

The background of the cover features a stylized world map in shades of blue and white. A large, light blue, curved shape, resembling a stylized 'A' or a pen nib, dominates the center. A small, dark, circular object, possibly a pen nib tip or a small globe, is positioned at the intersection of the curves.

J.M.
Keynes

A
békeszerződés
gazdasági
következményei
Európa

JOHN MAYNARD KEYNES

*A békeszerződés
gazdasági
következményei*

FORDÍTOTTA

FÉLIX PÁL

A VERSIDÉZETEKET

KISS ZSUZSA

FORDÍTOTTA

JOHN MAYNARD KEYNES

*A békeszerződés
gazdasági
következményei*

ROBERT LEKACHMAN

BEVEZETŐ TANULMÁNYÁVAL

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

BUDAPEST, 1991

JOHN MAYNARD KEYNES

THE ECONOMIC CONSEQUENCES OF THE PEACE

PENGUIN BOOKS 1971 (1920)

© HAR COURT BRACE JOVANOVICH INC. 1920

© LYDIA LOPOKOVA KEYNES 1948

INTRODUCTION © ROBERT LEKACHMAN 1971

HUNGARIAN TRANSLATION © FÉLIX PÁL, 1991

A jelen könyv szerzője a háború alatt átmenetileg az angol Pénzügyminisztériumban dolgozott, majd egészen 1919. június 7-ig e hatóság hivatalos képviselője volt a párizsi békekonferencián; ezenkívül a pénzügyminiszter képviselőjeként részt vett a Legfelsőbb Gazdasági Tanács munkájában is. Mindkét megbízatásáról lemondott, amikor nyilvánvalóvá vált, hogy semmi remény sincs már a békeszerződés feltételeinek bármiféle lényeges módosítására. A következő fejezetekben a szerző kifejti, miért ellenezte a békeszerződést, pontosabban a békekonferenciának az európai gazdasági problémákkal kapcsolatos egész politikáját. A kifejtettek semmiféle titkot nem tartalmaznak, az egész világon közismert tényeken alapulnak.

J. M. Keynes

King's College, Cambridge,
1919. november

Bevezetés

I

A békeszerződés gazdasági következményei című művet két oknál fogva is érdemes újra kiadni és értékelni. Először, mert csodálatra méltó vitairat, méltán sorolható olyan könyvek mellé, mint Malthus műve, az 1798-as *Tanulmány a népesedésről*, Burke *Töprengések a francia forradalomról* és Marx és Engels *Kommunista Kiáltvány* című alkotása. Akárcsak a meggyőző erő e korábbi példaképei, Keynes a könyvét szintén a logikára alapozza, szenvedélyesen fogalmaz, és állításait bőséges tényanyaggal támasztja alá. Eltekintve a *Tanulmányok a meggyőzésről* néhány részétől és az *Életrajzi tanulmányok* egy-két életrajzától, Keynes valószínűleg azóta sem írt ilyen színesen, mint ebben a harmincas évei derekán készült, másodikként megjelent könyvében.

A *Gazdasági következmények*-nek van még egy vonzereje: polemikus tárgyának nyilvánvaló, bár hallgatólagos, ámde vitathatatlan örök érvényű jelentősége. Célszerűnek tűnik abból kiindulni, mi az, amire Keynes törekedik, majd idővel megvizsgálni, hogy vállalkozása végén voltaképpen mit is sikerült elérnie.

E könyv középpontjában egy egyértelműen nagy jelentőségű esemény, nevezetesen az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződés konferenciája áll. Keynes személy szerint igen jelentős mértékben azonosult ezzel a háborúval. Cambridge és Bloomsbury áldásával induló fiatal, felfelé ívelő pályájú közgazdászként 1915-től

egyre fontosabb feladatokkal bízták meg a Pénzügyminisztériumban: a hadviselés pénzügyi vetületeit ellenőrizte. Jóllehet idősebb korában sokkalta jelentősebb elismerésben részesült és nemzetközi hírnevet szerzett, a második világháború éveiben sohasem jutott olyan felelősségteljes hivatalos megbízáshoz, mint az első háború utolsó három évében. Magától értetődőnek tűnt, hogy részt vegyen a párizsi békekonferencián, és alkalmanként helyettesítse a pénzügyminisztert a konferencia gazdasági kérdéseinek magas szintű tárgyalásain. Megesett, hogy egy-egy ilyen alkalommal a delegációk vezetőivel is találkozott. Egészen 1919 júniusáig úgy tűnt, hogy a miniszterelnök és a brit küldöttség beosztott tagjainak elismert pénzügyi tanácsadója.

Legalábbis hivatalos előjárói így vélhették. Keynest viszont mindinkább elkésérítette a konferencia alakulásának menete. A delegátusok sorra-rendre szegték meg hol a németeknek, hol az amerikai elnöknek tett ígéreteiket. Ez már egymagában is elég baj volt. Az viszont még ennél is nagyobb, hogy fájdalmasan kellett tapasztalnia egy jövőbeni európai jólét és béke reményének szétrombolását. A jó hivatalnok, a bármely nemzeti-ségű, mindenkori „jó német”, az effajta következtetéseket megtartja magának, és lelkiismeretét azzal csitíttatja, hogy a maga jelentéktelen, biztonságos, bürokratikus stílusában módosítani igyekszik azon, amin megítélése szerint lényegesen változtatni nem lehet. Jobb egy élő bürokrata, mint egy halott hős.

Ez azonban Keynesre nem volt jellemző, s ami azt illeti, nem felelt meg a cambridge-i és bloomsburyi barátai által vallott eszményi magatartás követelményeinek sem. Keynes értékítéletét ugyanis tetteknek kellett követnie.

Legelső lépése az volt, hogy lemondott posztjáról. 1919. június 5-én köntörfalazás nélkül az alábbiakban közölte elhatározását Lloyd George-dzal: „Közölnöm kell Önnek, hogy szombaton feltűnés nélkül távozom erről a lidércnyomásos konferenciáról. Itt már semmi hasznosat sem tehetek. Még ezen utóbbi iszonyatos hetek alatt is reménykedtem abban, hogy Ön talál valamilye utat-módot arra, hogy a szerződést igazságos és célravezető okmánnyá formálja. Most azonban ezzel már szemmel láthatóan elkéstünk. A csatát elvesztettük. Távozom, hadd örvendezzenek az ikrek* Európa pusztulásán, s hadd mérjék fel, mi járul majd ebből a brit adófizetőkre.” Az angol hagyomány némi szerény elismeréssel adózik azoknak, akik elvi okoknál fogva, kínos csöndben lemondanak közhivatalukról. Keynest nyilvánvalóan nem ez a megfontolás vezette.

Rövid pihenő után nagy lendülettel vetette magát e könyv megírásába, amit a Négyek Tanácsa – az Egyesült Államok Woodrow Wilsonja, Franciaország Georges Clemenceau-ja, Olaszország Vittorio Orlandója és Anglia ügyeletes varázslója, Lloyd George – könyvnyelmu ostobaságai és hitszegései leleplezésének szánt. Júliusban és augusztusban elkészült a *Gazdasági következmények* megírásával, karácsonyra már ott volt a mű a könyvesboltok kirakatában, s alig egy hónappal később kiadták az Egyesült Államokban is.

* Az „ikrek” – Keynes leveleiben helyenként a „mennyei ikrek”-nek nevezi őket – Lord Cunliffe és Lord Summer, a Jóváélteli Bizottság angol tagjai, Keynes esküdt ellenfelei voltak, akik szilárdan hittek annak célszerűségében, hogy súlyos kártérítést kell kíróni a németekre.

Gonoszság és ostobaság – micsoda merész téma! Vegyük csak a Négyek Tanácsát: országaik nevében ünnepélyesen elfogadják Woodrow Wilson fennkölt és nemes indítékú „tizennégy pont”-ját, ezen elvek alapján sikerül elérni Németország kapitulációját, azután cinikusan, bosszúállástól vezérelve és rombolva rákényszerítenek a magatehetetlen vesztesekre egy karthágói békét, amelyet csodálatra méltóan úgy agyaltak ki, hogy felszítsa az ellenséges érzelmeket, szétzilálja a gazdasági életet és megsemmisítse a győztesek és a legyőzöttek közötti megbékélés minden reményét. Ez bizony olyan nagy téma, amely indokolttá teszi a teljes vértetű vitaíratot, amint hogy Keynes kortársai annak is tekintették. Bevezetőnkben röviden foglalkozni kívánunk ennek részleteivel.

De van még egy ennél is jelentősebb aggodalom, amely áthatja Keynes könyvét. Természetesen az igazságos békét és a hadviselők kibékülését kívánta. Még ennél is nagyobb jelentőséget tulajdonított azonban egy életképes Európa újjáépítésének. Versailles elleni vádirata már csak azért is olyan kíméletlen, mert a békeszerződés megghiúsította ennek a kényes államférfiúi feladatnak a megvalósítását.

Már a könyv legelején felvázolja a háború előtti Európa képét. Az első fejezet második mondatában így ír: „Alig néhányan ismerjük csak fel és valljuk meggyőződéssel, hogy az elmúlt fél évszázadban milyen hallatlanul szokatlan, ingátag, bonyolult, megbízhatatlan és ideiglenes/jellegű volt a Nyugat-Európa létét biztosító gazdasági szervezet.” „A háború előtti Európa” – a második fejezet címe – ennek a mondatnak a kifejtése. Feltétlenül idéznünk kell ebből a fejezetből, mert ha a magunk

módján próbálnánk meg elmondani ugyanazt, az csakis nehezkesebb lehetne. Íme, milyen volt a háború előtti Európa:

„Az emberiség gazdasági fejlődésének micsoda rendkívüli epizódja ért véget 1914 augusztusában! Igaz, a népesség túlnyomó többsége keményen dolgozott és alacsony életszínvonalon élt, ám minden jel arra mutat, hogy ezzel a sorssal meglehetősen elégedett volt. Azonban minden átlagon felüli képességekkel és jellemmel rendelkező ember előtt nyitva állott a menekülés útja a felsőbb és a középosztályba, amelyek számára az élet kis költséggel és minden nehézség nélkül olyan kényelmet, jólétet és hétköznapi örömöket nyújtottak, amiről más korok leggazdagabb és leghatalmasabb uralkodói sem álmodhattak... Az a törékeny szervezet, amelynek keretében ezek a népek jól éltek, részben a rendszer inhere ns tényezőire épült.”

„A határok és a vámok zavaró hatását a minimumra csökkentették. ...A különböző pénznemek – valameny nyit stabil árfolyamon tartották az aranyhoz és egymáshoz képest – oly mértékben megkönnyítették az akadálytalan tőkeáramlást és a kereskedelmet, hogy ennek teljes értékét csak most ismerjük fel, amikor már megfosztottak bennünket az előnyeitől. E hatalmas térségben szinte teljes vagyon- és személyi biztonság uralkodott.”

„A rend, a biztonság és az egyöntetűség ezen tényezői – Európa még sohasem élt ilyen körülmények között, ilyen kiterjedt és sűrűn lakott területen vagy ilyen hosz-

szű időn át – készítették elő a szállítás, a szénelosztás és a külkereskedelem hatalmas mechanizmusának az útját, ami lehetővé tette az új népesség sűrűn lakott városközpontjaiban kialakult ipari életmódot.”

Európa kényes egyensúlyának nélkülözhetetlen eleme volt az egyenlőtlen jövedelem- és gazdaságmegoszlás iránti szokatlanul elnéző magatartás. Keynes így összegezte ezt a jelenséget: „Európa társadalmi és gazdasági szervezete jellegénél fogva lehetővé tette a maximális tőkefelhalmozást. Jóllehet a népesség nagy tömegeinek napi életfeltételeiben némi folyamatos javulás mutatkozott, a társadalom úgy épült fel, hogy a megnövekedett jövedelem nagy részét annak az osztálynak az ellenőrzésére bízta, amelyről a legkevésbé volt feltételezhető, hogy el is fogyasztja azt.” Ez a hallgatólagos társadalmi szerződés, amely védelmezte a gazdagok számára a felhalmozást és megóvta őket a szegények irigységétől, a jólétben élők tapintatos és áldozatkész magatartásán alapult:

„A tizenkilencedik századi úrgazdagokat nem pazarló költekezésre nevelték, fontosabbnak tartották a beruházások nyújtotta hatalmat a közvetlen fogyasztás élvezeteinél. Valójában éppen a gazdagság elosztásában mutatkozó *egyenlőtlenség* tette lehetővé a lekötött vagyon és tőkeberuházások hatalmas felhalmozását, ami minden más kortól megkülönböztette ezt a kort. Voltaképpen ebben rejlett a tőkés rendszer legfőbb igazolása. Ha a gazdagok új gazdagságukat saját szórakozásukra költik, a világ már réges-régen elviselhetetlennek találta volna az effajta rendszert. ...Ennek a figyelemre méltó rendszernek a növekedése egy kettős blöffön vagy megtévesztésen alapult. Egyrészt a munkások a

gyengeségükből fakadó tudatlanságuk okán elfogadták, avagy rákényszerítették, meggyőzték, netán a szokás, a hagyomány, a tekintély és a társadalom szilárd rendje révén hízélgéssel rávették őket egy olyan helyzet elfogadására, amikor csak nagyon kicsinyke szeletkét mondhattak a magukénak abból a tortából, amelyet a természettel és a tőkésekkel együttműködve állítottak elő. Másrészt pedig a tőkések azon hallgatólágos alapvető feltétel alapján mondhatták magukénak a torta javát, hogy gyakorlatilag igen keveset fogyasztottak csak belőle.”

Ne tévesszen meg bennünket Keynes ezen csodálata és helyeslése – semmiképpen sem volt elégedett a múlttal. Nem tekintette eszményének a háború előtti helyzetet, egyszerűen csak határtalanul jobbnak találta, mint az 1919-es és 1920-as rossz elrendezéseket. Amint későbbi írásaiból egyértelműen kitűnik, természeténél és meggyőződésénél fogva erősen hajlott arra, hogy a gazdagok rovására növelje a szegények részesedését. Mindazonáltal a háború előtti Európában roppant tág tere nyílt a vállalkozókedvnek és a kezdeményezőkézségnek, s Keynes mindig is nagyra becsülte ezt a magatartást. Ami a jövedelem- és gazdaságelosztás egyenlőtlenségeit illeti, „a torta voltaképpen nagyon kicsiny volt a fogyasztási étvágyhoz képest, s ha az egész tortát fölosztják, senki sem járt volna sokkal jobban”.

Noha a háború előtti Európát nem szabad összetéveszteni Utópiával, tagadhatatlanul olyan társadalom volt, amelyben nyitottak a határok, az utazást és a kereskedelmet nem béklyózták vámok és útlevélvizsgálatok, a háborút a bennszülöttek és a gyarmati népek területeire száműzték, a tehetségek előtt nyitva állt minden lehetőség, az élet pedig szerény reménnyel kecsegtette a dolgozó szegények nagy tömegeit. A nemzetközi

munkamegosztást, amelytől Európa növekvő termelékenységére függött, egyaránt elősegítette az emberek és az erőforrások szabad mozgása, valamint azon széles körben vallott nézet, hogy általános háború soha többé nem fogja szétválasztani az egyre bonyolultabb nemzetközi kereskedelmet és beruházási tevékenységet. Végére is az utolsó általános háború Napóleon vereségével ért véget. A nemzetek, vélték, immár túlon túl civilizáltak ahhoz, hogy megismételjék Napóleon korzikai oktalanságait.

Keynes biztosra vette, hogy az első világháború alapjaiban rázta meg a pszichológiai várakozások és intézményes elrendezés törekeny szerkezetét, amelyre a háború előtti összhang és jólét épült. Már csak azért is, mert a kettős blöff lelepleződött. „A háború rácaffolt a mindenki számára nyitva álló fogyasztás lehetőségére és rávilágított, hogy a sokak általi önmegtartóztatás hiú ábránd. ...a munkásosztály feltehetőleg többé nem lesz hajlandó ilyen nagymértékű lemondásra, a tőkésosztály pedig, amely immár nem bíz a jövőben, esetleg arra törekszik majd, hogy amíg módja van rá, szabadabban élvezze fogyasztási lehetőségeit, s ekképpen siettesse javai elkobzásának óráját.”

A háború még egy további katasztrófát is előidézett. Az európai jólétet elősegítette az Újvilágból importált olcsó élelmiszer és az Egyesült Államokkal szembeni kedvező nemzetközi fizetési mérleg, ami a hajdani angol gyarmat nagy beruházásainak öröksége. Időközben erősen megnövekedett a népesség, ami az élelmiszer drágulásával fenyegetett. A kedvező fizetési mérleget elsöpörte az, hogy Nagy-Britannia kénytelen volt föl számolni külső beruházásait, valamint hogy a háború

folyamán szövetségesei számára a hadviselés céljára nyújtott amerikai kölcsönök kamatai egyre súlyosabb terheket jelentettek.

Mindennek következtében 1919-ben a világ legalább olyan veszélyes volt a győztesek mint a vesztesek számára. Jóllehet a győztesek csak nehezen értették meg ezt az igazságot, valamennyiük sorsa összefonódott abban a világban, amelyet Versailles-ban helyre kívántak állítani. „A békekonferenciának az volt a feladata – állította Keynes –, hogy tiszteletben tartsa a vállalt kötelezettségeket, és eleget tegyen az igazság követelményeinek; valamint, hogy újraterejtse az életet és begyógyítsa a sebeket”.

II

Ezen normák és célkitűzések fényében kell értékelnünk a Négyek Tanácsa ellen írt rövid keynesi vitairatnak mind a hangvételét, mind a tartalmát. Keynes írása az etikából indul ki. Ha államférfiak megszégik adott szabukat, ez egyaránt káros az egyéni becsület, a nemzeti presztízs és a nemzetközi tárgyalások jövője szempontjából. Következésképpen Keynes hosszasan tárgyalja azt a vádat, hogy a szövetséges hatalmak megtagadták kötelezettségeiket, amikor a békeszerződésbe különféle olyan területi és pénzügyi rendelkezéseket iktattak be, amelyek éppen annak a tizennégy pontnak a betűjét és szellemét sértették meg, amelynek alapján a fegyverszünetet megkötötték.

Az 1970-es években kétségkívül kissé idejétmúltnak és avítnak hat az effajta érvelés. Olyan korban élünk, amelyben államférfiak nemcsak magától értetődően ta-

gadják meg ünnepélyesen vállalt kötelezettségeiket, hanem rendszerint roppant bonyolult akárcsak azt is megállapítani, mik is voltak ezek a kötelezettségek. Az ember hajlamos hinni abban, hogy a dolgok legalább valamelyest kedvezőbb fordulatot vehetnének, ha ezek az államférfiúi hagyományok ismét a régi fényükben tündökölnének.

S mivel a jellem és az erkölcs igenis számít, s Keynes közvetlen közletről figyelhette a Négyek Tanácsának a működését, a békeszerződés elleni gazdasági érvelését Clemenceau és Wilson* gyilkosan gúnyos jellemrajzaival vezethette be. Ezek a harmadik fejezetben olvashatók. A magas rangú gonosztevők közül a legenyhébb bánásmódban Clemenceau részesül, az a személyiség, akinek „egyetlen dédelgetett ábrándja volt: Franciaország, s egyetlen kiábrándító felismerése: az emberiség, beleértve a franciákat, és nem utolsósorban a tárgyalópartnereit”. A vén tigrisnek egyetlen receptje volt: meg kell semmisíteni a német háborús potenciált, és egyetlen elgondolása arra nézve, hogyan lehetne végrehajtani

* Keynes megírta, de azután úgy döntött, kihagyja a Lloyd George-ról készült még gyilkosabb portrévázlatot. Visszafogta magát, mert „némi büntudatot” érzett volt főnöke miatt. Tizen-négy évvel később azonban úgy határozott, ezt az írását is „föltámasztja”, s beveszi *Életrajzi tanulmányok* című kötetébe (Macmillan, 1933. 31-42. o.). Az alábbi idézet érzékelteti a vázlat hangvételét:

„Lloyd George nem gyökerezik semmiben; üres és tartalmatlan; közvetlen környezetéből él, annak a vérét szívja; egyszerre hangszer és zenész, a társulaton játszik, ugyanakkor az is játszik őrajta; azt mondták róla, hogy prizma, amely összegyűjti és eltorzítja a fényt, s amely akkor a legcsillogóbb, ha a fény egyidejűleg éri több oldalról; egy személyben vámpír és áldozat.”

ezt a megsemmisítést: a területi, pénzügyi és kereskedelmi kiuzsorázás lehető leghatékonyabb ötvözésével.

Keynes aggódó véleménye szerint Clemenceau-nak nincsen igaza, iszonyúan téved, ám a vénember erős, következetes jellem, túlságosan is megveti társait, semhogy azzal bíbelődjön, hogy a felszínes erkölcs fátyla alá rejtse az alapvető cinizmust. Az ostoba, pózoló Wilson és a ragyogó intellektusú, de következetlen Lloyd George húzta a legrövidebbet. Az előbbi – Keynes jellemzése szerint – elvész a nemzeti becsületről szóló fantáziálások útvesztőjében, az utóbbi viszont többet törődik a következő választás megnyerésével, mint az egész földrész újjáépítésével.

Jóllehet az epés jellemrajzok csupán kiegészítik a fontos gazdasági érveket, hozzájárultak az értekezés széles körű sikeréhez. S természetesen kiváltották a tekintélyesek rosszallását. Anglia mennydörgő Jupiterje, a fenséges londoni *Times* a következő, nem éppen hízelgő megállapításra ragadtatta magát:

„Hogyan lehetséges... hogy az az ember, aki képes volt pápírra vetni ezeket a csípős portrékat, hogy azt ne mondjuk, karikatúrákat, amelyekkel telve van »A békekonferencia« fejezet, betölthette az állam egyik legszakszerűbb minisztériumának szaktanácsadói pozícióját? S hacsak előítélete nem volt mindvégig hasonlatos a katonai szolgálatot lelkiismereti okokból megtagadókéval, hogyan helyezhette a szövetségeseket a háború tekintetében következetesen egyazon erkölcsi szintre Németországgal? Mr. Keynes könyvének egyik legszembeszökőbb vonása tulajdonképpen az árulkodó politikai tapasztalatlanság, hogy azt ne mondjuk naivitás. S mégis ítélkezni merészel, szigorúan elmarasztalja államférfiúi és emberi minőségében a francia meg az angol miniszterelnököket és az amerikai elnököt. Olyan portrékat rajzol

róluk, amelyekben csak az képes megkülönböztetni az igazat a hamistól, aki behatóbban ismeri az illetőket. .. Meglehet, Mr. Keynes »eszes« közgazdász. Meglehet, sikeresen tevékenykedett pénzügyminisztériumi hivatalnokként. Ám ezen könyv megírásával rossz szolgálatot tett a szövetségeseknek, amiért ellenségeik kétségkívül hálásak lesznek neki.”

Mennyire hasonlatos ez ahhoz, ahogyan sok évvel később Agnew szidalmazta McGovernt és Fulbrightot! Hogyan is merészelnek amatőrök rámutatni a profik szentesített baklövéseire!

Sokaknak tetszett a könyv, kiváltképpen számos vásárlójának. Keynesről írott nekrológiájában Joseph Schumpeter, a nagy harvardi közgazdász megállapította, hogy a *Gazdasági következmények* „olyan fogadtatásban részesült, ami a siker szót közhelyszerű és erőtlen színben tünteti fel. ...ez a könyv mestermű – tele van gyakorlati bölcsességgel, amely sohasem nélkülözi a mélységet; kíméletlenül logikus, de sohasem rideg; őszintén emberi, de sehol sem érzelgős; hiú sajnálkozás nélkül szembenéz a tényekkel, ugyanakkor nem áraszt reménytelenséget; alapos elemzésből fakadó, megalapozott tanácsokkal szolgál”.

A jellem és az erkölcs egy dolog, a gazdasági érvelés az egészen más. A könyvben kifejtettek zömmel arra világítanak rá, hogy a békeszerződés jóvátételi paragrafusai merőben megvalósíthatatlanok és irreálisak. Akár alsóbbrendűek voltak erkölcsileg a németek a szövetségeseknél – ahogyan ezt a *Times* érzékeltette –, akár nem, összezsugorodott gazdaságuk és a háborúban kimerült munkaerejük egyszerűen képtelen volt eleget tenni azok-

nak a követelményeknek, amelyeket a Jóvátételi Bizottság igyekezett rájuk kényszeríteni.

A statisztika rendszerint meglehetősen unalmas dolog, de azok a fejezetek, amelyekben Keynes tényszerűen bizonyítja állításait, mindmáig a ritka kivételek közé tartoznak: szemléltető példái annak, miként tudja az érvelés és az angol nyelv mestere lenyűgöző olvasmánnyá tenni az apró részletekbe menő érvelés gondolatsorát. Keynes abból indul ki, hogy 1914 előtt Németország jóléte három forrásból táplálkozott. Az első a pezsgő külkereskedelem, amelynek egyik jellemzője a versenyképes, egyre növekvő kereskedelmi flotta volt; a második, a még jelentősebb és változatosabb külföldi befektetések; a harmadik pedig – és ez a legfontosabb – a mérsékelt árszintű, jó minőségű ipartermékek agresszív előretörése. Az 1880-as évektől kezdve a német exportált áruk nemcsak Latin-Amerikában és Európa többi részében – ahol az angol kereskedők hozzászoktak preferált helyzetükhöz –, hanem magában Angliában is jelentős tényezővé váltak. Nemrégiben egy amerikai történész rávilágított, hogy „a kilencvenes évekre a »Made in Germany« címke és az amerikai milliomos fényképe az angol bosszúság jelentős fókuszává vált”. A felháborodás hangját tekintve az angolok magatartása a német versennyel szemben nemigen különbözött attól, ahogyan az amerikaiak reagálnak az utóbbi tíz évben a japánok exportoffenzívájára.

A francia–porosz háború a német történelem egyik kiemelkedő eseménye volt. A poroszok védőszárnya alatt létrejött a német egység, s Németországhoz kerültek Elzász és Lotaringia gazdag szén- és vasérclelőhelyei. Az ezeket a nyersanyagokat feldolgozó iparágak

jutottak a legfontosabb szerephez mind a belföldi jólét megteremtésében, mind a jelentős nyersanyag- és késztermék-exportpiacok megnyitásában.

Végezetül kedvező tényezőnek bizonyult a háború előtti pezsgő német gazdaságban a rendkívül hatékonyan működő vasúthálózat, melynek segítségével rövid idő alatt a német határokra szállították mindazokat a termékeket, amelyeket tudományosan megalapozott tarifa- és vámpolitikája segítségével sikerült eladnia más országoknak. Ezekre a szilárd alapokra épült a német gazdaság és a német hadigépezet. A békeszerződés, amely látszólag az utóbbira mért csapást, megnyomorította az előbbit is. A lebontás munkája során a jóvátételi cikkelyek mérték a legsúlyosabb csapást a német helyreállításra.

Időszerű, hogy összefoglaljuk Keynes okfejtését. Először is, a békeszerződést ravaszul úgy tervezték meg, hogy károkat okozzon Németország külkereskedelmének. A győzelemtől megittasult szövetségesek megszavazták maguknak a német kereskedelmi flotta nagy részét; a boldog békeidőkben a német kereskedelmi hajók szállították nemcsak a német export és import java részét, hanem jelentős nemzetközi forgalmat is lebonyolítottak. Németország elvesztette politikai jogát tengerentúli gyarmataira, ami feltehetően kevesebbe került, mint az, hogy kötelező érvénnyel le kellett mondania ezeken a volt német gyarmatokon a német állampolgárok magántulajdonában levő vagyoni érdekeltségekről. S tetézte a nehézségeket, hogy Németország továbbra is felelősséggel tartozott hajdani birtokai adósságaiért. Elzászban és Lotaringiában, amelyekről mindenki, beleértve Keynest, úgy vélekedett, hogy vissza kell adni

Franciaországnak, a győztesek jogot formáltak arra a kiváltságra, hogy tetszésük szerint fölszámoljanak minden német magántulajdont. A németekkel szembeni közvetlenül legsúlyosabb követelést az a cikkely tartalmazta, amely fölhatalmazta a Szövetséges Jóvátételi Bizottságot 5 milliárd dollárig terjedő összeg megfizetésének követelésére „aranyban, áruban, hajóban, értékpapírban vagy bármely más formában” 1921. május 1. *előttig*. Ezt a rosszindulatú, büntető jellegű intézkedést magától a jóvátételi egyezménytől teljesen függetlennek szánták. Valamiféle *hors d'oeuvre*-nek tekintették annál a lakománál, amelyet a szövetségesek saját megjutalmazásukra csaptak.

A vasra és a szénre vonatkozó előírásokkal a szövetséges tárgyalófelek még súlyosabb károkat okoztak elgenségük jövőbeni gazdasági esélyeinek. E károk egy része területi jellegű volt. Egy későbbi népszavazástól függően, a Saar-medencét átengedték Franciaországnak.* Lengyelország megszerezte magának a zsákmányból Felső-Sziléziát, a háború előtti Németország kőszénvagyonának közel egynegyedét. Mindazonáltal még az erősen megcsappant erőforrásokkal rendelkező Németországnak is előírták, hogy jóvá kell tennie az északfranciaországi bányák háborús kárait, és egy évtizeden át további évi 7 millió tonna szenet kell szállítania Franciaországnak. Franciaország mögött felsorakozott három másik követeléseket támasztó ország: Belgiumnak hasonló időtartamra évi 8 millió tonnát ígértek, Olasz-

* Németország könnyűszerrel megnyerte a népszavazást az 1930-as években, és a Saar-vidék saját választása alapján osztott a náci uralom áldásaiban.

országnak 4,5 millió tonnát irányoztak elő, Luxemburgot pedig kielégítették azzal az ígérettel, hogy annyi szenet kap, amennyi német szenet a nagyhercegség a háború előtt évente fogyasztott. Ha Németország teljesítené a szövetségesek valamennyi követelését, évente jóvátétel fejében mintegy 25 millió tonna szenet kellene exportálnia. Lakások fűtésére és ipari energiafejlesztésre mindössze 78 millió tonna jutna.

A háborút közvetlenül megelőző években azonban a német szénfogyasztás évente megközelítette a 139 millió tonnát. S még ha figyelembe vesszük a népességben és a területben bekövetkezett veszteségeket is – mindegyikre úgy 10 százalékot számíthatunk –, az előírások maradéktalan teljesítésének óhatatlanul a weimari Németország ipari megnyomorításával kellett járnia. A törékeny német demokráciakísérletet jószerint végzetes hátránnyal indították útjára, s kimenetele már csak azért is előre látható volt, mert Lotaringia visszaszolgáltatása azt jelentette, hogy Németország csakis úgy juthatott vasérchez (amit a háború előtt leginkább Lotaringiából szerzett be), ha a franciáknak aranyban vagy frankban fizetett – mindkettőt igen nehezen szerezhették be egy fizetéseképtelen ország állampolgárai.

Jóllehet Keynes a békeszerződés tarifákra és szállításra vonatkozó számos cikkelyét viszonylag jelentéktelennek minősítette, ezek különleges tarifaengedményeket tartalmaztak Lengyelország, Luxemburg, Elzász és Lotaringia javára, valamint korlátozták Németország jogát, hogy változtasson saját díjtételein. A német szuverenitás ez utóbbi megsértése annak a veszélynek tette ki az országot, hogy luxuscikkek és fölösleges áruk áramlanak be egy olyan időszakban, amikor csakis létfontosságú élel-

miszereket és nyersanyagokat lett volna szabad importhatnia.

Keynes szemügyre vette a háború utáni világot és úgy találta, hogy mindezt hallatlanul ostoba, büntetési céllal agyalták ki, csak azért, hogy megnehezítsék az egyszerű németek életét és elodázzák, hogy Németország végül is visszatérhessen a nemzetek közösségébe. Maguk ezek a cikkelyek mindazonáltal talán még valamiképpen megvalósíthatók lettek volna. *Ha* a németek elfogadják, hogy életszínvonalukat azon nyomban drasztikusan leszállítsák, és *ha* a nemzet töredelmesen úgy dönt, hogy kemény munkával visszaszerzi a nemzetközi megbecsülést, akkor talán elképzelhető lett volna, hogy még ezek a meggondolatlanul megállapított hátrányok sem bizonyultak volna végzetesnek.

A szövetséges hatalmak politikájának teljes irreálisára az világított rá, hogy ezen gazdasági cikkelyeket összekötötték a jóvátételi követelésekkel. Persze sietünk megjegyezni, hogy a kártérítés vagy jóvátétel nem új jelenség a „civilizált” országok közötti hadviselés történetében. A francia–porosz háborút követően az akkori idők normái szerint hatalmas kártérítésre kötelezték a meghökkent franciákat. 1917-ben, a németek keleti fronton aratott diadalának pillanatában a végül kudarcba fulladt breszt-litovszki szerződés olyannyira büntető jellegű feltételeket kényszerített az oroszokra, hogy ahhoz képest a versailles-i békeszerződés keresztény nagylelkűséget sugárzó okmánynak tekinthető. Az események hamarosan elsodorták a breszt-litovszki szerződést. Ami pedig az 1870-es francia jóvátételt illeti, a franciák azt még a lejáratí határidő előtt teljesítették, és az ehhez

szükséges erőfeszítések azután gazdasági fellendüléshez vezettek Franciaországban.

A legutóbbi kísérletnek, hogy drága árat fizettessenek a legyőzöttel, két katasztrofális jellegzetessége volt. Az egyik az állítólagosan behajtandó összegek csillagászati mértéke, a másik pedig az, hogy a győztesek abszolút hatalmat gyakoroltak a fizetések időzítését és módját illetően. Amint azt Keynes világosan fölismerte, még a győzelem tényleges kivívása előtt hihetetlenül túlzásba vitték az általános várakozást és a politikai ígéreteket. Számos újság és jó néhány politikus azt követelte, hogy a németek – mindennemű háborús bűnösség egyértelmű felelőseiként – ne csak azokért a pusztításokért fizessenek, amelyeket hadseregük és haditengerészetük a megszállt belgáknak és franciáknak okozott, hanem a szárazföldi, tengeri és légi hadviselés okozta károkért is – vagyis kártérítést követeltek a tűzérségi tűzért, a bombázásokért (amelyek mai szemmel nézve elenyésző jelentőségűek voltak) és a tengeralattjárók által elsüllyesztett hajóparkért; ez utóbbi különösen az angolok szempontjából volt jelentős, hiszen ők számos hajót elveszítettek ugyan, de nem érte őket az a szerencse, hogy a német gyalogság megszállása alá kerüljenek. Az efféle érvelés hamarosan arra a következtetésre jutott, hogy a németek fizessék ki a szövetségesek valamennyi költségét: a lőszert, a csapatok zsoldját, az elesettek után folyósított járadékot, az exportveszteségeket és még számtalan más, zseniálisan kiagyalt tételt. Különösen azt követelték szívósan, hogy a németek vállalják át az európai szövetséges hatalmak nyugdíj terheit.

Keynes nem elvből ellenezte a jóvátételi szolgáltatásokat, jóllehet (amint ez a későbbiekből kitűnik) nem

tekintette azokat az elképzelhető legfelvilágosultabb egyezmények szerves alkotóelemének. Minden bizonynyal praktikus és nyilvánvalóan jogos volt azt követelni a németektől, hogy kártalanítsák a győzteseket a német katonák és tengerészek okozta közvetlen károkért. Keynes – valószínűleg túlzottan mérsékelt – becslése szerint ilyen alapon 750 millió dollár járt volna a belgáknak, 4 milliárd a franciáknak, 2,85 milliárd az angoloknak (túlnyomórészt a tengeralattjárók által elsüllyesztett hajóparkért) és 1,25 milliárd dollár a többi szövetséges hatalomnak. A végösszeg 8,85 milliárd dollárra rúgott, vagyis azon összeg nem egészen egynegyedére, amit a versailles-i szerződés elkészítői be akartak hajtani.

Valójában mennyit tudott Németország fizetni? Úgyelnünk kell, hogy az anakronizmus bűnébe ne essünk. Keynes elemzése saját kora lehetőségei normáinak a felfézésére épült, továbbá az a vágy hatotta át, hogy helyreállítsa a normális nemzetközi kereskedelemre valamelyest emlékeztető kapcsolatokat. Azokban a kezdetleges időkben a népirtást és egész országok lakosságának leigázását nem tekintették komolyan veendő politikai alternatívának.* Márpedig ha a tulajdon kisajátítását, a népesség deportálását és a rabszolgamunkát eleve kizárták, akkor a németek jóvátételi fizetéseiket csakis azokon az ismert módokon teljesíthették, ahogyan az országok általában nemzetközi számláikat egyenlítik ki. Valamely ország úgy rendezhette kedvezőtlen kereskedelmi mérlegét egy másik országgal, ha aranyban vagy

* Mantoux 1945-ben írt Keynes-bírálata (amiről részletesebben szólunk még a későbbiekben) óhatatlanul azokat a megtorlási normákat sorakoztatja fel, amelyekkel Hitler ismertette meg a világot.

ezüstben fizetett, hajóparkot vagy külföldi értékpapírokat adott át, eladta a hitelező országokban birtokolt tulajdonait, vagy – s ez volt az utolsó és legjelentősebb reménye – ha aranyát, ezüstjét és külföldi devizáit árukereskedelem révén kereste meg a szövetséges országok és az Egyesült Államok piacain.

1919-ben azonban egyik ilyen pénzforrás sem kecsegtette sok sikerrel a németeket. A német központi banknak mindössze 300 millió dollár értékű aranya volt, ami – miként azt a későbbi események katasztrofálisan bizonyították – meg sem közelítette azt a minimumot, ami szükséges lett volna papírpénzforgalma fedezésére. A kötelezően előírt hajóátadás után az egész maradék német kereskedelmi flottát akár 600 millió dollárért el lehetett volna árverezni. Szakértői becslések szerint a német tulajdonban levő külföldi értékpapírok értéke 500 millió dollár és 1,25 milliárd dollár között lehetett. Latin-Amerikában és másutt a német tulajdon eladásából, ha minden kötél szakad, esetleg további félmilliárd dollár folyhatott volna be.

A legnagyobbvonalúbb becslések szerint Németország mindezekből a kényszerű eladásokból és likvidálásokból nem egészen 3 milliárd dollárhoz juthatott volna. Ezt az összeget minden bizonnyal befolyásolja az a közismert piaci körülmény, miszerint kényszerű eladások alacsony, jóval a piaci értéken aluli árakat eredményeznek. Továbbá mindezeknek a tőkejavaknak, kiváltképpen a maradék kereskedelmi flottának az elvesztése még hátrányosabban hatott volna a német termelőkapacitásokra, ráadásul egy olyan összeg kedvéért, amely mindenképpen jóval kevesebb lett volna az előírt jóvátételi fizetések 10 százalékánál.

Logikusan következett tehát, hogy a németek csak úgy engesztelhatték ki a Szövetséges Jóvátételi Bizottságot, ha rendkívül pozitív fizetési mérleget érnek el, vagyis ha lényegesen többet adnak el a világ többi részének, kiváltképpen az európai szövetséges hatalmaknak és az Egyesült Államoknak, mint amennyit a világ többi részéből vásárolnak. De mint más téren, e tekintetben is sivarak voltak a kilátásaik. Németország 1913-ban, a többi iparilag fejlett országgal egyetemben, valójában jóval több készterméket és nyersanyagot vásárolt más országoktól, mint amennyit azokba exportált. A deficitet a szokásos módon külföldi beruházásai kamatainak és osztalékainak a lefölözéséből, valamint a bankárai, brókerjei és hajózási ügynökei által megkeresett díjtételekből és számlabevételeiből fedezte. Mint már említettük, Németország tényleges áruexportja erős versenyt támasztott az angol áruknak. A háború előtt a németek és az angolok vetélytársak voltak olyan jelentős iparágakban, mint a vas-, szén-, a gép-, a hajóépítő- és a textilipar. Keynes elfogadta, hogy a németeknek bizonyos mérvű manőverezési teret kell engedélyezni. Amennyiben a szövetségesek ehhez hozzájárulnak, a németek emelhetik a tarifákat és megnyirbálhatják az élelmiszer- és nyersanyag-behozatait, mondta. Ám ha az ország nagyon előremerészkedik ezen az úton, a szigorú élelmiszerellátási megszorítások korlátoznák a németek termelékenységét, megnövelnék a német exportárakat, továbbá az importált nyersanyag mennyiségének csökkentése kevesebb késztermék gyártását jelentené, s így kevesebb készáru állna rendelkezésre a hitelező országokban való eladásra.

Mindent egybevetve, Keynes azt tartotta valószínű-

nek, hogy a németek mintegy évi félmilliárd dollárt tudnának törleszteni a szövetségeseknek, ami 5 százalékos kamatnak felelne meg egy 10 milliárd dolláros tőke után. Ez nemcsak lehetségesnek, hanem nagyjából igazságosnak is tűnt, mert összesen csak mintegy 1 milliárd dollárral haladta meg a német fegyveres erők által okozott károkra vonatkozó óvatos keynesi becslést.

Az 1920-as években véget nem érő viták folytak a jóvátétel mértékéről. A bekövetkezett események fényében kitűnik, hogy Keynes akkori intelmei helytállóak voltak. A németek ugyanis nem fizettek, s valószínűleg még a legjobb akarattal sem tudtak volna fizetni. A francia kormány 1922 decemberében és 1923 januárjában bejelentette, hogy a németek nem teljesítik a jóvátételi fizetéseket, mire 1923 március végén francia és belga csapatok megkezdték a Ruhr-vidék megszállását. A németek passzív ellenállása következtében szeptemberre szinte teljesen elértéktelenedett a márka. A munkások óránkénti bérfizetést követeltek. A bankok bevonták a régi bankjegyeket, hogy minden szám után egyre több nullát nyomtassanak. A háziasszonyok kosárszámba vették a pénzt a piacra, ahonnan parányi cipókkal tértek haza.

Amiként a második, ugyanúgy az első világháború után is egyszerűen túlságosan nagy és fontos földrajzi és politikai egység volt Németország ahhoz, hogy figyelmen kívül lehessen hagyni és sorsára bízni. A megszállás és a hiperinfláció nyomán beavatkozott az Egyesült Államok. Coolidge elnök 1923 végén összehívta a Dawes Bizottságot, s azzal bízta meg a tagjait, hogy dolgozzanak ki megvalósítható menetrendet a jóvátételi fizetésekre. Amint azt 1924. április 9-én bejelentették, a

Dawes-terv szükségszerűen először ahhoz fogott hozzá, hogy szövetséges felügyelet alatt a Reichsbank, a német központi bank átszervezése révén stabilizálja a német márkát. De ennél jóval fontosabb volt, hogy a továbbiakban a Dawes-terv radikálisan lefelé korrigálta a jóvátételi számlát, és a duzzogó németek számára azzal édesítette meg a globális javaslatot, hogy külföldi kölcsönt ajánlott fel, amelynek több mint a fele óhatatlanul amerikai eredetű volt.

A Dawes-terv enyhített a közvetlen vészhelyzeten, de nem oldotta meg a jóvátétel kérdését. A németek még módosított kötelezettségeik miatt is elégedetlenkedtek, s ez azt eredményezte, hogy újabb amerikai bizottságot állítottak fel; így született meg 1929-ben a Young-terv (amelyet a bizottság elnökéről neveztek el). E tervek értelmében a német jóvátételi adósságot ötvennyolc és fél éven át fizetendő, 5,5 százalékos kamatlábú 8 milliárd dollárra csökkentették. Keynes hűséges hívei óhatatlanul észre fogják venni, hogy egy évtizednyi kínkeserves latolgatás után a szövetséges hatalmak államférfiai milyen közel kerültek Keynes eredeti becsléséhez a német fizetőképességről.

Az egész jóvátételi rendszer általános értelmetlensége zömmel az amerikaiak szerepével függött össze. Az első világháború esztendeiben hatalmas összegeket kölcsönöztünk Angliának, Franciaországnak, Olaszországnak és a kisebb szövetséges hatalmaknak. Ezek az országok csak akkor fizethették vissza nekünk a kölcsönöket, ha a németek viszont nekik fizettek. Ez a megdönthetetlen pénzügyi tény a legcsekélyebb mértékben sem befolyásolta az amerikai politikusokat és bankárokat. Mind egy szálig makacsul kitartottak azon jogilag megcáfol-

hatatlan, gazdaságilag pedig értelmetlen elgondolás mellett, hogy a hatalmas adósságok e két csomagja egymástól teljes egészében független. Amennyiben a németek teljesen fizetéseképtelennek bizonyulnának, az angolok, franciák és olaszok egyetlen dollár elengedését sem remélhették az amerikai hitelezőiknek fizetendő törlesztésekből. Calvin Coolidge felejtethetetlen tömörséggel összegezte ezt az álláspontot: „Végtére is bérbe vették ezt a pénzt, nem?”

A nemzetközi pénzügyek bizarr természetét mi sem példázza jobban, mint a nemzetközi kereskedelem és fizetések működő rendszerének fenntartására kialakított megállapodássorozat. A probléma a következő volt. Sem Anglia, sem az Egyesült Államok – mindkettő konzervatív kormánya az ezekben részt vevő protekcionisták befolyása alatt – a legcsekélyebb tanújelét sem adta annak a kívánságnak, hogy megkönnyítse az országaikba irányuló német exportot. Jóllehet a németeknek nem engedték meg, hogy megkeressék a szükséges összegeket, a szövetségesek erkölcsi jogukra és a politikai szükségszerűségekre hivatkozva jóvátételt követeltek egykori ellenségüktől. Immár számos, túlságosan is sok kínos ígéretet tettek saját választóiknak, semhogy beismerjék: a németek teljesen tönkrementek, képtelenek fizetni. Ami pedig az amerikaiakat illeti, akik elutasították a Népszövetséget és befelé fordultak, hogy élvezzék a „soha véget nem érő” fellendülés gyönyöreit, a legcsekélyebb rokonszenvet sem tanúsították volt ellenségeik iránt. Az egyszerű amerikai hazafiak helyzetértékelése szerint amerikai katonák nyerték meg a háborút Anglia és Franciaország számára, s ezek az országok

most megint ósdi trükkjeikkel hozakodnak elő, és át akarják verni a naiv, becsületes Uncle Samet.

Keynes már 1919-ben megírta, hogy két ésszerű és ellentmondásmentes kiút mutatkozik ezekből a dilemmákból. A felvilágosultabb eljárás értelmében egyidejűleg el kellene törölni a háborús adósságokat és a jóvátételt. Ezáltal egyetlen tollvonással levehetnék mind a győztesek, mind a vesztesek válláról az elviselhetetlen adósságterhet, s némi reményt csillanthatnának meg a háború előtti kereskedelem és valutaegyezmények gyors helyreállítását illetően. De ha már elvetettek egy ilyen ésszerű rendezési elgondolást, Keynes másodsorban azt javasolta, a legjelentősebb kereskedő országok radikálisan csökkentsék vámtarifakorlátjaikat, hogy lehetővé tegyék a német áruk beözönlését az európai és amerikai piacokra.

De természetesen minden másként történt. A nemzetközi kereskedelem rozzant építménye csak azért nem dőlt össze az 1920-as években, mert Amerika nagy összegeket kölcsönzött Németországnak, látszólag a német ipar és szállításügy fejlesztésére. Valójában azonban az effajta mechanizmus olyasféle komédia, amelyet igazán csak a hagyományosan agyafúrtak képesek megrendezni. Az amerikai kölcsönöket a németek zömmel arra használták, hogy ezekből fizessék a jóvátételt az európai szövetséges hatalmaknak. A szövetségesek viszont a maguk részéről arra használták fel a jóvátételt (mindenkor fenntartva a látszatot, hogy ezek egymástól független tranzakciók), hogy kamatot fizessenek és törlesszenek amerikai kölcsöneikből. Vagyis mindaddig, amíg az Egyesült Államok aranykölcsönöket folyósított Németországnak, nem omlott össze a szövetségesek közti há-

borús adósságok és német jóvátételi fizetések rogyadozó építménye. A következtetés világos volt: az amerikaiak egy napon majd ráunnak erre a költséges sportra, a németek bejelentik a fizetéseképtelenséget, majd ennek nyomán a szövetségesek is visszakoznak. Valójában a gazdasági világválság vetett véget az egésznek. Amikor 1929 után elapadtak a Németországnak nyújtott amerikai kölcsönök, a németek 1931-ben beszüntették a fizetést, s még ugyanezen év júniusában Herbert Hoover kénytelen volt tizenkét hónapos moratóriumot bejelenteni valamennyi szövetségesek közti adósságra és a német jóvátételi fizetésekre. 1933 júniusára már csak a „derék kis Finnország” folytatta adósságtörlesztését az Egyesült Államoknak.

III

Mennyire ítelt helyesen Keynes? Mennyire bizonyult előrelátónak a versailles-i korlátoztságot illetően? Az 1920-as években a szövetséges országokban, még Franciaországban is, a közvélemény hangulatában változás állott be, s egyre többen kezdték azt vallani, hogy a békeszerződés nemcsak bosszúálló, hanem gyakorlatilag megvalósíthatatlan. A Dawes- és a Young-terv félénk nemzetközi kísérlet volt az okozott kár némi helyrehozatalára. Noha a történelem nem pörgethető le újra, lehetőséget nyújt a spekulációra. Tételezzük fel, hogy 1919-ben a győztesek nagylelkű rendezést valósítanak meg, csekély vagy éppenséggel semmiféle kártérítést sem szabnak, és bölcsen ellenállnak a kísértéseknek, hogy a gyermekcipőben járó demokratikus német kormányt

megszégyenítsék és arra kényszerítsék, vállalja az egyedüli felelősséget a háborúért. Vajon virágzásnak indult volna a demokrácia Németországban? Sohasem jutottak volna hatalomra Hitler és a nácik? Az ilyen üdvös perspektíva még valószínűbb lett volna, ha a győztesek az 1920-as években elősegítik a szabad kereskedelmet és a nemzetközi együttműködést. Sem a német középosztálynak súlyos károkat okozó 1923–1924. évi fékevesztett infláció, sem a demoralizációját teljessé tevő 1929-es válság nem volt elkerülhetetlen, ahogyan maga a második világháború és sok millió ember lemészárlása a náci haláltáborokban sem volt az.

Sohasem fogjuk megtudni, mi lett volna, és éppen-séggel ettől eltérő érvelés is elképzelhető. Az alternatív gondolatmenetet a legmeggyőzőbben egy fiatal francia közgazdász, Etienne Mantoux – az angol ipari forradalom híres történészének, Paul Mantoux-nak a fia – fejtette ki *The Carthaginian Peace or the Economic Consequences of Mr. Keynes* (A karthágói békeszerződés, avagy Mr. Keynes gazdasági következményei) című művében.* Ez a második világháború éveiben írt polemikus könyv két fő szempontból bírálja Keynest. Az első a német fizetőképesség, amit Keynes – Mantoux érvelése szerint – nagymértékben alábecsült. Jóllehet Mantoux-nak néhány részletkérdésben igaza van, képtelen megmagyarázni, miként is szállíthatták volna a németek a

* A nagy tudományos pályafutás előtt álló szerző az európai háború utolsó napjaiban esett el a Szabad Francia Erők soraiban harcolva. Könyve, bár éles támadás a *Gazdasági következmények* szerzője, Keynes ellen, elismerő hangvétellű, élénk stílusú, mindenképpen elolvasásra érdemes.

hatalmas mennyiségű exportot olyan országokba, amelyek elszántan elzárkóztak ez elől.

Mantoux erre vonatkozó oldalai nem a gazdasági érvelése miatt erőteljesek és hatásosak, hiszen ebben a vitában, legalábbis keynesi értelemben messze alulmarad, hanem azon iszonyú fölismerés miatt, ami magasra szítja haragját, hogy a hódító németek mennyi erőforrást, árut és embert csikartak ki Európa-szerte áldozataiktól. Amikor egy győztes azon van, hogy a veszteseket zsákmányként kezelje, kisajátítsa termékeiket és az előzőnlőtt ország népessége nagy rétegeit leigazza vagy kiirtsa, az „elszállítás” szokványos nehézségei szertefoszlának. De bármennyire érthető is Mantoux dühe, a szerző szükségszerűen figyelmen kívül hagyja az 1920-as és az 1940-es évek közötti különbségeket. Az 1920-as évtizedben a szövetségesek csakis náci módszerekkel érhettek volna el náci eredményeket, márpedig e módszerek akkor még elképzelhetetlenek voltak.

Mantoux másodsorban leginkább az 1920-as évek politikai stratégiai kérdéseiben támadja Keynest. Szerinte a franciáknak a németekkel szembeni biztonságkövetelése nem bosszúszomjból vagy sovinizmusból fakad, amint Keynes vádolta őket, hanem az őket a németek részéről 1870 óta ismételten ért agresszió az oka, valamint az, hogy figyelembe veszik a Franciaország és Németország közötti, számukra roppant kedvezőtlen demográfiai arányt. A németek nemcsak többen voltak a franciáknál, de a két ország születési arányszáma közötti egyenlőtlenség alapján bizonyosnak tűnt, hogy ez a szakadék még tovább fog mélyülni. Ilyen körülmények között Franciaország biztonsága vagy határozott amerikai és angol garanciákat (s ezeket sem az egyik, sem a másik

ország nem nyújtotta), vagy pedig egy alaposan meggyengített Németországot igényel. Amikor Clemenceau földarabolhatta volna Németországot, meghátrált. Amint Hitler és társai bebizonyították, a Vén Tigris a tisztesség világa választotta el az Új Barbároktól.

Ebből a szemszögből Keynes szerepe – állítja vádlón Mantoux – rendkívül ártalmas volt. Az amerikai és az angol közvéleményt igen korán a versailles-i békeszerződés „enyhe” rendelkezései megvalósítása ellen fordította. Így például egy hónappal az előtt, hogy az Egyesült Államok szenátusa leszavazta a Népszövetséget, Borah szenátor, az elszigetelődési párt egyik vezetője az alábbi helyeslő szavakkal ajánlotta társai figyelmébe Keynest:

„Azt állítja, hogy a német békeszerződés a kontinentális Európát örökös éhínségre és krónikus forradalomra kárhoztatja; hogy ha teljes egészében nem módosítják és írják át a szerződést, annak óhatatlanul azt kell eredményeznie, hogy Európa gazdasági rendszerét szétrombolják, ennek viszont sok millió emberélet elvesztése lesz az eredménye, s az, hogy forradalom forradalmat követ majd, ami szükségszerűen bekövetkezik akkor, ha egy nép olyan állapotba jut, amilyenbe Európa népeit fogják taszítani. ...Ha az ember meggondolja, hogy könnyelműen tönkresilányították egy egész földrész teljes gazdasági rendszerét és sok millió embert kárhoztattak éhínségre, s talán azt is megakadályozták, hogy ebben az évtizedben megvalósuljon a világbéke, akkor nem talál elég erős kifejezéseket az efféle emberek megbélyegzésére. ...A békeszerződés, következményeit tekintve, az elvakult bosszúszomj és a telhetetlen mohóság szülte bűntény.”

A szenátus Keynes segítsége nélkül is leszavazta volna a Népszövetséget. A Wilson-ellenes erők már jóval azt

megelőzően összefogtak, hogy Angliában megjelent a *Gazdasági következmények*. Mantoux megalapozottabban érvelt, amikor azt állította, hogy Keynes ebben az évtizedben mindvégig meggyőző érveket szolgáltatott mindazoknak, akik a Németországgal szembeni elnéző magatartás mellett síkraszálltak. Még Winston Churchill is, aki határozottan elutasította Keynes politikai nézeteit, készen mutatkozott 1929-ben gazdasági elemzése elfogadására, melyről a következő elismerő szavakkal nyilatkozott: „Mr. Keynes, ez a látnoki képességű és határozott hazafiasságú férfiú tagja volt annak a gárdának, amelyet Nagy-Britannia a párizsi békekonferenciára delegált. A Pénzügyminisztériumban megismert valós tényektől áthatva, föllázadt a kinyilvánított képtelen célkitűzések s még inkább azon förtelmes módszerek ellen, amelyekkel azokat valóra kívánták váltani. Egy nagy feltűnést keltő könyvben... leleplezte és megbélyegezte az efféle karthágói békeszerződést.” Nem vitás, Keynes segített meggyőzni az egyszerű amerikaiakat és angolokat, hogy Versailles következményeként szétzúzták Németországot. Mantoux – immár kevésbé meggyőzően – a továbbiakban úgy érvel, hogy Keynes arról is meggyőzte honfitársait, hogy a náci veszély elenyésző, s aláaknázza erkölcsi elszántságukat, hogy megtagadják Adolf Hitlertől, ettől az elvetemült embertől, amit Németország igazság szerint mindazonáltal megérdemelt. Hitler csakis azért szállhatta meg ismét a Rajna-vidéket és vehette semmibe megtorlás nélkül a békeszerződés újrafegyverkezésre vonatkozó cikkelyeit, mert Keynes oly sokat tett a „vétkesség-komplexus” kialakításáért, aminek azután a nácik lettek a haszonélvezői. Végso-ron Mantoux okfejtése abban az állításában foglalható

össze, hogy „ha nem vesztették volna el akaraterejüket megbénító hitüket, sohasem kerülhetett volna sor az 1939–1940-es katasztrófában kicsúcsosodó szánalmas kapitulációsorozatra.”

Ez természetesen az európai politikai fejlemények nagymértékben leegyszerűsített változata. Thorstein Veblen, ez a sanyarú, ámde éles eszű befolyásos személyiség Keynes könyvének ismertetése során* azzal vádolta a szerzőt, hogy elkerülte figyelmét a versailles-i békeszerződés legfontosabb realitása. Szerinte ugyanis a szerződés nyelvezete kész betűrejtvény. A békeszerződés valójában programot adott Németország és egykori ellenségei egyesítésére, és szent háborúra szólított fel az orosz ateista kommunizmus ellen. Az események azonban némiképp más fordulatot vettek, mint azt Veblen megjósolta. A rapallói szerződés (1922) váratlanul baráti összefogást hozott létre a két kítaszított, Németország és Oroszország között. Sőt mi több, az 1939-es náci-szovjet paktum a Lengyelország elleni német támadás szükségszerű nyitánya volt. Veblennek természetesen igaza volt annyiban, hogy a francia és angol konzervatívok és reakciósök kórosan rettegték attól, hogy a kommunizmus náluk otthon és Oroszországban diadalmaskodni fog. Chamberlaint és Halifaxet nem annyira a Németországgal való igazságtalan bánásmód miatti lelkiismeret-furdalásuk vezérelte, mint inkább a kétségbeesett sóvárgásuk egy, a 'németekkel és olaszokkal létrehozandó szövetség után a nagyobb[▼]fenyegetésnek tekintett kommunizmus ellen.

Mantoux érvelése mellett felhozható az, hogy ha az

* L. függelék.

európaiak és az amerikaiak valóban annyira képtelenek voltak egy megbékélésre alapozott felvilágosult békeszerződés létrehozására, amennyire a viselkedésükből rendszerint következtetni lehetett, akkor egy Clemenceau-féle biztonsági változat mellett kellett volna lándzsát törniük, még akkor is, ha ennek gyakorlati következményeként Németország területének jelentős részeit hosszú ideig szövetséges csapatoknak kellett volna megszállniuk.

A szövetséges hatalmak voltaképpen nem követtek következetes politikát. Míg Versailles szigorú volt, a Dawes- és a Young-terv mérsékeltnek mondható. A következetlenség azonban nem erény. A fiatal, küszködő weimari demokratákat a háborús bűnösség erkölcsi terhe és a jóvátétellel kapcsolatos örökös pénzügyi huza-kodás nyomasztotta. Nem a trónfosztott császár, nem is a pillanatnyilag hatalmát veszített német nagyvezérkar, hanem ők váltak a német tömegek elégedetlenségének céltáblájává. A szövetségesek protekcionizmusa és a rossz gazdasági irányítás vezetett el közvetlenül a nagy gazdasági válsághoz, amely megnyitotta az utat a nácik és üzletember- meg katonaszövetségeik előtt.

Meglehet, Keynes túl sokat remélt a szövetséges államférfiak bölcsességétől és választóik józan ösztöneitől. Lehet, hogy az átlagember szíve mélyén bosszút forralt. Feltételezhető, hogy a megtorlásra alapozott békeszerződés volt a végül bekövetkezett határozatlanság békéjének egyetlen alternatívája. Amennyiben a barbárság évszázada az első világháborúval vette kezdetét, úgy csak barbár gyógy módoknak lehetett esélye a sikerre.

Korunkban közhelyszámba mennek az ilyen jellegű bórús elmélkedések. Mind a baloldalon, mind a jobboldalon ez az értelmiségi divat. Nemigen gyakoroltak azonban hatást Keynesre, akit joggal neveztek a Locke–Hume–Mill család gyermekének. Akik e kiváló férfiak árnyékában dolgoznak, mindig nagyra tartják az észszerű érvelést, és reménykednek a logikus meggyőzés sikerében.

Keynes számára, aki rendületlenül igyekezett észérvekkel megtéríteni ellenfeleit, *A békeszerződés gazdasági következményei* csupán epizód, nem pedig rögeszme volt. Az 1920-as években egyre inkább a Skóciában és Walesben állandósuló munkanélküliség foglalkoztatta, valamint az északi országrész, ahol a régi iparágak – a hajóépítés, a textil- és a szénipar – hanyatlásnak indultak. Megbékélt Lloyd George-dzsal, és munkahelyeket teremtő programot dolgozott ki e hivatalát vesztett politikus számára. Előrevetítve majdani diadalait az 1930-as években, kiállt a kormány költségvetési deficitet okozó kiadásai, a munkaalkalmat teremtő közmunkák és a kormány egyéb beavatkozásai mellett, mintegy tudatos erőfeszítésként, hogy betömje a tevékenységben és foglalkoztatottságban a lassú magántevékenység következtében nyílt réseket.

Az 1920-as években Keynes belpolitikai tevékenységét nemigen kísérte siker. A brit Pénzügyminisztériumban az egymást követő főnökök ajkukat biggyesztve azt az elutasító érvet hozták fel, hogy amit egyszer a kormány elköltött, nem költhetik el a magánberuházók. Arra a diadalmas bürokrata következtetésre jutottak, a kor-

mány csupán annyit tehet a munkanélküliség elleni küzdelemben, hogy óvatosan tartózkodó és méltóságteljesen bizakodó magatartást tanúsít. Amikor a válság megsokszorozta az angolok nehézségeit, Keynes erőfeszítéseit a jövedelem és a foglalkoztatottság újszerű elméletének kidolgozására összpontosította, s ennek lett eredménye 1935-ben mesterműve, *A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete*, aminél közgazdász mindeddig nem írt jelentősebb könyvet századunkban.

Az érett Keynes hű maradt fiatalabb énjéhez. Továbbra is hitt a józan észben, az individualizmusban és a változatosságban. Íme tömören a koncepciója: „...az individualizmus – ha meg lehet tisztítani hibáitól és a vele elkövetett visszaélésektől – a személyes szabadság legjobb biztosítója abban az értelemben, hogy minden más rendszernél nagyobb teret nyújt az egyéni választásnak. Egyúttal a legjobb biztosítója az élet sokszűrű változatosságának, amely éppen az egyéni választás széles körű érvényesüléséből ered, s amelynek az elvesztése a homógen vagy totalitárius állam legsúlyosabb hátránya. Ez a sokszűrűség tartja fenn azokat a hagyományokat, amelyekben a megelőző nemzedékek leghibátlanabb, legsikeresebb döntései testesülnek meg; szeszélyes sokrétűségével színezi a jelent; s minthogy ugyanúgy teret ad a kísérletezésnek, mint a hagyománynak és a fantáziának, a lehető legjobban szolgálja a jövő jobbátételét.” (J. M. Keynes: *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* [KJK, 1965] Erdős Péter fordítása.)

Meglehet, a háború előtt Európának voltak „hiányosságai és visszaélései”, amelyekkel szemben Keynes nem ismert elnézést, de a háború előtti Európa ugyanakkor azokat az értékeket is pártolta, amelyeket ő és a ba-

rátai – Lytton Strachey, Clive Bell, Virginia Woolf, E. M. Forster és G. E. Moore – magánál az életnél is értékesebbnek tartottak.

Végző soron tehát a *Gazdasági következmények* „kudarca” – ha ugyan az volt – a Keynes által vallott reményteljes jövőkép elavultságában rejlett. Mindazonáltal Keynes nem kárhoztatható, amiért teljes erejével azon volt, hogy ismét összerakja azt a Tojás Tóbiást, aki olyan ijesztően nagyot puffanva zuhant le kényes egyensúlyú háború előtti kakasülőjéről. Vállalkozását elgáncsolta a hagyományos életbölcseesség és a számító politikusok, akik az őket hivatalba helyező nép legalantasabb ösztöneire igyekeztek hatni. Amit a kicsinyesen akadékoskodó politikusok megtagadtak a becsületes weimari demokratáktól, azt megadták Adolf Hitlernek és útonállókból meg gyilkosokból álló gyülevész hadának.

Keynes bűne talán az volt, hogy reménykedett akkor is, amikor – visszapillantva már fölismerjük – a remény jóformán csak képzelgés volt.

Robert Lekachman
New York-i Állami Egyetem,
Stony Brook

Bevezető megjegyzések

Az emberiség jellegzetes tulajdonsága, hogy hozzászokik környezetéhez. Alig néhányan ismerjük csak fel és valljuk meggyőződéssel, hogy az elmúlt fél évszázadban milyen hallatlanul szokatlan, ingatag, bonyolult, megbízhatatlan és ideiglenes jellegű volt a Nyugat-Európa létét biztosító gazdasági szervezet. Néhány legújabb kori, roppant sajátos és ideiglenes előnyünket magától értetődőnek, állandónak és megbízhatónak tartjuk, és ennek megfelelően készítjük terveinket. Erre a csalóka futóhomokra alapozzuk társadalomjavítási terveinket, erre építjük és ezen díszítjük fel politikai platformjainkat, folytatjuk ellenségeskedéseinket és kíséreljük meg valóra váltani egyéni becsvágyunkat, s úgy érezzük, elegendő játékterünk van, hogy szítsuk, ne pedig csillapítsuk az európai családon belül dúló polgári konfliktust. Esztelen illúzióktól és túltengő önérzettől indítatva a német nép fölborította azokat az alapokat, amelyeken valamennyien éltünk és dolgoztunk. A francia és az angol nép szóvivői viszont megpróbálják befejezni a Németország által megkezdett pusztítást egy olyan békeszerződéssel, amely, ha megvalósítják, óhatatlanul tovább rombolja – jóllehet helyreállíthatta volna – azt a törékeny, bonyolult, a háború által már amúgy is megrendült és megtört szervezetet, amely az egyedüli lehetőséget nyújthatná az európai népeknek, hogy munkaalkalmat találjanak és megélhessenek.

Angliában az élet külső megnyilvánulásai még nem tanítanak meg bennünket arra, hogy akárcsak a legcsekélyebb mértékben is átérezzük vagy fölismerjük: egy korszak véget ért. Buzgón igyekszünk ott folytatni életünket, ahol abbahagytuk, azzal az egyetlen különbséggel, hogy sokan közülünk láthatóan jóval gazdagabbak, mint annak előtte. Megtanultuk, hogy arra, amire a háború előtt néhány milliót költöttünk, most akár sok százmilliót költhetünk, és szemmel láthatóan nem kell megszenvednünk érte. Nyilvánvalóan még nem aknáztuk ki a gazdasági életünkben rejlő valamennyi lehetőséget. Így aztán nemcsak az 1914-es kellemes élet visszatértében reménykedünk, hanem abban is, hogy példátlanul megnövekednek és fokozódnak az élet örömei. Ezért valamennyi társadalmi osztály egyaránt tervezgetésbe fog – a gazdagok azt tervezik, hogy többet fognak költeni és kevesebbet takarítanak meg, a szegények pedig, hogy többet fognak költeni és kevesebbet dolgoznak.

Persze elképzelhető, hogy csak Angliában (és Amerikában) lehetnek ennyire tudatlanok az emberek. Európában reng a föld, és senki sincsen, aki ne hallaná a morajlásokat. Ott ez nemcsak hóbort vagy „bérviták” kérdése – ott életről és halálról, éhínségről és pusztáról, egy halódó civilizáció félelmetes háborgásáról van szó.

Annak, aki a fegyverszünetet követő hat hónap túlnyomó részét Párizsban töltötte, sajátos élményt jelentett, ha hébe-hóba átlátogatott Londonba. Anglia még mindig kívül áll Európán. Európa hangtalan remegései oda nem érnek el. Európa külön áll, nem Anglia húsból-véréből való. Európa azonban önmagában szilárd egység. Franciaország, Németország, Olaszország, Ausztria

és Hollandia, Oroszország, Románia és Lengyelország szíve együtt dobban, szerkezetük és civilizációjuk lényegében azonos. Együtt virágoztak, együtt rendültek meg a háborúban, amelyből roppant hozzájárulásunk és áldozataink ellenére (s ez kisebb mértékben vonatkozik Amerikára) gazdaságilag kívül maradtunk, és megeshet, hogy együtt omlanak össze. Ebben rejlik a párizsi békeszerződés romboló hatása. Ha az európai polgárháború azzal végződne, hogy Franciaország és Olaszország, visszaélve a győztes hatalom pillanatnyi helyzetével, tönkretenné a jelenleg kimerült és tehetetlen Németországot és Ausztria–Magyarországot, ezzel siettetné saját tönkretételét is, hiszen rejtett lélektani és gazdasági szálakkal végletesen és kibogozhatatlanul összefonódott áldozataival. Akárhogy is, egy angolnak, aki részt vett a párizsi békekonferencián, és ezekben a hónapokban tagja volt a Szövetséges Hatalmak Legfelsőbb Gazdasági Tanácsának, óhatatlanul európaivá kellett válnia gondjaiban és szemléletében, s ez számára új élményt jelentett. Itt, az európai rendszer idegközpontjában nagyjából le kell hántania magáról brit gondolati prioritásait, s más, sokkalta iszonyúbb rémképekkel kell megküzdenie. Párizs lidércnyomása, s a konferencia valamennyi résztvevője rémes volt. A léha helyszínre rátelepedett a küszöbönálló katasztrófának, az ember jelentéktelenségének és parányiségének érzete az előtte álló nagy események fényében; a döntések vegyes jelentőségének és irrealitásának érzete; felületesség, vakság, pökhendiség, zűrzavaros kiabálás kívülről – jelen volt az ókori tragédia valamennyi eleme. S amint ott ültünk a francia állami dísztermek színpadias kellékei közepette, el kellett tűnődnünk azon, vajon Wilson és Clemenceau

kővé dermedt és rezzenetlen arca valóban arc-e egyáltalán, s nem valamely sajátos dráma vagy bábjáték tragikomikus maszkja?

A párizsi konferencia valamennyi eseménye egyidejűleg tükrözte a rendkívüli fontosság és jelentéktelenség légkörét. Úgy tűnt, a résztvevők az emberi társadalom jövőjét befolyásoló nagy horderejű döntéseket hoznak, s mégis, maga a levegő is azt suttogta, hogy a szó nem ölt testet, hogy hiábavaló, érdektelen, hatástalan, elszakadt az eseményektől. Leginkább az az érzés lett úrrá rajtunk, amit Tolsztoj írt le a *Háború és béke*-ben vagy Hardy a *The Dynasts*-ban, hogy az események a sors által megszabott végkifejletük felé haladnak, és semmiféle befolyással és hatással nincsenek rájuk a tanácskozáson részt vevő államférfiak agyszüleményei:

Az Évek szelleme

Nézd csak: a széles látókör és önuralom

Elhagyja immár az Immanens Nemtörődömség által

A boszorkányság felé űzött tömegeket. Nem marad más,

Mint egyfelől a bosszúszomj az erők körében,

Másfelől a gyengék körében a tehetetlen düh.

A Könyörület szelleme

Miért is ösztökéli az Akarat az efféle értelmetlenség megvalósulását?

Az Évek szelleme

Mondottam már, hogy akarattalanul történik,

Mint ki nem latolgat, de megszállott.

Párizsban mindazok, akiknek valamiféle közük volt a Legfelsőbb Gazdasági Tanácshoz, szinte óránként kaptak újabb meg újabb jelentéseket egész Közép- és Ke-

let-Európa nyomorúságáról, zűrzavaráról és összeomló-félben levő szervezetről – és ez egyaránt vonatkozott szövetségesekre és ellenségekre –, s Németország meg Ausztria pénzügyi képviselőitől személyesen értesültek országaik iszonyú kimerültségéről, amire nem is tudtak mit mondani. Ha időnként ellátogattunk az Elnök házának túlfűtött, száraz szobájába, ahol a Négyek kongó és terméketlen intrikák közepette töltötték be sorsukat, csupán fokozódott bennünk a lidércnyomás érzete. Mégis, ott Párizsban szörnyűségesen és sürgetően jelentkeztek Európa problémái, és kissé meghökkentő élmény volt, ha időnként visszatértünk a mélységesen közönyös Londonba. Londonban azt tartották, hogy Párizs szörnyen zűrzavaros helyzetet teremt, de továbbra sem mutattak érdeklődést. Így azután az angol nép olvasatlanul fogadta el a békeszerződést. Ezt a könyvet azonban nem London, hanem Párizs hatása alatt írta valaki, aki angol ugyan, de ugyanakkor európainak is érzi magát, s aki a túlon túl is élénk közelmúlt élmények következtében képtelen közönyt tanúsítani napjaink kibontakozó nagy történelmi drámája iránt, amely szét fog rombolni nagy intézményeket, de egyben új világot is teremthet.

A háború előtti Európa

A kis európai kontinens különböző részei 1870 előtt saját termékeikre szakosodtak, ám a kontinens alapjában véve önellátó volt, népessége pedig alkalmazkodott ehhez a helyzethez.

1870 után egészen példátlan helyzet alakult ki, Európa gazdasági feltételei az elkövetkező ötven esztendő során ingataggá és sajátossá váltak. A népességnek az élelemre gyakorolt nyomása – amit korábban az Amerikából származó élelmiszerkészletek hozzáférhetősége révén már sikerült egyensúlyba hozni – az írásos történelem folyamán első ízben határozottan visszajára fordult. Minél nagyobbra nőtt a népesség, gyakorlatilag annál könnyebben lehetett élelmiszerhez jutni. Az egyre növekvő méretű termeléssel arányosan nőtt a hozadék, s ez nemcsak az iparban, hanem a mezőgazdaságban is így volt. Európa népességének növekedésével egyrészt megnövekedett az új országok földjét megművelő kivándorlók száma, másrészt Európában több munkás állt rendelkezésre azon iparcikkek és tőkejavak előállítására, amelyekkel a kivándorló népességet új otthonaikban eltartották, továbbá azon vasútvonalak és hajók megépítésére, amelyeken távoli vidékekről az élelmiszert és a nyersanyagot Európába szállították. Egészen 1900-ig az iparban alkalmazott egy munkaegység évről évre egyre több élelmiszer megszerzésére alkalmas vásárlóerőt állított elő. Meglehet, a századforduló körül

ez a folyamat kezdett megfordulni, és ismét érvényesült a természet csökkenő hozama az ember erőfeszítéseire képest. Ám a gabonaneműek reálköltségeinek növekedő irányzatát kiegyensúlyozták más fejlemények; továbbá – és ez egyike volt a számos új jelenségnek – a tropikus Afrika erőforrásait ezúttal első ízben használták fel nagymértékben, valamint az olajos magvak nagy behozatala nyomán az emberiség egyik lényeges élelmiszere jelent meg új és olcsóbb formában az európaiak asztalán. Ebben a gazdasági eldorádóban, ebben a gazdasági utópiában – hogy a régebbi közgazdászok meghatározásával éljünk – nőtt fel túlnyomó többségünk.

Ez a boldog kor szem elől tévesztette azt a világszemléletet, amely mélységes szomorúsággal töltötte el politikai gazdaságtanunk megalapítóit. A tizennyolcadik századot megelőzően az emberiség nem táplált hiú reményeket. Az e korszak vége felé népszerűvé vált illúziók létrejöttéhez Malthus rámutatott egy ördögre. Ezt az ördögöt fél évszázadon át minden komoly közgazdasági tanulmány következetesen szem előtt tartotta. Ezt követően fél évszázadra ezt az ördögöt láncra verték, eltüntették szem elől. Meglehet, most ismét kioldoztuk kötelekeit.

Az emberiség gazdasági fejlődésének micsoda rendkívüli epizódja ért véget 1914 augusztusában! Igaz, a népesség túlnyomó többsége keményen dolgozott és alacsony életszínvonalon élt, ám minden jel arra mutat, hogy ezzel a sorssal meglehetősen elégedett volt. Azonban minden átlagon felüli képességekkel és jellemmel rendelkező ember előtt nyitva állott a menekülés útja a felsőbb és a középosztályba, amelyek számára az élet kis költséggel és minden nehézség nélkül olyan kényelmet,

jólétet és hétköznapi örömeket nyújtottak, amiről más korok leggazdagabb és leghatalmasabb uralkodói sem álmodhattak. Egy londoni lakos reggeli teáját ágyban kortyolgatva telefonon megrendelhetette tetszőleges mennyiségben a világ minden részéről a legkülönfélébb termékeket, s joggal várhatta, hogy azokat rövidesen házá-
nak ajtaja elé szállítják. S ugyanabban az időben, ugyanezen eszközök révén befektethette vagyonát a világ bármely részének természeti erőforrásaiba és új vállalkozásaiba, s minden túlzott erőfeszítés vagy akárcsak nehézség nélkül osztozhatott jövőbeni gyümölcsöző eredményeikben és előnyeikben. Vagy elhatározhatta, hogy vagyonának biztonságát összeköti a képzelete vagy az információi ajánlotta bármely világrész fontosabb város-
lakóinak jóhiszeműségével. Továbbá, ha úgy kívánta, olcsó és kényelmes szállítóeszközöket vehetett igénybe bármely országba vagy éghajlati övezetbe, még hozzá útlevél vagy egyéb formalitások nélkül, elküldhette szolgáját egy bank közeli fiókjába, hogy szerezzen be tetszése szerinti nemesfémeket, azután elutazhatott külföldre, idegen országokba, anélkül, hogy ismerte volna lakosaik vallását, nyelvét vagy szokásait, magával vive érmékben vagyonát, s minden bizonnyal felháborodott és meglepődött volna, ha emiatt a legcsekélyebb mértékben is háborgatják. S ami a legfontosabb, ezt a helyzetet normálisnak, biztosnak és állandónak tekintette, legfeljebb további javulásra számított, és az ettől való bármely eltérést abnormálisnak, botrányosnak és kerülendőnek ítélte volna. A militarizmus és az imperializmus, a faji és kulturális vetélkedések, a monopóliumok, korlátozások és kirekesztések tervei és politikai cselszövényei, amelyeknek a kígyó szerepét kellett betölteni eb-

ben a paradicsomban, jóformán csak szórakoztatására szolgáltak napi újságolvasása során, s úgy tűnt, szinte semmiféle hatással sincsenek a társadalmi és gazdasági élet normális menetére, amelynek nemzetköziesítése gyakorlatilag szinte maradéktalanul megvalósult.

Segítségünkre lesz az ellenségeinkre erőszakolt békeszerződés jellegének és következményeinek megítélésében, ha kissé részletesebben rávilágítok azokra a legfontosabb labilis elemekre, amelyek már a háború kitörésekor is jelen voltak Európa gazdasági életében.

1. NÉPESSÉG

Németországnak 1870-ben mintegy 40 millió lakosa volt. Ez a szám 1892-re 50 millióra, 1914. június 30-ra mintegy 68 millióra növekedett. A háborút közvetlenül megelőző esztendőkből az évi szaporulat mintegy 850 ezer volt, s ennek csupán jelentéktelen hányada vándorolt ki.¹ Ezt a nagy népességnövekedést csupán az ország gazdasági szerkezetének mélyreható átalakítása tette lehetővé. A mezőgazdasági és nagyjából önellátó Németország hatalmas, bonyolult ipari gépezetté alakult át, melynek működése számos Németországon kívüli és belüli tényező egyensúlyán alapult. Csakis ezen gépezet folyamatos és teljes gőzzel történő működtetése révén nyújthatott az ország odahaza munkaalkalmat növekvő népességének, s találhatta meg azokat az eszközöket, amelyekkel beszerezhetette külföldről mindazt, ami a lakosság

¹ 1913-ban 25 843 fő vándorolt ki Németországból, közülük 19 124 az Egyesült Államokba.

eltartásához szükséges volt. A német gépezet olyan volt, mint egy pörgettyű, amelynek egyre gyorsabban kell pörögnie, hogy fenntartsa egyensúlyát.

Az osztrák–magyar birodalomban, amelynek népessége az 1890. évi 40 millióról a háború kitöréséig legalább 50 millióra növekedett, kisebb mértékben, de ugyanezen tendencia érvényesült: évente mintegy félmillióval többen születtek, mint ahányan meghaltak, de a szaporulatból hozzávetőlegesen negyedmillió ember kivándorolt.

A jelenlegi helyzet megértéséhez világosan látnunk kell, milyen rendkívüli népességeközponttá vált a német rendszer fejlődése révén Közép-Európa. A háború előtt Németország és Ausztria–Magyarország népessége együttvéve nemcsak jelentősen meghaladta az Egyesült Államokét, hanem nagyjából egyenlő volt egész Észak-Amerika lakosságának számával. Ezekben a számokban – s e népesség összefüggő területen élt – rejlett a központi hatalmak katonai ereje. Ugyanezen tömegek azonban – és számukat még a háború sem csökkentette szembe-tűnően –,² ha megfosztják őket a megélhetés lehetőségétől, nem kisebb mértékben veszélyeztetik Európa rendjét.

Az európai Oroszországban még Németországnál is nagyobb mértékben növekedett a népesség: 1890-ben nem egészen 100 millió volt, a háború kitörésekor már mintegy 150 millió,³ és az 1914-et közvetlenül megelőző

² A német népesség nettó csökkenését 1918 végén a születések számának csökkenése és a halálozások számának növekedése nyomán 1914 elejéhez képest mintegy 2,7 millióra becslik.

³ Beleértve Lengyelországot és Finnországot, de nem számítva Szibériát, Közép-Ázsiát és a Kaukázust.

esztendőben Oroszországban a születések száma egészében évente 2 millióval haladta meg az elhaltak számát, ami elképesztő arány. Oroszország népességének erre a mértéktelen megnövekedésére, amely a legutóbbi évek egyik legjelentősebb ténye volt, nemigen figyeltek föl Angliában.

A történelem nagy eseményeit gyakorta a népességnövekedésben végbemenő tartós változások és más, alapvető gazdasági okok idézik elő, amelyeket fokozatosságuk miatt a kortárs megfigyelők nem vesznek észre, s a változásokat kormányférfiak szeszélyeinek vagy ateisták fanatizmusának tulajdonítják. Az elmúlt két év rendkívüli eseményei Oroszországban, a társadalom hatalmas fölbolydulása, melynek következtében megdőntötték mindazt, ami a legstabilabbnak látszott – a valást, a tulajdon alapját, a földtulajdont, valamint a kormányformát és az osztályhierarchiát –, talán többet köszönhet a növekvő népesség mélyen ható befolyásának, mint Leninnek vagy Miklós cárnak; a mértéktelen nemzeti termékenység romboló erejének talán nagyobb része volt a hagyományok béklyóinak szétverésében, mint akár az eszmék erejének vagy az abszolút uralom tévedéseinek.

2. SZERVEZET

Az a törékeny szervezet, amelynek keretében ezek a népek éltek, részben a rendszer inherens tényezőire épült.

A határok és a vámok zavaró hatását a minimumra csökkentették; alig valamivel kevesebb, mint 300 millió ember élt e három birodalom, Oroszország, Németor-

szág és Ausztria–Magyarország területén. A különböző pénznemek – valamennyit stabil árfolyamon tartották az aranyhoz és egymáshoz képest – oly mértékben megkönnyítették az akadálytalan tőkeáramlást és a kereskedelmet, hogy ennek teljes értékét csak most ismerjük fel, amikor már megfosztottak bennünket az előnyeitől. E hatalmas térségben szinte teljes vagyon- és személyi biztonság uralkodott.

A rend, a biztonság és az egyöntetűség ezen tényezői – Európa még sohasem élt ilyen körülmények között ilyen kiterjedt és sűrűn lakott területen vagy ilyen hosszú időn át – készítették elő a szállítás, a szénelosztás és a külkereskedelem hatalmas mechanizmusának az útját, ami lehetővé tette az új 'népesség sűrűn lakott városközpontjaiban kialakult 'ipari életmódot. Ez túlon túl is közismert tény, fölösleges számadatokkal részletesen alátámasztani. Elegendő lesz szemléltetni a szénre vonatkozó adatokkal, hiszen amiként az angliai fejlődésnek, úgy a közép-európai ipari növekedésnek is ez volt a kulcsa. A német széntermelés az 1871. évi 30 millió tonnáról 1890-re 70 millióra, 1900-ra 110 millióra, 1913-ra pedig 190 millió tonnára növekedett.

Németország, mint központi pillér köré csoportosultak az európai gazdasági rendszer többi tényezői; nagyrészt Németország jólététől és vállalkozó szellemétől függött a kontinens többi részének a jóléte. Németország egyre gyorsuló növekedési üteme piacot biztosított a szomszédos országok számára, s ennek fejében a német kereskedő vállalata olcsó' áron 'ellátta őket legfőbb szükségleteikkel.

A Németország és szomszédai kölcsönös gazdasági függőségére vonatkozó statisztikák lenyűgözőek. Né-

metország volt Oroszország, Norvégia, Hollandia, Belgium, Svájc, Olaszország és Ausztria–Magyarország legjobb vevője, Nagy-Britannia, Svédország és Dánia második és Franciaország harmadik legjobb vevője. Ugyanakkor a legjelentősebb szállítója volt Oroszországnak, Norvégiának, Svédországnak, Dániának, Hollandiának, Svájcnak, Olaszországnak, Ausztria–Magyarországnak, Romániának és Bulgáriának, s a második helyen állt Nagy-Britannia, Belgium és Franciaország szállítóinak listáján.

Mi többet exportáltunk Németországba, mint India kivételével a világ bármely más országába, és többet vásároltunk onnét, mint az Egyesült Államok kivételével a világ bármely más országától.

Európa egyetlen országa (kivéve a tőle nyugatra fekvőket) sem bonyolított le Németországgal egész külkereskedelmének egynegyedénél kevesebbet; Oroszország, Ausztria–Magyarország és Hollandia esetében ez a hányad jóval nagyobb volt.

Németország nemcsak kereskedelmet bonyolított le ezekkel az országokkal, de néhányuk esetében a fejlődésükhöz szükséges tőke jelentős részét is a rendelkezésükre bocsátotta. Németország háború előtti, összesen mintegy 6 250 000 000 dollárra rúgó külföldi befektetéseiből közel 2,5 milliárd dollárnyit ruházott be Oroszországban, Ausztria–Magyarországon, Bulgáriában, Romániában és Törökországban.¹ A „békés behatolás” rendszere keretében Németország nemcsak tőkével látta el ezeket az országokat, hanem azzal is, amivel legalább

¹ A könyvben dollárban megadott pénzösszeget font sterlingből számítottuk át 5 \$ – 1 £ arányban.

ekkorra szükségük volt – szervezéssel. Következésképpen Európának a Rajnától keletre fekvő egész térsége Németország ipari vonzáskörébe került, s ehhez alkalmazkodott e térség gazdasági élete is.

Mindezek a belső tényezők azonban nem lettek volna elégségesek ahhoz, hogy a népesség megéljen, ha nem hatottak volna ebbe az irányba külső tényezők is, és ha nem léteztek volna egész Európában bizonyos közös általános rendelkezések. Számos, már említett körülmény nemcsak a központi birodalmakra, hanem egész Európára vonatkozóan érvényes volt; az alább ismertetettek az egész európai rendszer közös sajátosságai.

3. TÁRSADALMI LÉLEKTAN

Európa társadalmi és gazdasági szervezete jellegénél fogva lehetővé tette a maximális tőkefelhalmozást. Jóllehet a népesség tömegeinek napi életfeltételeiben némi folyamatos javulás mutatkozott, a társadalom úgy épült fel, hogy a megnövekedett jövedelem nagy részét annak az osztálynak az ellenőrzésére bízta, amelyről a legkevésbé volt feltételezhető, hogy el is fogyasztja azt. A tizenkilencedik századi újgazdagokat nem pazarló költekezésre nevelték, fontosabbnak tartották a beruházások nyújtotta hatalmat a közvetlen fogyasztás élvezeteinél. Valójában éppen a gazdagság elosztásában mutatkozó *egyenlőtlenség* tette lehetővé a lekötött vagyon és tőkeberuházások hatalmas felhalmozását, ami minden más kortól megkülönböztette ezt a kort. Voltaképpen ebben rejlett a tőkés rendszer legfőbb igazolása. Ha a gazdagok új gazdagságukat saját szórakozásukra költik, a világ már réges-ré-

gen elviselhetetlennek találta volna az effajta rendszert. Ők azonban, akár a méhek, takarékoskodtak és fölhalmoztak, ami nem kevésbé szolgált az egész közösség előnyére, mivel ők maguk csupán szűkre szabottabb célokat tartottak szem előtt.

Az állótőke hatalmas felhalmozása, ami az emberiség nagy hasznára a háborút megelőző fél évszázad alatt ment végbe, sohasem valósulhatott volna meg egy olyan társadalomban, ahol a gazdagságot egyenlően osztják fel. A világ vasútvonalai, amelyeket ez a kor az utókor-nak szánt emlékművekként épített meg, olyan munkae-rő művei voltak, amelyek akárcsak az egyiptomi pira-misok esetében – nem állott módjában közvetlen élvezet-ként elfogyasztani erőfeszítései teljes egyenértékét.

Ennek a figyelemre méltó rendszernek a növekedése egy kettős blöffön vagy megtévesztésen alapult. Egyrészt a munkások gyengeségükből fakadó tudatlanságuk okán elfogadták, avagy rákényszerítették, meggyőzték, netán a szokás, a hagyomány, a tekintély és a társadalom szilárd rendje révén hízélgéssel rávették őket egy olyan helyzet elfogadására, amikor csak nagyon kicsiny szelet-két mondhattak a magukénak abból a tortából, amelyet a természettel és a tőkésekkel együttműködve állítottak elő. Másrészt viszont a tőkések azon hallgatóságos alapvető feltétel alapján mondhatták magukénak a torta javát, hogy gyakorlatilag igen keveset fogyasztottak csak belőle. A „takarékoskodás” kötelessége alkotta az erény kilenctizedét, a torta növekedése pedig az igaz hit tárgya lett. A torta el nem fogyasztása köré emelkedtek, növekedtek mindazok a puritán ösztönök, amelyek más ko-rokban visszahúzódtak a világból, s mit sem törődtek a termelés és az örömteli élvezet művészetével. Így azután

a torta nőtt, növekedett; aztazonban nem gondolták át egyértelműen, vajon mi végre. Az egyéneket nem annyira önmegtartóztatásra, mint inkább önmaguk alávetésére intették, valamint arra, hogy élvezzék a biztonság és az előrelátás örömét. Takarékoskodni az idős korra vagy a gyermekek számára kellett; ez azonban megmaradt elméletnek – a torta értéke abban rejlett, hogy tudták, sohasem fogják elfogyasztani, sem önmaguk, sem a következő nemzedék gyermekei.

Amikor mindezeket leírom, nem feltétlenül ócsárolni kívánom ennek a nemzedéknek a gyakorlatát. Lényének tudattalan zugaiban a társadalom tisztában volt azzal, miről is volt szó. A torta voltaképpen nagyon kicsiny volt a fogyasztási étvágyhoz képest, s ha az egész tortát fölosztják, senki sem járt volna sokkal jobban. A társadalom nem a ma kicsiny élvezetei, hanem az emberi faj jövőbeni biztonsága és tökéletesítése – valójában a „haladás” érdekében tevékenykedett. Csak föl ne vágják a tortát, hanem hagyják növekedni a népesség Malthus által megjövendölt mértani haladványának megfelelően – ami nem kevésbé helytálló a kamatos kamatra vonatkoztatva –, akkor talán eljön a nap, amikor végre-valahára elegendő lesz mindenből mindannyiunk számára, és az utókor elkezdheti élvezni a *mi* munkánk gyümölcsét. Ezen a napon véget ér a túlmunka, a túlzásfolttság, az alultápláltság, és az ember, immár biztosítottnak látva a test szükségleteit és igényeit, áttérhet nemesebb képességei kifejtésére. Az egyik mértani arány kiküszöbölheti a másikat, s a tizenkilencedik század, belekábulva a kamatos kamat előnyeinek szemléletébe, megfeledkezett a fajták termékenységéről.

Ennek a folyamatnak két csapdája volt: feltéve, hogy

a népesség növekedése még mindig meghaladja a fölhalmozást, önmegtartóztatásunk nem a boldogságot, hanem a mennyiséget mozdíttja elő; és megtörténhet, hogy a tortát végül mégiscsak időnek előtte elfogyasztják, háborúban, amely elemészt minden effajta reményt.

Ezek az eszmefuttatások azonban túlságosan messze vezetnek e könyv célkitűzéseitől. Csupán arra törekszem, hogy rámutassak: az egyenlőtlenségre alapozott fölhalmozás elve a háború előtti társadalmi rend és az általunk akkor értelmezett haladás létfontosságú alkotóeleme volt, és hangsúlyozni kívánom, hogy ez az elv ingatag lélektani körülményektől függött, amelyeket feltehetően nem lehet újrateremteni. Természetellenes volt, hogy egy népesség, amelynek tagjai közül oly kevesen élvezhették az élet örömeit, ilyen nagymérvű fölhalmozást folytasson. A háború rácaffolt a mindenki számára nyitva álló fogyasztás lehetőségére, és rávilágított, hogy a sokak általi önmegtartóztatás hiú ábránd. A blöff tehát lelepleződött; a munkásosztály feltehetőleg többé nem lesz hajlandó ilyen nagymértékű lemondásra, a tőkésosztály pedig, amely immár nem bízik a jövőben, esetleg arra törekszik majd, hogy amíg módja van rá, szabadabban élvezze fogyasztási lehetőségeit, s ekképpen siettesse javai elkobzásának óráját.

4. A RÉGI ÉS AZ ÚJ VILÁG VISZONYA

A háború előtti Európa fölhalmozási szokásai az európai egyensúlyt fenntartó legjelentősebb külső tényezők szükségszerű feltételei voltak.

Az Európa által fölhalmozott tőkejavak fölöslegének,

jelentős részét külföldre exportálták, ahol is beruházása új élelmiszer-, nyersanyag- és szállítási erőforrások fejlesztését tette lehetővé, ugyanakkor módot nyújtott az Óvilágnak, hogy bejelentse igényét az Újvilág természeti kincseire és kiaknáztatlan lehetőségeire. Ez utóbbi tényező bizonyult a legnagyobb fontosságúnak. Az Óvilág hallatlan körültekintéssel használta föl az évi sarcot, amelyre így indokoltan jogot formálhatott. Igaz, immár élvezte, s nem halmozta fel a tőkefölöslege által lehetővé tett új fejlesztésekből eredő olcsó és bőséges készletek hasznát. Az ezen külföldi beruházásokból eredő pénzkamatok zömét azonban ismét beruházták, és hagyták fölhalmozódni, mintegy tartalékként (akkori reményeik szerint) a kevésbé szerencsés napokra, amikor is Európa ipari munkaereje többé nem vásárolhatja majd fel ilyen előnyös feltételek mellett más világrészek termékeit, s amikor majd veszélybe kerül a történelmi civilizációk és más éghajlati övezetek meg környezetek gyorsan szaporodó fajtái közötti igazságos egyensúly. Ekképpen valamennyi európai nemzet egyaránt hasznat húzott az új erőforrások kifejlesztéséből, akár odahaza aknázták ki azokat, akár külföldön fogtak merész vállalkozásokba.

Már a háború előtt veszélybe került azonban a régi civilizációk és az új erőforrások között ekképpen kialakított egyensúly. Európa jóléte azon alapult, hogy a hatalmas, exportálható amerikai élelmiszer-fölöslegek következtében az Óvilág a saját exporttermékei előállításához igényelt munkaerőhöz viszonyítva olcsón szerezhetette be az élelmiszert, továbbá, hogy korábbi tőkeberuházásai eredményeként évente jelentős összeg illette meg anélkül, hogy ezért viszonzásul bármit is kellett volna fizetnie. Akkoriban úgy tűnt, ez utóbbi tényező nem fo-

rog veszélyben, ám a tengerentúli, főként az egyesült államokbeli népesség növekedése következtében az előbbi tényező már távolról sem tűnt ilyen biztonságosnak.

Amikor Amerikában művelés alá vették az első szűzföldeket, elenyésző volt az ezen világrészek népességének, következésképpen saját helyi szükségleteiknek az aránya Európáéhoz képest. Európának még 1890-ben is háromszor akkora volt a népessége, mint Észak- és Dél-Amerikának együttvéve. Ámde 1914-ben az Egyesült Államok belföldi búzaszükséglete már megközelítette a termelés mennyiségét, s nyilvánvalóan közeli volt az idő, amikor már csak kivételesen jó termés esetén áll majd rendelkezésre exportálható fölösleg. Az Egyesült Államok jelenlegi hazai szükségletei becslés szerint meghaladják az 1909–1913 közötti öt év átlagos termésének 90 százalékát.¹ Akkoriban azonban a szűkösség tendenciája nem annyira a bőség hiányában, inkább a reálköltségek szüntelen növekedésében nyilvánult meg. Vagyis, az egész világot tekintve nem állott fenn búzahiány, de megfelelő kínálathoz feltétlenül magasabb reálárat kellett ajánlani a búzáért. A legkedvezőbb tényező

¹ Az Egyesült Államok népessége 1914 óta is 7–8 millióval növekedett. Mivel az egy főre jutó évi búzafogyasztás nem kevesebb 6 bushelnél (kb. 200 liter), az Egyesült Államok háború előtti termelési mennyisége csakis nagyjából minden ötödik évben mutatna jelentős többletet a jelenlegi hazai szükségletekhez mérten. E percben a Hoover-féle garantált ár előidézte 1918. és 1919. évi kiváló termés ment meg bennünket. Aligha várható el azonban az Egyesült Államoktól, hogy meghatározatlan ideig jelentős mértékben drágítsa a megélhetési költségeket odahaza, csak azért, hogy búzát szállíthasson Európának, amit az képtelen kifizetni.

ebben a helyzetben az volt, hogy Közép- és Nyugat-Európát nagymértékben Oroszország és Románia exportálható többletéből élelmezték.

Összegezve, Európának az Újvilág erőforrásaira támasztott igénye bizonytalanná vált. Végül ismét érvényesült a csökkenő hozadék törvénye, ami évről évre arra kényszerítette Európát, hogy nagyobb mennyiségű egyéb terméket kínáljon fel azonos mennyiségű kenyér beszerzésére. Európa ezért semmiképpen sem engedhette meg magának bármely jelentős ellátási forrásának dezorganizálását.

Még sok egyebet felsorolhatnák, ha szemléltetni akar-nám az 1914-es Európa gazdasági sajátosságait. Én azonban csak a labilitás három-négy legjelentősebb tényezőjét kívánom hangsúlyozni: a bizonytalanságban élő, növekvő számú népességet, amelynek megélhetése egy bonyolult és mesterséges szervezettől függ; a munkás- és a tőkésosztály lélektani bizonytalanságát, valamint Európa bizonytalan igényét az Újvilág élelmiszer-készleteire, ami ráadásul az ezen készletektől való teljes függőséggel párosul.

A háború olyannyira megingatta ezt a rendszert, hogy immár teljes egészében veszélyben forgott Európa élete. A kontinens nagy része beteg volt, halódott; népessége nagymértékben meghaladta azt a lélekszámot, amelynek megélhetését biztosítani tudta; szervezete megsemmisült, szállítási-közlekedési rendszere fölbomlott, élelmiszer-készletei iszonyúan megcsappantak.

A békekonferenciának az volt a feladata, hogy tiszteletben tartsa a vállalt kötelezettségeket, és eleget tegyen az igazság követelményeinek; valamint hogy újra-teremtse az életet és begyógyítsa a sebeket. E feladato-

kat egyrészt a bölcs körültekintés szabta meg, másrészt a nagylelkűség, amit az ókori bölcsesség oly nagyra becsült a győztesekben. A következő fejezetekben megvizsgáljuk a békeszerződés valódi jellegét.

A békekonferencia

A IV. és az V. fejezetben meglehetősen részletesen szemügyre veszem a Németországgal kötött békeszerződés gazdasági és pénzügyi rendelkezéseit. Számos ilyen rendelkezés valódi eredetét azonban könnyebben megértjük, ha e helyütt megvizsgáljuk azokat a személyes tényezőket, amelyek a kidolgozásukra hatással voltak. E feladat végrehajtásakor óhatatlanul érintenem kell az indítékok kérdését, amelyekkel kapcsolatban a megfigyelő hajlamos a tévedésre, s ekképpen nem vállalhatja a megfellebbezhetetlen ítélet felelősségét. Ám ha úgy tűnik, hogy e fejezetben néha megengedek magamnak annyit, amennyit általában a történészek, de amennyit – jóllehet véleményünket több ismeret alapján formáljuk – kortársakkal szemben többnyire félve alkalmazunk, bocsásson meg nekem az olvasó, s emlékezzen arra, hogy a világnak, ha meg akarja érteni sorsát, milyen nagy szüksége van fényre – még ha ez egyoldalú és bizonytalan is –, amely megvilágítja az emberi akarat és célkitűzés még befejezetlen, komplex küzdelmét. Mindez négy ember személyiségében példátlan módon összpontosult, ettől váltak 1919 első hónapjaiban az emberiség mikrokozmoszává.

A békeszerződés itt tárgyalt részleteit illetően a franciáké volt a kezdeményezés, ugyanis leginkább ők álltak elő a leghatározottabb és legszélsőségesebb javaslatokkal. Ezt részben taktikai megfontolásokból tették. Ha azt

várjuk, hogy a végeredmény kompromisszum formáját ölti majd, gyakorta bölcs dolog szélsőséges álláspontból kiindulni; a franciák pedig – akárcsak az emberek túlnyomó többsége – már a kezdet kezdetén előre látták, hogy kettős kompromisszumos folyamat megy majd végbe, mindenekelőtt szövetségeseik és társult hatalmaik elgondolásainak, de ugyanakkor, a hivatalos békekonferencián, maguknak a németeknek is eleget kell tenniük. Az események igazolták ezt a taktikát. Clemenceau mértéktartásával kivívta tanácsbeli társai elismerését, mert megesett, hogy a szellemi pártatlanság tógáját öltve elvetette miniszterei legszélsőségesebb javaslatait. Sok mindent elfogadtak, amikor az amerikai és angol bírálók a dolgok természeténél fogva nemigen látták világosan, voltaképpen miről is van szó, vagy amikor Franciaország szövetségesei részéről jelentkező túlságosan szívós bírálatok következtében szégyenletesnek vélt helyzetbe kerültek, mert úgy tűnt, mintha mindig az ellenség pártját fognák és annak érdekében érvelnének. Mihelyt tehát a tárgyalások nem érintettek komolyabb angol és amerikai érdekeket, bírálatuk lanyhult, s ekképpen néhány rendelkezés is bekerült a békeszerződésbe, amelyet maguk a franciák sem vettek túlságosan komolyan, de amelyek orvoslására nem kerülhetett sor, mert az utolsó pillanatban úgy döntöttek, hogy a németekkel ezekről semmiféle vita nem folytatható.

A taktikától eltekintve azonban a franciáknak volt átgondolt politikájuk is. Jóllehet Clemenceau időnként kurtán-furcsán elvetette egy Klotz vagy egy Loucheur igényeit, vagy kimerülten behunyta a szemét, amikor a vita már nem érintett francia érdekeket, pontosan tudta, melyek a létfontosságú kérdések, s nem igyekezett csökken-

teni jelentőségüket. Amennyire a békeszerződés legfőbb gazdasági irányvonalai képviselnek valamiféle intellektuális eszmét, úgy ez Franciaország és Clemenceau eszméje.

Clemenceau volt a Négyek Tanácsának legkimagaslóbb tagja, aki jól tudta, hányadán áll társaival. Nemcsak hogy egyedül neki voltak elgondolásai, hanem minden következményükkel egyedül ő mérlegelte azokat. Kora, jelleme, intelligenciája és megjelenése együttesen tárgyilagossággal ruházta fel és határozottan körvonalazta ebben a zűrzavaros környezetben. Clemenceau-t nem lehetett megvetni, nem lehetett nem kedvelni, legföljebb más nézeteket lehetett vallani, vagy legalábbis más reményeket lehetett táplálni a civilizált ember természetével kapcsolatban.

Clemenceau alakja és magatartása közismert. A Négyek Tanácsának ülésein vastag, duplaszéles, kitűnő fekete gyapjuszövetből szabott hosszú kabátban jelent meg, kezén az elmaradhatatlan sűrke bőrkesztyű, erős fekete bőrcipője kiváló minőségű, de kissé vidékies jellegű volt, s megesett, hogy elől furcsa mód nem cipőfűzővel, hanem csattal fogta össze. A Négyek Tanácsának hivatalos üléseit az elnök házában tanácstermében tartották (ellentétben a nyilvánosság kizárásával megtartott nem hivatalos tanácskozásokkal, amelyek színhelye egy földszinti kisebb terem volt), s Clemenceau ilyenkor szögletes, brokát kárpitozású széken foglalt helyet a kandallóval szemben kialakított félkör közepén, balján Signor Orlandóval, míg az elnök ült legközelebb a kandallóhoz, az angol miniszterelnök pedig a kandalló túloldalán, tőle jobbra. Clemenceau-nál nem voltak iratok, sem aktatáska, személyi titkár sem kísérte, de min-

dig ott sürgött körülötte a mindenkor napirendre kerülő kérdésekben illetékes számos francia miniszter és hivatalnok. Járása, keze és hangja erőteljes volt, mindazonáltal – kiváltképpen az ellene elkövetett merénylet óta – igen öreg embernek tűnt, aki erejét fontos alkalmakra tartogatja. Ritkán szólalt meg, a francia álláspont bevezető kifejtését minisztereire és hivatalnokaira bízta; gyakorta behunyta a szemét, rezzenéstelen, pergamenszerű arccal dőlt hátra a székében, szürke kesztyűs kezét összekulcsolta maga előtt. Rendszerint elegendő volt részéről egy rövid ellentmondást nem tűrő, vagy cinikus mondat, minisztereinek kíméletlen leintése – még véletlenül sem volt tekintettel a presztízsükre –, vagy macacsságának kifejezésre juttatása, amit megtoldott néhány csípősen odavetett angol szóval.¹ Amikor azonban szükség volt rá, beszélt is, szenvedélyes kitörései is voltak, és a váratlan szózuhatag, amelyet sokszor mélyről feltörő köhögőroham követett, nem annyira a meggyőzés, mint inkább a meglepetés elemi erejével érte el a kívánt hatást.

Gyakran előfordult, hogy Lloyd George, miután elmondta beszédét angolul, miközben azt franciára fordították, végigsétált a kandalló előtti szőnyegen, az elnökhöz lépett, hogy magánbeszélgetés során néhány *ad hominem* érveléssel alátámassza elgondolását, vagy kipuhatolja, nyílik e lehetőség valamiféle kompromisszumra – s ez néha jeladás volt az általános zűrzavarra és a rend

¹ A Négyek közül egyedül ő beszélt és értett mindkét nyelven; Orlando csak franciául tudott, az angol miniszterelnök és az elnök csupán angolul. Történelmi jelentőségű tény, hogy Orlando és az elnök nem tudott egymással közvetlenül érintkezni.

fölbomlására. Az elnököt körülfogták a tanácsadói, egy pillanat múlva már az angol szakértők is odacseleztek magukat, hogy megtudják az eredményt vagy meggyőződjenek róla, minden rendben van-e, s hamarosan megjelentek a franciák is, kissé gyanakodva, nem állapodnak-e meg a többiek valamiben az ő hátuk mögött; végül már mindenki talpon volt a szobában, és mindenütt mindkét nyelven folyt a társalgás. Utolsó, legélénkebb benyomásom éppen egy ilyen jelenet volt: az elnök és az angol miniszterelnök ott állt a hullámozó tömeg és a bábeli hangzavar közepette, kaotikus összevisszaságban izgatott, rögtönzött kompromisszumok és ellenkompromisszumok születtek, nagy izgalom és fölháborodás támadt egy egyébként semmi gyakorlati jelentőséggel sem bíró kérdés körül, s közben mindenki rég megfeledkezett az aznap délelőtti ülés nagy kérdéseiről. Clemenceau pedig hallgatagon és tartózkodó közönnyel – mivel semmi olyasmi nem került szóba, ami érintette volna Franciaország biztonságát – trónolt szürke kesztyűjében a brokátszéken, és kiszikkadt lélekkel és illúziók nélkül, nagyon öregén és fáradt cinizmussal, már-már pajkos iróniával figyelte a jelenetet. S amikor végül ismét elnémult a terem és a jelenlevők visszatértek a helyükre, döbbsen tapasztalták, hogy eltűnt.

Franciaországgal kapcsolatban úgy érzett, mint Periklész Athént illetően – az országot páratlan értékűnek tartotta, számára más nem is számított; politikaelmélete azonban megegyezett Bismarckéval. Egyetlen dédelgett ábrándja volt: Franciaország, egyetlen kiábrándító fölismerése: az emberiség, beleértve a franciákat, s nem utolsósorban tárgyalópartnereit. Békeelvei igen egyszerűen összegezhetők. Először is, a német lélek ismeretében

szívvel-lélekkel vallotta, hogy a németek egyedül a megfélemlítésből értenek, hogy a tárgyalások során nyoma sincsen bennük bármiféle nagylelkűségnek vagy könyörületnek, gátlástalanul kiaknáznak minden lehetőséget a másik féllel szemben, s bármilyen aljasságra képesek a haszon érdekében – nem ismernek sem becsületet, sem önérzetet, sem irgalmat. Sohasem szabad tehát tárgyalni a németekkel, kiengesztelni őket – csak a diktátumot értik meg. Csak ekkor tisztelik, csak ezáltal akadályozható meg, hogy becsapják az embert. Kétséges azonban, mennyiben tekintette mindezt a németek egyedi, jellemző tulajdonságának, vagy lelke mélyén hasonlóképpen vélekedett-e néhány más nemzetről is. Filozófiájában tehát, ha nemzetközi kapcsolatokról volt szó, nem kapott helyet az „érzelgősség”. A nemzetek valós dolgok: az egyiket szeretjük, a többi iránt közömbösek vagyunk – vagy gyűlöljük. A szeretett nemzet dicsősége kívánatos végcél, de ez általában csak szomszédunk kárára valósítható meg. A hatalmi politika elkerülhetetlen, s nemigen akad bármi új mozzanat, amit megtudhatunk erről a háborúról, vagy a célokról, amelyekért megvívták. Anglia – akárcsak a megelőző századokban – megsemmisítette egyik kereskedelmi vetélytársát; lezárult a Németország és Franciaország dicsősége között folyó, időszakonként megismétlődő küzdelem egy hosszú fejezete. Az ésszerűség megkövetelte, hogy Clemenceau valamelyes színlelt elismeréssel adózzék az ostoba amerikaiak és az álszent angolok „eszményeinek”; botorság lenne azonban azt képzelni, hogy jelentős tere lenne a világon – a dolgok mai állása mellett – olyasminek, mint a Népszövetség, vagy bármiféle értelemben vett önrendelkezési jognak,

kivéve a hatalmi egyensúlynak önértékéből történő átrendezésére szolgáló leleményes formulaként.

Mindezek azonban általánosságok. Ahhoz, hogy nyomon követhessük a békeszerződés gyakorlati részleteit, amelyeket Clemenceau elengedhetetlennek tartott Franciaország hatalma és biztonsága számára, vissza kell nyúlnunk azokhoz a történelmi okokhoz, amelyek az ő életében érvényesültek. A francia–német háború előtt Franciaország és Németország lakosságának száma nagyjából egyenlő volt. Németország szén- és vasipara, valamint hajózása azonban még gyermekcipőben járt, Franciaország pedig sokkalta gazdagabb volt nála. Még Elzász-Lotaringia elvesztése után sem mutatkozott jelentős aránytalanság a két ország valódi erőforrásai között. A közbenső korszakban azonban merőben megváltozott a két ország egymáshoz viszonyított helyzete. Németország lakossága 1914-re közel 70 százalékkal haladta meg Franciaországét; a világ egyik vezető gyáripari és kereskedő országává vált; műszaki ismereteihez és a jövőbeni gazdagság előállítására szolgáló eszközeihez pedig semmi sem volt fogható. Ezzel szemben Franciaország népességének létszáma stagnált vagy éppenséggel csökkent, s más országokhoz viszonyítva gazdagsága és e gazdagság előállítására szolgáló képessége erősen csökkent.

Így azután annak ellenére, hogy a jelenlegi küzdelemből (ezúttal Anglia és Amerika segítségével) Franciaország győztesen került ki, jövőbeni helyzete ingatagnak tűnt olyasvalaki szemében, akinek nézete szerint az európai polgárháborút normális vagy legalábbis ismétlődő jövőbeni állapotnak kell tekinteni, s aki úgy véli, a szervezett nagyhatalmak között az olyasféle konfliktusok, amilyenek rányomták bélyegüket az elmúlt több

száz évre, az elkövetkező évszázadra is jellemzőek lesznek. A jövő ezen látomása értelmében az európai történelem soha véget nem érő ökölvívó mérkőzés lenne, amelynek ezt a menetét Franciaország nyerte meg, ám ez a menet minden bizonnyal nem az utolsó. Franciaország és Clemenceau politikája ésszerűen következett abból a meggyőződésből, hogy a régi rend nem fog alapvetően megváltozni – hiszen a változtathatatlan emberi természetén alapul –, továbbá az ebből eredő szkepticizmusból mindazon fajta doktrínával szemben, amelyet a Népszövetség képvisel. Ugyanis egy nagylelkű, vagy igazságos és egyenlő elbánáson alapuló békeszerződés, amely olyasféle „ideológián” alapul, mint az elnök tizen-négy pontja, csakis azzal a következménnyel járhat, hogy lerövidíti Németország talpra állásának az időszakát és siettetni azt a napot, amikor ismét beveti Franciaország ellen számbeli fölényét, túlsúlyban lévő erőforrásait és műszaki fölkészültségét. Ezért feltétlenül „garanciákat” kell követelni; márpedig minden egyes életbe léptetett garancia fokozta az ingerültséget, következésképpen az eljövendő német *Revanche* valószínűségét, ami viszont újabb rendszabályokat tett szükségessé Németország hatalmának szétzúzására. Mihelyt tehát elfogadjuk ezt a világszemléletet és elvetjük a másikat, óhatatlanná válik egy karthágói békeszerződés követelése, amelyet teljes egészében a pillanatnyilag hatalmat gyakorlónak kell megszabnia. Clemenceau ugyanis még csak nem is színelte, hogy magára nézve kötelezőnek ismeri el a tizen-négy pontot, s túlnyomórészt a többiekre bízta azon kiagyalt nyilatkozatokat, amelyek időnként szükségessé váltak az elnök lelkiismeret-furdalásának lecsillapítására vagy presztízsének megóvására.

Franciaországnak tehát a lehetőségek határain belül az volt a politikája, hogy visszaigazítsa az órát, és meg nem történtté tegye mindazt, amit 1870 óta Németország fejlődése elért. Ezen elgondolás szerint területelcsatolás és egyéb rendszabályok révén csökkenteni kell népességének számát, legfőképpen azonban gazdasági rendszerét, – a vasma, szénre és szállításra alapozott hatalmas építményt kell megsemmisíteni, amelytől új ereje függött. Ha Franciaországnak akárcsak részben sikerül megszereznie azt, amiről Németország kénytelen lemondani, több nemzedékre helyre lehetne billenteni az európai hegemoniáért küzdő két vetélytárs hatalmi egyensúlyát.

Ez a magyarázata a magas szinten szervezett gazdasági élet szétrombolására irányuló azon egymást erősítő cikelyeknek, amelyeket a következő fejezetben vizsgálunk meg.

Mindez egy vénember politikája, akinek legélénkebb benyomásai és legerőteljesebb elképzelései nem a jövőt, hanem a múltat tükrözik. A kérdést nem az emberiség és egy új rend felé küzdelmesen előrehaladó európai civilizáció fényében látja, számára csak Franciaország és Németország létezik. A háború a mienkétől kissé eltérő módon vésődött be a tudatába, és nem várja, nem is reméli, hogy egy új kor küszöbén állunk.

Az igazság azonban az, hogy nemcsak egy elméleti kérdésről van szó. Ezzel a könyvvel az a célom, hogy bebizonyítsam: egy karthágói békeszerződés *gyakorlatilag* sem nem helyes, sem nem lehetséges. Jóllehet az az irányzat, amelyből ez az elgondolás ered, tekintetbe veszi a gazdasági tényezőt, mégis átsiklik a jövőt megszabó gazdasági tendenciákon. Az órát nem lehet visszaállítani. Nem lehet Közép-Európa 1870-es állapotát helyreállí-

tani anélkül, hogy elő ne idézzenek olyan feszültségeket Európa szerkezeti felépítésében, ne engedjenek szabad-
jára olyan emberi és szellemi erőket, amelyek határo-
kon és fajtákon túllépve nemcsak bennünket és „garan-
ciáinkat”, hanem intézményeinket és társadalmunk fenn-
álló rendjét is legyűrnék.

Miféle bűvészmutatvány révén helyettesítették ezzel a politikával a tizennégy pontot, s vajon mi készthette az elnököt arra, hogy elfogadja ezt? Erre a kérdésre csak bonyolult válasz adható: jellembeli és lélektani eleme-
ken, valamint a környezet titokzatos befolyásán alapul; mindezek a tényezők nehezen mutathatók ki, s még ne-
hezebb meghatározni őket. De ha egyáltalán számít az egyén cselekedete, az elnök összeomlása a történelem egyik sorsdöntő erkölcsi eseménye volt, és nekem kísér-
letet kell tennem, hogy ezt megmagyarázzam. Milyen nagy helyet foglalt el az elnök az emberiség szívében és reményeiben, amikor a *George Washington* fedélzetén megérkezett hozzánk! Milyen nagy ember érkezett Európába a győzelmünket követő első napokban!

1918 novemberében Foch hadseregei és Wilson sza-
vai egyszerre csak kiutat mutattak nekünk abból, ami elnyeléssel fenyegette mindazt, ami szívünknek a legdrá-
gább. A körülmények minden várakozáson felül ked-
vezőnek tűntek. A győzelem olyannyira teljes volt, hogy a rettegésnek a rendezés során semmiféle szerephez nem kellett volna jutnia. Az ellenség letette a fegyvert, bízva a békeszerződés általános jellegét illető ünnepélyes meg-
állapodásban, s ennek a szerződésnek a feltételei látszó-
lag igazságos és nagylelkű rendezésre engedtek követ-
keztetni; jogosnak tűnt hát a remény, hogy helyreállítják az élet megszakított áramát. A teljes bizonyosság ked-

véért az elnök személyesen hajózott át Európába, hogy pecsétjével szentesítse művét.

Amikor Wilson elnök elutazott Washingtonból, a történelemben páratlan presztízzsel és erkölcsi befolyással rendelkezett világszerte. Merész és megfontolt szavai saját politikusaik hangját elnyomva jutottak el Európa népeihez. Az ellenséges népek bíztak benne, hogy végre is fogja hajtani a velük kötött megállapodást, a szövetségesek pedig nem győztesként, hanem már-már prófétaként tisztelegtek előtte. S nemcsak erkölcsi befolyása volt lenyűgöző, a reális hatalom is az ő kezében volt. Az amerikai seregek számbeli ereje, fegyelme és felszereltsége a csúcsponton állt. Európa teljes egészében az Egyesült Államok élelmiszer-szállításaitól függött, pénzügyileg pedig még ennél is maradéktalanabban ki volt szolgáltatva Amerika kegyének. Európa többel tartozott már az Egyesült Államoknak, mint amennyit vissza tudott volna fizetni, de ezen túlmenően, csakis nagyarányú segítség menthette meg az éhínségtől és a csődtől. Soha még nem voltak egy filozófus kezében ilyen fegyverek, amelyekkel gúzsba köthette volna az e világi fejedelmeket. Hogy tolongtak az európai fővárosok tömegei az elnök kocsija körül! Milyen kíváncsian, szorongva és reménykedve igyekeztünk pillantást vetni a sors azon küldöttének a vonásaira és alakjára, akitől azt vártuk, hogy Nyugatról érkezve gyógyírt hoz civilizációja agg szülőjének sebeire és lerakja számukra a jövő alapjait.

A csalódás olyan arányokat öltött, hogy jó néhányan, akik a legjobban bíztak az elnökben, szinte szólni sem mertek róla. Hát igaz volna? – kérdezték a Párizsból visszatérőket. Valóban olyan rossz a békeszerződés, ami-

lyennek látszik? Mi történt az elnökkel? Miféle emberi gyöngeség vagy szerencsétlen véletlen vezetett erre a halatlan, senki által előre nem látott árulásra?

Pedig az okok nagyon is egyszerűek és emberiek voltak. Az elnök nem volt sem hős, sem próféta; még csak filozófus sem volt, csupán nemes szándékú férfi, más emberekben is fellelhető számos gyöngeséggel. Ugyanakkor hiányzott belőle az a lenyűgöző intellektuális felkészültség, amelynek segítségével megbírkózhatott volna a ravasz és veszedelmes, lenyűgöző hatású szónokokkal, akiket az erők és személyiségek fergeteges összecsapása vetett a felszínre diadalmas győztesekként a Tanácsban szemtől szembe folyó villámgyors adok-veszek játék során – márpedig Wilson semmi tapasztalattal nem rendelkezett ebben a játékban.

Valójában teljesen félreismertük az elnököt. Azt hittük, magányos és tartózkodó, igen erős akaratú és makacs. Nem képzeltük, hogy a részletekben elmélyedő ember, de mivel igen világosan áttekintett bizonyos alapvető elgondolásokat, úgy véltük, ez – szívósságával, párosulva – képessé teszi, hogy szétszakítsa a pókhálókat. Ezen tulajdonságai mellett, gondoltuk, rendelkezik a tudós tárgyilagosságával, műveltségével és széles körű ismereteivel. Híres jegyzeteit jellemző kifinomult nyelvismerete arra utalt, hogy magasröptű és erőteljes képzelőerejű emberrel van dolgunk. A róla készült képek megnyerő megjelenésről és lenyűgöző előadásmódról tanúskodtak. Mindezekkel a tulajdonságokkal egyre nagyobb tekintéllyel sikerült elnyernie és megtartania az abszolút népszerűséget egy olyan országban, ahol nem hagyják figyelmen kívül a politikusi művészetet. Mindezek – anél-

kül, hogy a lehetetlent várták volna tőle – a megoldandó feladathoz méltó, remek kombinációnak tűntek.

Amikor közelebbről szemügyre vettük Wilsont, első benyomásra megrendült bennünk néhány, de nem valamennyi illúzió. Feje, arcvonásai, nemes metszésűek voltak, pontosan olyanok, mint a fényképeken, nyakizmai és fejtartása előkelő megjelenést kölcsönöztek neki. De akárcsak Odüsszeusz, az elnök is bölcsebbnek tűnt, ha ült; keze pedig, jóllehet ügyesnek és meglehetősen izmosnak látszott, nem volt eléggé érzékeny és kifinomult. Elég volt egyetlen pillantást vetnünk az elnökre, hogy megállapítsuk: bármilyen más adottságokkal rendelkezék is, lelkialkata távolról sem egy tudósé, mi több, még olyan gyakorlati kultúrával sem igen rendelkezik, ami Clemenceau-t és Balfourt osztályuk és nemzedékük tökéletesen iskolázott úriembereivé teszi. De ami még ennél is fontosabb, nemcsak külsődleges értelemben bizonyult érzéketlennek környezete iránt – egyáltalán nem volt fogékony a külvilágra. Milyen esélyei lehettek az efféle embernek Lloyd George-dzal szemben, aki tévedhetetlenül, szinte médiumként reagált mindenkire, aki körülötte elhelyezkedett? Amikor láttuk, hogy az angol miniszterelnök miként figyeli a társait hat-hét olyan érzékkel, amelyek teljességgel hiányzanak az átlagemberből, hogyan ítéli meg a többiek jellemét, indítékait és tudattalan impulzusait, hogyan érzékeli, minden egyes partnere mire gondol, sőt még azt is, mit fog mondani a következő percben, majd telepátikus ösztönnel miként építi fel azt az érvelést vagy fordulatot, ami a legjobban megfelel a hozzá legközelebb ülő hallgatója hiúságának, gyengéinek vagy önérdékének, teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy ebben a társaságban a szerencsétlen elnök ko-

mámasszony hol az olló játszására kényszerül majd. Ebben a szalonban Wilson a miniszterelnök tökéletes, csiszolt modorának eleve elrendelt áldozataként jelent meg. Az Óvilág amúgy is megátalkodottan gonosz, kőszívén a legbátrabb kóbor lovag legélesebbre fent szablyája is kicsorbulna. Ámde ez a vak és süket Don Quijote olyan barlangba lépett be, ahol az ellenfél kezében volt a suhanó, csillogó penge.

De ha az elnök nem volt vágyaink filozófuskirálya, vajon mi volt? Végtere is, élete javát egy egyetemen töltötte. Semmiképpem sem volt üzletember vagy közönséges pártpolitikus, hanem erőteljes, fontos, jelentős személyiség. Milyen is volt hát alkatilag?

A rejtély nyitja, mihelyt ráakadtunk, igen tanulságos volt. Az elnök olyan, mint egy nonkonformista, esetleg presbiteriánus lelkész. Gondolkodásmódja és lelkialkata alapján véve nem intellektuális, hanem teológiai jellegű, ennek a gondolkodásmódnak, érzelemvilágnak és kifejezésmódnak minden erejével és gyengéjével. Ebből a típusból napjainkban immár nem találunk annyi remekbe szabott példányt Angliában és Skóciában, mint egykor; az egyszerű angol számára ez a jellemzés mindazonáltal hű képet fest az elnökről.

Szem előtt tartva az elnökről imént festett képet, visszatérhetünk az események tényleges menetéhez. Az elnök beszédeiben és Jegyzeteiben kifejtett világprogramja olyan csodálatra méltó szellemiségről és célkitűzésről tett tanúbizonyságot, hogy a vele rokonszenvezőknek eszük ágában sem volt bírálni a részleteket; úgy vélték, Wilson a részleteket pillanatnyilag, igen helyesen, nem töltötte ki, de majd megteszi, ha eljön az ideje. A párizsi konferencia kezdetekor általában úgy tartották,

hogy az elnök, népes tanácsadó serege segítségével átfogó tervet eszelt ki nemcsak a Népszövetség számára, hanem arra is, miként lehetne megvalósítani a tizennégy pontot egy tényleges békeszerződésben. Valójában azonban az elnök semmit sem eszelt ki; mihelyt gyakorlati megoldásokra került sor, elgondolásai ködösnek és csonkának bizonyultak. Semmiféle terve, semmiféle elgondolása, semmiféle építő jellegű ötlete nem volt arra, miként lehetne életet lehelni azokba a parancsolatokba, amelyeket annak idején a Fehér Házból hirdetett ki mennydörögve. Bármelyikről tudott volna szentbeszédet tartani, avagy méltóságteljes könyörgést intézni valóra váltásukért a Mindenhatóhoz, de arra már képtelen volt, hogy megfogalmazza konkrét alkalmazásuk mikéntjét Európa adott helyzetére.

Nem voltak részletes javaslatok, mi több, sok tekintetben – meglehet, ez elkerülhetetlen volt – téves értesülései voltak az európai viszonyokról. S nemcsak rosszul tájékozott volt – Lloyd George is az volt –, hanem elméje is lassan működött, és képtelen volt alkalmazkodni a valós helyzethez. Figyelemre méltó, milyen lassú volt az elnök európai partnereihez képest. Nem tudta egyetlen pillanat alatt megemésztetni mindazt, amit partnerei mondtak, nem tudta egyetlen szempillantás alatt fölmérni a helyzetet, megfogalmazni a választ, és álláspontja parányi módosításával megoldani a kérdést. Éppen ezért eleve vereségre volt ítélve a gyors, élénk eszű és mozgékony Lloyd George-féle államférfiakkal szemben. A tanácsstermi mozgékonyt illetően aligha akadhatott az elnöknel alkalmatlanabb élvonalbeli államférfi. Gyakorta bekövetkezik az a pillanat, amikor jelentős győzelmet arathatunk, ha az engedmény némi látszatával

megmenthetjük az ellenzők presztízsét, vagy kiengesztelhetjük őket saját javaslatunk olyasféle újrafogalmazásával, ami segítőkésznek mutat bennünket, ugyanakkor mit sem árt annak, amit lényegesnek tartunk. Az elnökből hiányzott ez az egyszerű és általánosan elterjedt fortélyosság. Agya túlságosan lassan működött, s találékonyság híján képtelen volt *bármiféle* alternatívával előállni. Arra képes volt, hogy megmakacsolja magát és egy jottányit se engedjen, ahogyan azt Fiume esetében tette. Azonban semmiféle egyéb védekező módszer nem ismert, és ellenfeleinek csak keveset kellett manőverezniük annak megakadályozására, hogy efféle összeütközésekre sor kerüljön, amikor már minden békítés hiábavaló volt. Udvariaskodásokkal és látszólagos engesztelő javaslatokkal az elnököt általában sikerült eltéríteni álláspontjától; ilyenkor elmulasztotta az alkalmat, hogy megvesse a lábát, és amikor észrevette, hová manőverezték, már késő volt. Egyébként, ha az ember hosszú hónapokat tölt el bensőséges és látszólagos baráti eszmecserével közeli szövetségeseikkel, nem makacsolhatja meg magát újra meg újra. Ilyen körülmények között csakis olyasvalaki arathatott volna győzelmet, aki kezdettől fogva megfelelő széles körű áttekintéssel rendelkezik az egész helyzet fölött, szárazon tudja tartani puskaporát, s teljesen bizonyos afelől, mikor érkezik el a döntő cselekvés ritka pillanata. Ehhez azonban az elnök túlságosan is lassú észjárású és meghökkent volt.

Ezeket a hiányosságokat nem küszöbölhette ki azáltal, hogy igénybe veszi tanácsadói kollektív bölcsességét. A békeszerződés gazdasági fejezeteinek kidolgozásához tehetséges üzletemberekből álló csoportot gyűjtött maga

köré. Ezek az üzletemberek azonban nem voltak jártasak a közügyekben és (egy-két kivétellel) éppolyan keveset tudtak Európáról, mint Wilson; ráadásul csak rendszer-
telen időközökben kérték ki a véleményüket, amikor az
elnöknek valamiféle speciális kérdésben volt rájuk szük-
sége. A Washingtonban oly hatásosnak bizonyult hűvös
tartózkodást tehát itt sem adta fel, és mivel természeté-
nél fogva is zárkózott volt, senkit sem engedett közel
magához, aki igényt támasztott volna erkölcsi egyen-
rangúságra vagy folyamatosan befolyást akart volna rá
gyakorolni. Teljhatalmú megbízott társai pusztán sta-
tiszták voltak; még House ezredes is – akiben megbízott,
és aki az emberekről, de Európáról is sokkalta szélesebb
körű ismeretekkel bírt, mint maga az elnök, s akinek
problémaérzékenysége oly nagy nyereség volt a nehézkes
elnök számára – idővel a szürke háttérbe szorult. Mind-
ezt előmozdították társai a Négyek Tanácsában, akik a
Tízek Tanácsának felszámolásával teljessé tették az el-
nök – saját lelkialkata által előidézett – elszigeteltségét.
Így azután napról napra, hétről hétre eltúrte, hogy tá-
mogatás és tanácsok nélkül, egymagában, bizalmas, zárt-
körű tanácskozássra üljön össze rendkívül bonyolult
helyzetekben nálánál sokkal élesebb eszű emberekkel,
amikor is ahhoz, hogy sikert érjen el, maximális lele-
ményességre, termékeny gondolatokra és ismeretekre
lett volna szüksége. Engedett a társait körüllegő légkör
befolyásának, hogy az ő terveik és adataik alapján foly-
janak a tárgyalások, és hogy a saját útjaikra tereljék.

Ezen és más, különféle okok együttes eredményeként
a következő helyzet állt elő. Az olvasó ne feledje, hogy
az itt néhány oldalba sűrített folyamatok lassan, foko-

zatosan, alattomban, mintegy öt hónap során mentek végbe.

Mivel az elnök semmit sem agyalt ki, a Tanács rendszerint valamely francia vagy angol tervezet alapján dolgozott. Következésképpen Wilsonnak örökösen obst-ruáló, bíráló és tagadó magatartást kellett tanúsítania, ha azt akarta, hogy a tervezet valamiféleképpen egybe-vágjon saját elgondolásaival és célkitűzéseivel. Nagy néha egyes pontokban tárgyalópartnerei látszólag nagy-lelkű magatartást tanúsítottak vele szemben (ugyanis a bizottság határai között elnézően bántak egészen képte-len javaslatokkal, amelyeket senki sem vett komolyan), ennek fejében azonban nem tehetett mást, engednie kel-lett más kérdésekben. Elkerülhetetlenek voltak a kompromisszumok, s nagyon nehéz lett volna mindenkor hajthatatlannak maradni lényeges kérdésekben. Azon-kívül hamarosan olyan színben tüntették fel Wilsont, mint aki a németek pártját fogja, magatartásával pedig tápot adott annak a vélekedésnek (s erre ostoba és sze-rencsétlen módon érzékenyen ragált), hogy „németba-rát”.

A Tízek Tanácsának kezdeti napjaiban Wilson számos elvi és patetikus nyilatkozatot tett, de azután rá kellett döbbsennie, hogy francia, angol és esetenként olasz kol-légája programjában akadnak bizonyos igen fontos pon-tok, amelyekben nem tudja kapitulációra bírni őket a titkos diplomácia módszereivel. Végő soron mit tehe-tett? Megtehetette volna, hogy makacs ellenállása révén a konferenciát a végtelenségig elhúzza. Megtehetette volna azt is, hogy kivonul a tárgyalásokról, dülva-fúlva vissza-tér Amerikába, a békekonferencián pedig nem egyeztek volna meg semmiben. Vagy pedig megkísérelhette volna,

hogy – túllépve a konferencián – felhívással fordul a világhoz. Mindezek nagyon nyomorúságos alternatívák voltak, mindegyik ellen számos érv szólt. Azonkívül roppant kockázatosak is voltak – kiváltképpen egy politikus számára. Az elnök hibás politikája a kongresszusi választásokat illetően gyöngítette személyi helyzetét saját hazájában, s távolról sem volt bizonyos, hogy az amerikai közvélemény támogatná-e, ha hajthatatlan álláspontot foglalna el. Olyan választási kampányt jelentett volna, amelyben a tényleges kérdéseket a legkülönbébb személyi és pártmegfontolások homályosítják el, s vajon ki a megmondhatója, győzedelmeskedne-e az igazság egy olyan küzdelemben, amelyet minden bizonynyal nem az érdekek döntenek el? Azonkívül, ha nyíltan szakít tárgyalópartnereivel, számítania kell arra, hogy rázúdul a „németellenes” harag vak szenvedélye, amely még mindig átitatta a szövetséges országok közvéleményét. Senki sem hallgatna az érveire. Az emberek nem gondolkodnának eléggé hűvös fejjel, a kérdést nem a nemzetközi erkölcs vagy Európa igazságos kormányzása problémájának tekintenék. Pusztán attól visszhangozna a világ, hogy az elnök különböző sötét és önző okoknál fogva „futni engedi a hunokat”. Előrelátható volt, milyen egységesen foglalna állást a francia és az angol sajtó. Ha tehát nyilvánosan felfedné a kártyáit, megeshet, hogy vereséget szenvedne. Márpedig ha vereséget szenved, a békeszerződés végleges formájában nem lenne-e sokkalta rosszabb, mint ha megőrizné presztízst és megkísérelné annyira igazságossá formálni a szerződést, amennyire az európai politika korlátozó feltételei ezt megengednék neki? De mindenekfölött, ha vereséget szenvedne, nem veszítené-e el a Népszövetséget? S végtére is, nem ez messze a legfontosabb kérdés a világ jö-

vendő boldogsága szempontjából? A békeszerződést idővel majd módosítják és enyhítik. Sok pontja, amely pillanatnyilag sorsdöntőnek tűnik, apró-cseprő ügygé válik, sok minden, ami megvalósíthatatlan, ugyanezen oknál fogva sohasem fog megvalósulni. A Népszövetség azonban, még tökéletlen formájában is maradandó; az első, kezdeti lépés a világnak egy új elv alapján történő kormányzása felé vezető úton. A nemzetközi kapcsolatokat nem lehet néhány hónap alatt az igazságra és az igazságosságra alapozni – ezt a Népszövetségnek hosszas kihordási idő során kell megszülnie. Clemenceau eléggé okos volt, hogy érzékeltesse, hajlandó lenyelni a Népszövetséget, de ennek ára van.

Sorsának e válságos időpontjában az elnök magányos ember volt. Az Óvilág vajúdott, Wilson nem tudott mit kezdeni vele, s ebben a helyzetben nagy szüksége lett volna a tömegek rokonszenvére, erkölcsi támogatására és lelkesedésére. Csakhogy beletemetkezve a konferencia üléseibe, Párizs forró, mérgezett légkörében fulladozva, semmiféle visszhang sem jutott el hozzá a külvilágból, nem jutottak el hozzá a világ minden részében élő csendes támogatói szenvedélyének, rokonszenvének vagy bátorításának jelzései. Úgy érezte, népszerűsége és az az izzó lelkesedés, amely Európába való megérkezésekor fogadta, megfakult. A párizsi sajtó leplezetlenül gúnyolta; odahaza politikai ellenfelei, kihasználva távollétét, ellene hangolták az amerikai közvéleményt; Anglia hűvös volt, kritikus és tartózkodó. Úgy állította össze *entourage*-át, hogy magáncsatornákon át nem juthatott el hozzá híveinek hite és lelkesedése, a hivatalos intézmények láthatóan eltorlaszolták a hozzá vezető utakat. Szüksége lett volna a kollektív hit pótlólagos erejére, és nem kapta meg. A német terror még mindig beárnyékolta

életünket, s még a Wilsonnal rokonszenvező közvélemény is roppant óvatosan viselkedett; az ellenséget nem szabad bátorítani, támogatni kell a barátainkat, most nincsen helye semmiféle széthúzásnak vagy nyugtalan-ságkeltésnek, bízni kell az elnökben, aki bizonyára megtesz minden tőle telhetőt. S ebben az aszályban elhervadt és kiszikkadt az elnök hite.

Így történt, hogy az elnök visszarendelte a *George Washington*-t, amelyet jogos felháborodása egy pillanában utasított, álljon készenlétben, hogy Párizs ármányos tanácsstermeiből visszavigye hatalma és tekintélye székhelyére, ahol ismét önmaga lehetne. De mihelyt sajnálatos módon a kompromisszumok útjára lépett, végzetesen nyilvánvalóvá váltak a már említett alkati és felkészültségi hiányosságai. Beszélhetett volna fennhéjázva; makacskodhatott volna; olümposzi magasságból vagy sinai-sivatagi magányából jegyzékeket intézhetett volna a konferenciához; maradhatott volna megközelíthetetlen a Fehér Házban vagy akár a Tízek Tanácsában, és érezhette volna magát teljes biztonságban. De amint leereszkedett a Négyek bizalmas egyenlőségének szintjére, nyilvánvalóvá vált, hogy a játszmát elvesztette.

S ekkor történt, hogy veszedelmessé vált az, amit teológiai vagy presbiteriánus alkataként jellemeztem. Miután eldöntötte, hogy elkerülhetetlenné váltak bizonyos engedmények, megkísérelhette volna, hogy állhatatossággal, ügyes viselkedéssel és az Egyesült Államok pénzügyi hatalmának fölhasználásával a lehető legtöbbet megmentse a lényegből, még ha valamelyest föl is kell áldoznia belőle. Az elnök azonban képtelen volt arra, hogy olyan egyértelműen tisztába jöjjön önmagával, ahogy szükség lett volna rá. Túlon túl lelkiismeretes volt.

Jóllehet most már elkerülhetetlenek voltak a kompromisszumok, továbbra is az elvek embere maradt, a tizennégy pontot számára feltétlenül kötelező szerződésnek tekintette. Semmire sem volt hajlandó, ami nem tisztességes; semmire sem volt hajlandó, ami nem igazságos és helyénvaló; semmire sem volt hajlandó, ami ellentétes volt nagyszerű hitvallásával. A tizennégy pont tehát – anélkül, hogy meggyengült volna szóbeli ihletettségének ereje – szövegmagyarázat és értelmezés célját szolgáló dokumentum, valamint mindenki számára az önáltatás intellektuális eszköze lett. Merem állítani, az elnök ősei ezen önáltatás révén győzték meg magukat, hogy az út, amelyet nézetük szerint követniük kell, egybevág Mózes öt könyvének minden betűjével.

Az elnök magatartása tárgyalópartnereivel szemben ekkor már a következőképp alakult: amennyire lehetséges, igyekszem közös nevezőre jutni veletek; látom a nehézségeiteket, és szívesen egyetérténék javaslataitokkal; de nem tehetek semmit, ami nem igazságos és helyénvaló; nektek először is be kell bizonyítanotok, hogy amit akartok, az valóban szó szerint összeegyeztethető a számomra kötelező nyilatkozatokkal. S ekkor megkezdődött annak a szofizmusból és jezsuita bibliamagyarázatból álló hálónak a szövése, amely végül kétszínűségbe burkolta az egész békeszerződés nyelvezetét és lényegét. Kiadták a jelszót Párizs valamennyi boszorkányának:

Szép a rút és rút a szép:
Sicc, mocsokba, ködbe szét!

(Shakespeare: Macbeth I. felv. I. szín. Szabó Lőrinc fordítása.)

Munkára fogták a legélesebb eszű szofistákat meg a legképmutatóbb mesterembereket, s ők azután számos zseniális feladványt produkáltak, ami huzamosabb ideig megtévesztett volna még az elnöknel okosabb embereket is.

Így ahelyett, hogy kimondták volna: Német-Ausztria nem egyesülhet Németországgal, csakis Franciaország engedélyével (ami viszont összeegyeztethetetlen lenne az önrendelkezés jogával), a békeszerződés – kifinomult szakmai tudással – úgy fogalmaz, hogy „Németország elismeri és szigorúan tiszteletben fogja tartani Ausztria függetlenségét azon határok között, amelyeket az ezen állam és a szövetséges és társult főhatalmak közötti szerződésben meg fognak határozni; elismeri, hogy ez a függetlenség elidegeníthetetlen, kivéve a Népszövetség Tanácsa beleegyezésének esetét”, ami kissé másként hangzik, ámde nem más. S ki tudja, hogy az elnök megfeledezett róla, miszerint a békeszerződés egy másik része előírja: e célból a Népszövetség Tanácsának *egyhangú* döntést kell hoznia.

Ahelyett, hogy Danzigot Lengyelországhoz csatolná, a békeszerződés létrehozza Danzig „szabad” várost a lengyel vámhatárok között, Lengyelországra bízva a vízi utak és a vasúti hálózat ellenőrzését, és előírja, hogy „a lengyel kormány biztosítsa Danzig szabad város ügyeinek vitelét, úgyszintén állampolgárai külföldi országokban való védelmét”.

Azzal, hogy Németország vízi útjait idegen ellenőrzés alá helyezte, a szerződés kijelenti: nemzetközivé kell nyilvánítani azokat „a vízi utakat, amelyek természetes módon több mint egy államnak biztosítanak hozzáfér-

hetőséget a tengerhez, egyik hajóról a másikra történő átrakással, vagy anélkül”.

Számtalan ilyen esetet sorolhatnánk fel. A francia politika becsületes és érthető politikájának célját, vagyis hogy korlátozzák Németország népességét és gyengítsék gazdasági rendszerét, az elnök kedvéért a szabadság és nemzetközi egyenlőség fenséges nyelvezetébe burkolják.

Az elnök erkölcsi álláspontja szétrombolásának és elméje elhomályosításának talán legdöntőbb mozzanata azonban az volt, amikor tanácsadói bosszúságára végre hagyta magát meggyőzni, hogy a szövetséges kormányok nyugdíjakra és különélési pótlékokra fordított kiadásai joggal tekinthetők „a szövetséges és társult hatalmak polgári lakosságának a szárazföldi, tengeri és légi német agresszió által okozott kárnak”, olyan értelemben, amelyben más háborús kiadások nem tekinthetők ilyeneknek. A hosszú teológiai küzdelem során számos különféle érv elutasítása után az elnök végül kapitulált a szofista művészet e remeke előtt.

Végül elkészült a mű – és az elnök lelkiismerete még mindig nyugodt volt. Úgy vélem, lelkialkata lehetővé tette, hogy mindennek ellenére valóban őszinte emberként távozzék Párizsból, és feltehetően a lelke mélyén mind a mai napig meg van győződve róla, hogy a békeszerződés gyakorlatilag semmi olyat sem tartalmaz, ami összeegyeztethetetlen lenne korábbi nyilatkozataival.

Csak hogy a mű túlságosan is tökéletesre sikerült, és éppen ez okozta a dráma utolsó, tragikus epizódját. Brockdorff-Rantzau válasza óhatatlanul arra épült, hogy Németország bizonyos biztosítékok alapján tette le a fegyvert, és hogy a szerződés számos részlete összeegyeztethetetlen ezekkel a biztosítékokkal. S éppen ez volt az,

amit az elnök nem ismerhetett el; magányos töprengései és Istenhez küldött fohászaik közepette *semmit* sem tett, ami ne lett volna igazságos és helyénvaló. Ha az elnök beismeri, hogy a német válaszból van igazság, ezzel megmegsemmisíti önbecsülését és fölborítja lelki egyensúlyát, márpedig makacs természete ennek ösztönösen ellene szegült. A klinikai lélektan nyelvezetével élve: ha az elnökkel közlik, hogy véleményük szerint a békeszerződéssel megtagadta nyilatkozatait, ezzel egy freudi komplexus szabad idegvégződésére tapintottak volna rá. Egyszerűen nem tűrte el, hogy erről a kérdéstről szó essék, s minden tudattalan ösztönével azon volt, hogy meggátolja e probléma további feltárását.

Így történt, hogy Clemenceau-nak sikerült diadalra vinnie azt, ami alig néhány hónapja még szokatlan és képtelen javaslatnak tűnt, vagyis hogy ne hallgassák meg a németeket. Ha az elnök nem annyira lelkiismeretes, ha nem titkolja el önmaga előtt is, voltaképpen mit tett, akkor még a legutolsó pillanatban is módja lett volna visszahódítani elvesztett pozíciókat, és néhány igen jelentős eredményt érhetett volna el. Csakhogy az elnök makacs volt. Karját és lábát a sebészek egy meghatározott pózban rögzítették, és ezen csak úgy lehetett volna változtatni, ha eltörik a végtagjait. Lloyd George, aki az utolsó pillanatban összeszedve bátorságát megkísérelte némileg enyhíteni a békeszerződés feltételeit, megdöbbenve tapasztalta, öt nap alatt nem tudja meggyőzni az elnököt arról, hogy amiről öt hónap munkájával bebizonyították neki, hogy igazságos és helyénvaló, az tévedés volt. Végére is nehezebb volt kijózanítani ezt a megcsontosodott

presbiteriánust, mint félrevezetni, hiszen önmagába vetett hite és önbecsülése összefonódott az ámtással.

Az utolsó felvonásban tehát az elnök makacsul kitartott és elutasított minden békéltetési kísérletet.

A békeszerződés

A második fejezetben kifejtett gondolatok nem foglalkoztatták a párizsi konferencia résztvevőit. Őket nem érdekelte, miként fog alakulni Európa jövője, s nem törődtek azzal sem, miből fognak megélni a kontinens népei. Mind jó, mind rossz értelemben legfőképpen a hatalmak és a nemzetiségek, a hatalmi erőviszonyok, a birodalmak gyarapítása, az erős és veszedelemes ellenség jövőbeni gyengítése, a bosszú foglalkoztatta őket, valamint az, hogy a győztesek miként háríthatják át a legyőzöttekre elviselhetetlen pénzügyi terheiket.

A világ jövőbeni politikájának meghatározásakor két elgondolás versengett egymással: az elnök tizennégy pontja és Clemenceau karthágói békeszerződése. A kettő közül azonban csak egy diadalmaskodhatott, mert az ellenség nem feltétel nélkül, hanem a békeszerződés általános jellegére vonatkozó, előre megállapodott feltételek alapján tette le a fegyvert.

Afelett, ami történt, sajnálatos módon nem lehet röviden átsiklani, mert legalábbis nagyon sok angolban súlyos félreértések élnek erre vonatkozóan. Sokan úgy vélik, hogy a fegyverszüneti feltételek megfogalmazása volt az első megállapodás a szövetséges és társult hatalmak és a német kormány között, s a békekonferenciára a fegyverszünet korlátozó feltételeiből eltekintve szabad kézzel indultunk. Azonban nem ez volt a helyzet. Ahhoz, hogy világosan lássunk ebben a kérdésben, röviden át kell

tekintenünk a tárgyalásokat, amelyek az 1918. október 5-i német jegyzék nyomán kezdődtek, s Wilson elnök 1918. november 5-i jegyzékével fejeződtek be.

A német kormány 1918. október 5-én rövid jegyzékben közölte az elnökkel, hogy elfogadja a tizennégy pontot, és kérte, kezdjenek béketárgyalásokat. Az elnök október 8-i válaszában megkérdezte, vajon határozottan úgy értse-e, a német kormány elfogadja a tizennégy pontban és az ezt követő beszédeiben „meghatározott feltételeket”, és „célja a tárgyalások megkezdésével csupán az, hogy megállapodjanak alkalmazásuk gyakorlati részleteiben”? Hozzáfűzte, hogy a fegyverszünet egyik előfeltétele az elfoglalt területek kiűritése. A német kormány október 12-én feltétlen igennel válaszolt ezekre a kérdésekre: „...célja a tárgyalások megkezdésével csakis az, hogy megállapodjanak ezen feltételek gyakorlati részleteinek alkalmazásában.” Miután az elnök kézhez vette ezt a megerősítő választ, október 14-én újabb közlést juttatott el a német kormányhoz, tisztázni kívánván a következő pontokat: 1/ a fegyverszünet részleteit az Egyesült Államok és a szövetségesek katonai tanácsadóira kell bízni, és abszolút biztosítékokat kell tartalmazniuk az ellen, hogy Németország felújíthassa az ellenségeskedéseket; 2/ a tengeralattjáró-hadviselést be kell szüntetni, ha folytatni kívánják ezen tárgyalásokat; és 3/ további biztosítékokra van szüksége annak a kormánynak reprezentatív jellegét illetően, amellyel tárgyal. Németország október 20-án elfogadta az 1/ és a 2/ pontokat, és rámutatott, hogy a 3/ pontot illetően Németországnak mostmár alkotmánya és olyan kormánya van, amely a Reichstagnak felelős. Az elnök október 23-án bejelentette: „megkapván a német kormány ünnepélyes

és határozott garanciáját, hogy fenntartás nélkül elfogadja azokat a feltételeket, amelyeket ő az Egyesült Államok Kongresszusához intézett 1918. január 8-i üzenetében fektetett le (a tizennégy pont), valamint mindazokat a rendezési elveket, amelyeket ezt követő beszédeiben, kiváltképpen szeptember 27-i beszédében nyilvánított ki, továbbá, hogy késznek mutatkozik meg tárgyalni alkalmazásuk részleteit”, továbbította a fenti jegyzékcserét a szövetséges hatalmak kormányaihoz, „azzal a javaslat-tal, hogy amennyiben ezek a kormányok hajlandók békét kötni ezen javallott feltételek és elvek alapján” kérjék fel katonai tanácsadóikat olyan jellegű fegyverszüneti feltételek kidolgozására, amelyek „biztosítják a társult kormányok számára a német kormány által már elfogadott béke részletei feletti örökösödést és azok érvényre juttatását”. Jegyzéke végén az elnök október 14-i jegyzékénél nyíltabban utalt a Kaiser lemondására. Ezzel véget is értek az előzetes tárgyalások, amelyek során az elnök egyedül tárgyalt és a szövetséges hatalmak kormányai nélkül intézkedett.

1918. november 15-én az elnök továbbította Németországnak a vele társult kormányoktól kapott választ, s hozzátette, hogy Foch marsallt felhatalmazták, hogy közölje a fegyverszüneti feltételeket az e célra kijelölt német képviselőkkel. E válaszban a szövetséges kormányok „az alatt következő megszorítások fenntartásával kinyilvánítják hajlandóságukat, hogy békét kössenek Németország kormányával az elnöknek a Kongresszus-hoz intézett 1918. január 8-i üzenetében lefektetett békefeltételek, valamint az ezt követő beszédeiben kinyilvánított rendezési elvek alapján”. Két megszorításról van szó. Az első a tengerek szabadságára vonatkozott, s

e tekintetben „teljességgel szabad kezét igényelnek”. A második a jóvátételre vonatkozott, és a következőképpen hangzott: „Továbbá a Kongresszushoz intézett 1918. január 8-i üzenetében lefektetett békefeltételekben az elnök kijelentette, hogy az elfoglalt területeket vissza kell szolgáltatni, valamint ki kell üríteni és fel kell szabadítani. A szövetséges kormányok úgy vélik, semmiféle kétely nem maradhat fenn ezen rendelkezés értelmezését illetően. Ezen azt értik, hogy Németország jóvátétellel tartozik mindazon károkért, amelyeket a szövetséges polgári lakosságnak és tulajdonának okozott Németország szárazföldi, tengeri és légi agressziója során.”¹

Az ezen dokumentumváltás nyomán létrejött megállapodás Németország és a szövetségesek között világos és egyértelmű. A békefeltételeknek összhangban kell állniuk az elnök nyilatkozataival, a békekonferenciának pedig az a célja, hogy „megvitassa alkalmazásuk részleteit”. A megállapodás körülményei szokatlanul ünnepléses és kötelező jellegűek voltak; egyik feltételük ugyanis az volt, hogy Németországnak el kell fogadnia olyan fegyverszüneti feltételeket, amelyek következtében magatehetetlenné válik. S miután Németország, a megállapodásban bízva, önszántából magatehetetlenné vált, a szövetségeseknek kiváltképpen becsületbeli ügye lett a rájuk háruló kötelezettségek betartása, továbbá, hogy kétértelműség esetén ne éljenek előnyös helyzetükkel.

Végül is mi volt a lényege ennek a megállapodásnak, amelynek a szövetségesek elkötelezték magukat? A do-

¹ Ennek a kikötésnek pontos hatályát részletesen tárgyaljuk az V. fejezetben.

kumentumok átvizsgálásakor kitűnik, hogy noha az elnöki beszédek túlnyomórészt a szellemiséggel, a célkitűzéssel és a szándékkal, nem pedig konkrét megoldásokkal foglalkoznak, s számos olyan kérdést, amely a békeszerződésben megoldásra várt, nem is érintenek, mindazonáltal akad néhány kérdés, amelyet pontosan rendeznek. Igaz, a szövetségeseknek – némileg tág határok között – továbbra is szabad kezük volt. Mi több, a szellemiséggel, célkitűzéssel és szándékkal foglalkozó részeket nehéz megállapodásos alapon alkalmazni – mindenkinek önmagának kell eldöntenie, hogy ezeket illetően megtévesztést alkalmaztak-e, vagy képmutatónan jártak el. De mint a továbbiakban látni fogjuk, marad még néhány fontos kérdés, amelyekről a megállapodás egyértelműen intézkedik.

Az 1918. január 18-i tizennégy ponton kívül négy elnöki beszéd van, amely részét alkotja a megállapodásnak: a Kongresszusban tartott február 11-i, a Baltimore-ban elmondott április 6-i, a július 4-i Mount Vernon-i és a szeptember 27-i New York-i beszéd; ez utóbbira a megállapodás külön is utal. Bátorkodom ezen beszédekből kiválasztani azokat a lényeges kötelezettségvállalásokat, amelyek a legfontosabbak a német békeszerződés szempontjából. Az általam kihagyott részek nem csökkentik, sőt erősítik az idézett részek jelentőségét, leginkább azonban a szándékra utalnak, és meglehetősen túlságosan homályosak és általánosak, semhogy megállapodásszerűen értelmezni lehessen őket.²

² Kihagyom azokat a részeket is, amelyeknek nincsen különösebb jelentőségük a német rendezés szempontjából. A tizennégy pont második pontját, amely a tengerek szabadságára vonatkozik, szintén elhagyom, mert a szövetségesek nem fogadták el. Valamennyi kiemelés tőlem származik.

A tizennégy pont. – 3. „Minden gazdasági akadály lehető legnagyobb mértékű megszüntetése és egyenlő kereskedelmi feltételek megteremtése *mindazon* nemzetek számára, amelyek hozzájárulnak a békéhez és csatlakoznak annak fenntartásához”. 4. „Megfelelő biztosítékok *nyújtása és elfogadása* arra, hogy a nemzeti fegyverkezéseket a belső biztonsággal összefüggő legalacsonyabb szintre csökkentik.” 5. „Az összes gyarmati igények szabad, elfogulatlan és teljességgel pártatlan rendezése”, figyelembe véve az érintett lakosság érdekeit. 6., 7., 8. és 11. Valamennyi megszállt terület kiürítése és „helyreállítás”, különös tekintettel Belgiumra. Ehhez még hozzá kell adni a szövetségesek kiegészítő záradékát, amelyben jóvátételt követelnek *mindazon* károkért, amelyek a polgári lakosokat és tulajdonukat érték szárazföldön, vízen és levegőből (szó szerint idézve fentebb). 8. „Azt az igazságtalanságot, amelyet Poroszország 1871-ben Elzász-Lotaringia tekintetében Franciaországnak okozott... jóvá kell tenni”. 13. „Független lengyel államot kell létesíteni, amely magában foglalja a vitathatatlanul lengyel lakosság lakta területeket”, amelyek számára „szabad és biztosított kijáratot kell teremteni ...a tengerhez”. 14. „...meg kell alakítani a nemzetek általános szövetségét...” (a Népszövetséget).

A Kongresszusban február 11-én. – „Nem lesznek területelcsatolások, *hadisarcok, büntető jellegű kártérítések.* ...Az önrendelkezés nem pusztán beszédfordulat. A cselekvés kötelező érvényű elve, amit az államférfiak mostantól fogva csak saját felelősségükre hagyhatnak figyelmen kívül. ...A jelen háborúban sorra kerülő minden területi rendezést az érintett népeiségek érdekében és javára kell végrehajtani, és nem képezheti egymással

versengő államok igényei pusztá módosulásainak vagy kompromisszumának részét”.

New Yorkban, szeptember 27-én. – 1. „A pártatlanul szolgáltatott igazság nem alkalmazhat hátrányos megkülönböztetést azok között, akikkel szemben igazságosan kívánunk, illetve akikkel szemben nem kívánunk igazságosan eljárni.” 2. „Nem alkothatja a rendezés bármely részét egyetlen nemzet vagy nemzetcsoport olyan különleges vagy külön érdeke, amely ne lenne összeegyeztethető valamennyinek a közös érdekével.” 3. „A Népszövetség átfogó és közös családján belül nem lehetnek szövetkezések vagy szövetségek vagy különleges megállapodások és megegyezések.” 4. „A Népszövetségen belül nem lehetnek különleges önző gazdasági kombinációk, sem bármiféle formájú gazdasági bojkottok vagy kizárások, kivéve, ha a piacokról való kirekesztés gazdasági megtorlásának jogát magára a Népszövetségre ruházzák a fegyelmezés és ellenőrzés eszközeként.” 5. „Mindenfajta nemzetközi megállapodást és szerződést teljes egészében ismertetni kell a világ többi részével.”

Ezt a bölcs és nagylelkű világprogramot 1918. november 5-én fogadták el, s ezáltal túllépett az idealizmus és jószándék birodalmának határain, s egy ünnepélyes megállapodás része lett, amelyet a világ valamennyi nagyhatalma aláírásával szentesített. Ámde Párizs ingoványában ez odaveszett – szellemét teljes egészében, szó szerinti tartalmát részben figyelmen kívül hagyták, részben eltorzították.

A békeszerződés tervezetéhez fűzött német megjegyzések túlnyomórészt abból álltak, hogy egybevetették e megállapodás feltételeit – amelyek alapján a német nem-

zet beleegyezett a fegyverletételbe – az ezt követően aláírásra eléjük tett okmány tényleges rendelkezéseivel. A német kommentátorok könnyűszerrel bebizonyították, hogy a békeszerződés tervezete a kötelezettségvállalások és a nemzetközi erkölcsi felfogás megszegése, ami a nemzetközi jog általuk (mármint a németek által) történt megszegéséhez hasonlítható Belgium megtámadása esetében. Mindazonáltal a német válasz nem volt minden részletében az alkalomhoz méltó dokumentum, mert jóllehet tartalma nagyrészt igazságos és fontos volt, némiképp nélkülözte a valóban nagyvonalú érvelést és széles látókört, és egészében csökkentette a hatását, hogy nem a lehető legegyszerűbben tárgyalta a kérdést, s hiányzott belőle a kétségbeesés szenvtelen tárgyilagossága, ami lehetővé tette volna az alkalom szülte mélységesen őszinte szenvedély kiváltását. A szövetséges kormányok mindenesetre nem vették komolyan fontolóra a választ, s kétlem, hogy bármi, amit a német küldöttség a tárgyalások ezen szakaszában előadhatott volna, komoly mértékben befolyásolhatta volna az eredményt.

A nemzetek szóvivői gyakorta nem rendelkeznek az egyén legáltalánosabb erényeivel; a nem önmagát, hanem a hazáját képviselő államférfiről kiderülhet – s ezért nem is kárhoztatják túlságosan –, hogy bosszúálló, hitszegő és önző, amint azt a történelem számos esetben bebizonyította. Mindezek a tulajdonságok gyakorta kimutathatók a győztesek által a vesztesekre kényszerített szerződésekben. A német küldöttségnek azonban nem sikerült lángoló prófétai szavakkal rávilágítania arra a sajátosságra, ami minden történelmi elődjétől leginkább megkülönbözteti ezt az eljárást – a kétszínűségére.

E kérdés taglalása azonban más tollára kívánczok, nem az enyémre. Engem ugyanis legfőképpen az érdekel, ami ebből következik, vagyis nem a békeszerződés igazságossága, sem a büntetőjogi igazság érvényesítése az ellenséggel szemben, sem pedig a győztesre háruló szerződéses igazságosság kötelezettsége, hanem a szerződés bölcsessége és következményei.

Az a szándékom tehát, hogy ebben a fejezetben szépítés nélkül ismertetem a békeszerződés legfontosabb gazdasági rendelkezéseit, ugyanakkor azonban a következő fejezetre tartogatom a jóvátételi fejezettel kapcsolatos kommentáromat, valamint arra vonatkozó megjegyzéseimet, vajon Németország mennyiben képes eleget tenni ezeknek a tőle követelt fizetési kötelezettségeknek.

A háború előtti német gazdasági rendszer három fő tényezőtől függött: I. Tengerentúli kereskedelem, amelyet kereskedelmi flottája, gyarmatai, külföldi befektetései, exportja, valamint kereskedői tengerentúli összeköttetései képviseltek. II. Szén- és vaskészleteinek, valamint az ezekre épült iparoknak a kiaknázása. III. Szállítási és vámrendszere. Ezek közül az első – amely korántsem a legkisebb jelentőségű – volt minden bizonnyal a legsebezhetőbb. A békeszerződés mindháromnak, kiváltképp azonban az első kettőnek a módszeres megsemmisítésére törekszik.

I

1/ Németország kiszolgáltatja a szövetségeseknek kereskedelmi flottája *valamennyi* hajóját, amely meghaladja az 1600 bruttó tonnát, az 1000 és 16000 tonna űrtartalom közötti hajóinak a felét, vonóhálós és egyéb

halászhajóinak egynegyedét.¹ A kiszolgáltatás átfogó jellegű: nemcsak a német lobogó alatt hajózó hajókra, hanem a más lobogók alatt hajózó, ámde németek tulajdonában levő hajókra, továbbá minden építés alatt álló, valamint vízre bocsátott hajóra is vonatkozik.² Továbbá Németország vállalja, ha szükségesnek ítélik, hogy a szövetségesek számára öt éven át olyan típusú hajókat épít, amilyeneket azok, évente 200 000 tonnáig bezárólag előírnak;³ ezen hajók értékét Németország javára írják a tőle járó jóvátétel számláján.⁴

A német kereskedelmi flottát tehát kisöprik a tengerekről, és hosszú évekig nem is lehet helyreállítani olyan mértékben, ami megfelelne az ország saját kereskedelme támasztotta igényeknek. Semmiféle rendszeres hajójárat nem indul többé Hamburgból, kivéve azokat, amelyek alapítását valamely idegen ország saját hajótértöbbletéből kifizetődőnek találja. Németországnak a jövőben saját kereskedelmi rakományai szállításaért külföldieknek kell fizetnie olyan díjakat, amelyeket idegen hajótársaságok ki tudnak csikarni tőle, s csupán olyan szolgáltatásokat kap majd tőlük, amelyeket azoknak kedvük van megadni a németeknek. Úgy tűnik, a német kereskedelem, a német kikötők csak annyiban éledhetnek újjá, amennyiben Németországnak sikerül hatékonyan befolyása alá vonni Skandinávia és Hollandia kereskedelmi flottáit.

¹ VIII. rész, III. függelék. (1)

² VIII. rész, III. függelék. (3)

³ A háború előtti években Németország átlagos évi hajóépítési kapacitása (hadihajókat nem számítva) 350 000 tonna volt.

⁴ VIII. rész, III. függelék. (5)

2/ Németország a szövetségesek javára lemond „a tengerentúli birtokaira vonatkozó minden jogáról és igényéről.”⁵ A lemondás nemcsak a szuverenitásra vonatkozik, hanem kedvezőtlen feltételekkel kiterjed a kormányzati tulajdonra is, amelyet teljes egészében – beleértve a vasutakat is – fizetség nélkül át kell adni, ugyanakkor azonban a német kormány továbbra is felelős bármely adósságért, amely ezen tulajdon megvásárlása vagy építése nyomán jött létre, és általában a gyarmatok fejlesztéséért.⁶

Ellentétben a közelmúltban történt hasonló átengedések esetében érvényesült gyakorlattal, a német civil állampolgárok tulajdona és személye – megkülönböztetve őket a kormányuktól – szintén hátrányos helyzetbe kerül. A bármely volt német gyarmaton hatalmat gyakorló szövetséges kormány „jogosult bármely olyan rendszabály foganatosítására, amelyet helyesnek ítél, hivatkozással német állampolgárok onnan történő repatriálására, valamint azokra a körülményekre, amelyek alapján európai eredetű német alattvalóknak megengedhető vagy meg nem engedhető az ott lakás, tulajdon birtoklása, kereskedelem vagy hivatásgyakorlás”.⁷ A német nemzetiségű személyek javára szóló valamennyi szerződés és megállapodás közművek építésére vagy hasznosítására átszáll a szövetséges kormányokra a jóvátételként eszközlendő fizetések részeként.

Mindezek a feltételek azonban jelentéktelenek ahhoz az átfogóbb rendelkezéshez képest, miszerint „a szövet-

⁵ 119. cikk.

⁶ 120. és 257. cikk.

⁷ 122. cikk.

séges és társult hatalmak fenntartják maguknak a jogot, hogy visszatartsanak és fölszámoljanak *minden* tulajdont, jogot és érdekeltséget, ami a jelen szerződés hatályba lépésének időpontjában német állampolgárok vagy általuk irányított vállalatok tulajdonában van” az egykori német gyarmatok területén.⁸ A magántulajdon ezen sommás kisajátítása úgy fog végbemenni, hogy a szövetségesek nem nyújtanak semmiféle kártérítést a kisajátított egyéneknek, az eladásból származó bevételt pedig arra fordítják, hogy kiegyenlítsék először bármely német állampolgárnak szövetséges állampolgárokkal szembeni magántartozását, másodszor pedig kiegyenlítsék osztrák, magyar, bolgár és török állampolgárok adósságait. Az esetleges mérlegegyenleget a felszámolást végző hatalom visszautalhatja közvetlenül Németországnak, de akár vissza is tarthatja. Ha visszatartják, a bevételt át kell utalni a Jóvátételi Bizottsághoz Németország javára a jóvátételi számlára.⁹

Összegezve: a német szuverenitást és a német befolyást nemcsak fölszámolják Németország összes volt tengerentúli birtokán, hanem ott élő állampolgárait, vagy azon állampolgárait, akik e területeken tulajdonnal rendelkeznek, megfosztják törvényes státusuktól és jogbiztonságtól.

3/ Mindazok az ismertetett rendelkezések, amelyek németek magántulajdonára vonatkoznak a volt német

⁸ 121. és 297 (b) cikk. Úgy tűnik, a kisajátítási lehetőség valóra váltása vagy valóra nem váltása nem a Jóvátételi Bizottság, hanem azon adott hatalom hatáskörébe tartozik, amelynek átengedés vagy mandátummegbízás révén ezen tulajdon a területére került.

⁹ 297 (h) cikk. 4. § a X. rész, IV. szakasz függelékében.

gyarmatokon, ugyancsak érvényesek az elzász-lotaringiai német magántulajdonra is, kivéve, ha a francia kormány esetleg engedélyezi, hogy kivétel tárgyát képezzék.¹⁰ Ennek sokkal nagyobb a gyakorlati jelentősége, mint a hasonló tengerentúli kisajátításoknak, mert itt jóval nagyobb a szóban forgó tulajdon értéke, továbbá ezen tartományok ásványkincseinek 1871 óta történt jelentős fejlesztéséből adódóan szorosabb összefonódás az ottani és a németországi gazdasági érdekek között. Elzász-Lotaringia közel ötven esztendeig a német birodalom része volt – lakosságának jelentős többsége német anyanyelvű –, s itt hívták életre Németország néhány legjelentősebb iparvállalatát. Mégis, az ott lakó, vagy az ottani iparágakba beruházó németek tulajdonával most kártérítés nélkül, teljes egészében a francia kormány rendelkezik, kivéve, ha maga a német kormány úgy dönt, hogy módjában van kártérítést fizetni. A francia kormánynak jogában áll kártérítés nélkül kisajátítani elzász-lotaringiai székhelyű vagy telephelyű német magánszemélyek és német vállalatok személyi tulajdonát, a bevételeket pedig részben különböző francia igények kielégítésére fordíthatja. Ennek a rendelkezésnek a szigorát csupán annyiban enyhítik, amennyiben a francia kormány kifejezetten engedélyezheti német állampolgároknak a további ott lakást, amely esetben a fenti kikötés nem alkalmazható. A kormány-, állami és községi tulajdont viszont mindennemű jóváírás nélkül át kell adni Franciaországnak. Ebbe beleértendő a két tartomány vasúthálózata, gördülőanyagával egyetemben.¹¹ Míg azonban

¹⁰ 53. és 74. cikk.

¹¹ Németország 1871-ben jóváírta Franciaország számlájára az elzász-lotaringiai vasutakat, az állami tulajdont azonban nem.

a tulajdont átveszi Franciaország, a vele kapcsolatos szerződéses kötelezettségek állami adósság vagy bármely más formában továbbra is Németország kötelezettségei maradnak.¹² A tartományok a német háborús vagy háború előtti adósságok tehertétele nélkül térnek vissza Franciaországhoz, s velük kapcsolatban Németország a jóvátételt illetően nem részesül semmiféle jóváírásban.

4/ A német magántulajdon kisajátítása azonban nem korlátozódik a volt német gyarmatokra és Elzász-Lotaringiára. Az ilyen természetű tulajdonnak a kezelése valóban a békeszerződés igen jelentős és lényeges szakasza, s nem fordítanak rá annyi figyelmet, amennyit megérdemelne, jöllehet a német küldöttek Versailles-ban rendkívül erőteljesen tiltakoztak ellene. Tudomásom szerint a közelmúlt békeszerződéseiben egyetlen precedenst sem találunk a magántulajdon alábbismertetett kezelésére, s a német küldöttek nyomatékosan hangsúlyozták, hogy a most kialakított precedens veszedelmes és erkölcstelen csapást mér a világ bármely részén található magántulajdon biztonságára. Ez persze túlzás; az elmúlt két évszázad során a szokások és konvenciók által jóváhagyott éles megkülönböztetés az állam tulajdona meg jogai és az állampolgárok tulajdona meg jogai között mester-séges különbségtevés, ami gyors ütemben elavul a békeszerződésen kívüli számos egyéb befolyások hatására, s ami nem felel meg az állam és állampolgárai közötti vi-

Igaz, akkor a vasút még magántulajdonban volt. Mivel a későbbiek során a német kormány tulajdonába ment át, a francia kormány azt az álláspontot képviselte, hogy Németország nagy tőkebe-
ruházásai ellenére a vasutat is úgy kell kezelni, mint általában minden más állami tulajdont.

¹² 55. és 255. cikk. Az 1871. évi precedens alapján.

szonyt illető korszerű szocialista jellegű elgondolásoknak. Igaz viszont, hogy a szerződés pusztító csapást mér arra a koncepcióra, amely eddigi értelmezés szerint alapjául szolgál az úgynevezett nemzetközi jog jelentős részének.

A Németország jelenleg meghatározott határain kívül található német magántulajdon kisajátítására vonatkozó legfontosabb rendelkezések gyakoriságuk okán átfedik egymást, és úgy tűnik, a drasztikusabbak bizonyos esetekben fölöslegessé teszik a többieket. Nagy általánosságban azonban a drasztikusabb és átfogóbb rendelkezések kevésbé pontos szövegezésűek, mint a specifikus és korlátozott hatályúak. Ezek a következők:

a/ A szövetségesek „fenntartják maguknak a jogot mindazon tulajdon, jog és érdekelttség visszatartására és fölszámolására, amely a jelen szerződés hatályba lépésének idején német állampolgárok vagy általuk ellenőrzött vállalatok birtokában van területeiken, gyarmataikon, gyarmatbirtokain és protekturátusaiban, beleértve olyan területeket is, amelyeket a jelen szerződés átenged nekik”.¹³

Ez annak a rendelkezésnek kiterjesztett változata, amit már a gyarmatok és Elzász-Lotaringia esetében megtárgyaltunk. Az ekképpen kisajátított tulajdon ellenértékét elsősorban Németországnak ama szövetséges kormány állampolgáraival szembeni adósságai kiegyenlítésére, amely állam hatáskörében a fölszámolás megtörténik, másodsorban pedig azon követelések kielégítésére fogják fölhasználni, amelyeket Németország volt szövetségesinek cselekményei idéztek elő. Bármely mérlegegyenleget – amennyiben a fölszámolást végző kormány visz-

¹³ 297 (b) cikk.

szatartása mellett dönt – a jóvátételi számlán kell jóváírni.¹⁴ Igen fontos szempont azonban, hogy a felszámolást végző kormány nem köteles átutalni az egyenleget a Jóvátételi Bizottságnak, hanem, ha úgy dönt, az eladásból származó bevételt közvetlenül is visszatérítheti Németországnak. Ez ugyanis lehetővé teszi majd az Egyesült Államoknak, hogy ha úgy kívánja, arra használja föl az ellenséges vagyon gondnokának kezében levő igen teteemes egyenlegeket, hogy fizessen Németország élelmezéséért, tekintet nélkül a Jóvátételi Bizottság nézeteire.

E rendelkezések onnan erednek, hogy eredetileg tervezetet dolgoztak ki az ellenséges adósságok kliringiroda segítségével történő kölcsönös rendezésére. E javaslat szerzői azt remélték, sok nehézséget és pereskedést elkerülhetnek, ha mindegyik, nemrégiben még hadviselő kormányt felelőssé teszi, az állampolgárai részéről bármely más kormány állampolgárai számára esedékes magántartozások behajtásáért (a behajtás szokásos eljárását a háború miatt felfüggesztették), valamint az így összegyűjtött pénzalapok szétosztásáért azon állampolgárai között, akiknek *követeléseik* voltak más kormányok állampolgáraival szemben, s azért, hogy minden végső egyenleget, bárki javára mutatkozzék is, készpénzben egyenlítsenek ki. Ez a rendszer teljes egészében kétoldali és kölcsönös lehetett volna. Részben ilyen is: a rendszer főként kölcsönös jellegű, ami a kereskedelmi tartozások behajtását illeti. De a szövetséges kormányok olyannyira teljes győzelmet arattak, hogy saját előnyükre a kölcsönösségtől való számos eltérést iktathattak be. Ezek közül az alábbiak a legfontosabbak: míg a német fenn-

¹⁴ X. rész, III. és IV. szakasz, valamint 243. cikk.

hatóság alatt élő szövetséges állampolgárok tulajdona a békeszerződés értelmében a békeszerződés megkötésével visszaszáll a szövetséges polgárookra, a szövetséges fennhatóság alatt élő németek tulajdonát a fent leírtaknak megfelelően vissza kell tartani és fel kell számolni, aminek az lesz az eredménye, hogy a világ nagy részében az egész német tulajdon kisajátítható, s az a hatalmas tulajdon, ami jelenleg a szövetséges országokban közigyámok és más, hasonló hivatalnokok gondjaira van bízva, állandó jelleggel visszatartható. Másodszorban az ilyen német aktívák nemcsak németek tartozásaival terhelhetők meg, hanem, ha elégségesek, „olyan szövetséges vagy társult hatalmak állampolgárainak követeléseivel kapcsolatos, esedékes összegek kifizetésével is, amelyek más ellenséges hatalmak területén levő tulajdonukra, jogaikra és érdekeltségeikre vonatkoznak”; ilyenek például Törökország, Bulgária és Ausztria.¹⁵ Ez sajátos rendelkezés, amely magától értetődően nem kölcsönös jellegű. Harmadszorban bármely Németország javára szóló magánszámla-végegyenleget nem kell kifizetni, hanem visszatartható a német kormány különféle adósságai fejében.¹⁶ Ezeknek a cikkelyeknek tényleges hatályát szerződések, okiratok és információk átadásával garantál-

¹⁵ Az idézett szöveg értelmezése némileg kétséges. A kifejezés olyannyira tág, hogy látszólag a magánadósságokat is felöleli. Ám a békeszerződés végleges tervezete nem ^{utal} kifejezetten a magánadósságokra.

¹⁶ Ezt a rendelkezést enyhítették a Lengyelországban és más új államokban levő német tulajdon esetében; ezen területeken a felszámolásból eredő bevételeket közvetlenül a tulajdonosoknak kell kifizetni. (92. cikk.)

ják.¹⁷ Negyed sorban a szövetséges és német állampolgárok közötti, háború előtti szerződések érvényteleníthetők vagy felújíthatók az előbbiek kívánsága alapján, s így a Németország előnyét szolgáló valamennyi szerződés felbontható, míg Németországot kötelezik a számára hátrányos megállapodások teljesítésére.

b/ Az eddigiekben a szövetséges fennhatóság alatt álló német tulajdonnal foglalkoztunk. A következő rendelkezés a Németország szomszédjai és volt szövetségesei, továbbá néhány más ország területén levő német tulajdon fölszámolására irányul. A pénzügyi záradékok 260. cikkelye arról intézkedik, hogy a békeszerződés életbelépésétől számított egy éven belül a Jóvátételi Bizottság megkövetelheti, hogy a német kormány sajátítsa ki állampolgárait és adja át a Jóvátételi Bizottságnak „német állampolgárok mindazon tulajdonjogait és érdekeltségeit, amelyekkel bármely közszolgáltatásban vagy koncesz-

¹⁷ X. rész, IV. szakasz, függelék 10. §: „A jelen békeszerződés hatálybalépésétől számított hat hónapon belül Németország átadja valamennyi szövetséges vagy társult hatalomnak az állampolgárai birtokában levő mindazokat az értékpapírokat, igazolásokat, okiratokat vagy más birtokdokumentumokat, amelyek az adott szövetséges vagy társult hatalom területén levő tulajdonra, jogra vagy érdekeltségre vonatkoznak. ...Bármely szövetséges vagy társult hatalom bármely időpontban történő követelésére Németország a kívánt információval szolgál az ezen szövetséges vagy társult hatalom területén élő német állampolgárok tulajdonára, jogaira vagy érdekeltségeire vonatkozóan, avagy mindazon ügyletekre vonatkozóan, amelyek az 1914. július 1-je óta érvényesített ilyen tulajdonnal, jogokkal vagy érdekeltségekkel kapcsolatosak.”

szióban¹⁸ rendelkeznek Oroszországban, Kínában, Törökországban, Ausztriában, Magyarországon és Bulgáriában, vagy ezen államok gyarmatbirtokain vagy tőlük függő területeken, vagy bármely, korábban Németország vagy szövetségesei birtokában levő területeken, amelyeket Németország vagy szövetségesei átadnak valamely hatalomnak, vagy amelyet azok mandátumterületként igazgatnak a jelen szerződés rendelkezései értelmében”. Ez átfogó leírás, amely részben átfedi egymást az a/pontban fentebb tárgyalt rendelkezésekkel, de – figyeljük meg – felöleli azokat az új államokat és területeket, amelyeket a volt orosz, osztrák–magyar és török birodalmakból hasítottak ki. Németország befolyását ekképpen fölszámolják és tőkéjét elkobozzák mindazon vele szomszédos országokban, amelyek felé természetes módon törekednék jövőbeni megélhetése biztosítása, valamint energiája, vállalkozó szelleme és műszaki ismeretei elhelyezése céljából.

Ennek a programnak a részletes megvalósítása sajátos feladatot ró majd a Jóvátételi Bizottságra, hiszen nagyszámú tulajdonjog és érdekeltség birtokosává válik hatalmas területeken, amelyeket szétzilált a háború, a fölbomlás és a bolsevizmus, s ahol kétes, vajon engedelmesskednek-e rendelkezéseinek. A hadizsákmány fölosztása a győztesek között foglalkoztatást fog biztosítani egy nagy hatalmú hivatal számára, amelynek küszöbét majd húsz vagy harminc nemzet mohó kalandorai és egymásra féltékeny koncesszióvadászai tapossák és mocskolják be.

¹⁸ „Bármely közszolgáltatásban vagy koncesszióban” homályos fordulat, amelyhez nem közölnek pontos értelmezést.

Amennyiben a Jóvátételi Bizottság figyelmetlenségből nem gyakorolná maradéktalanul a jogait, a szerződés a továbbiakban előírja, hogy a német kormánynak a szerződés életbeléptetését követő hat hónapon belül közölnie kell egy valamennyi „akár már megadott, még függőben levő vagy még nem gyakorolt” tulajdonjogot és érdekeltséget tartalmazó listát; amelyeket ezen időtartam során nem közölnek, azok automatikusan átszállnak a szövetséges kormányokra.¹⁹ Az, hogy egy ilyen természetű rendeletet miként lehet kötelezővé tenni egy német állampolgár számára, akinek a személye és tulajdona kívül esik saját kormánya fennhatóságán, tisztázatlan kérdés; ám a fenti listában felsorolt valamennyi ország ki van téve a szövetséges hatóságok nyomásának, történjék ez akár egy megfelelő békeszerződési záradék érvényesítése révén vagy egyéb módon.

c) Marad még egy harmadik rendelkezés, amely jóval átfogóbb, mint a fenti kettő közül akármelyik, hiszen azok nem érintik a német érdekeltségeket *semleges* országokban. A Jóvátételi Bizottságot egészen 1921. május 1-ig fölhatalmazzák arra, hogy a *saját maga által meghatározott módon* egészen 5 milliárd dollárig terjedő összeg kifizetését követelje „aranyban, árukban, hajókban, értékpapírokban vagy egyéb módon”.²⁰ Ennek a rendelkezésnek az értelmében a Jóvátételi Bizottságot a szóban forgó időszakra diktatori hatalommal ruházzák fel minden rendű és rangú német tulajdon fölött. Ezen cikkely értelmében a Bizottság kiválaszthat bármely adott céget, vállalatot vagy tulajdont, lett légyen az

¹⁹ 260. cikk.

²⁰ 235. cikk.

akár Németországban vagy külföldön, s követelheti átadását. Úgy tűnik, hatásköre nemcsak a békeszerződés hatálybalépésekor létező tulajdonra vonatkozik, hanem arra is, amelyet a következő tizennyolc hónap során bármikor alapítottak vagy megszereztek. Így például a Bizottság kiválaszthatja – amint feltehetőleg megalakulása után nyomban meg is teszi – a *Deutsche Ueberseeische Elektrizitätsgesellschaft* (D. U. E. G.) nevű kiváló és nagy hatalmú dél-amerikai német vállalatot, s átadhatja szövetséges érdekeltségeknek. A kikötés egyértelmű és teljesen átfogó. Futólag érdemes megemlíteni, hogy merőben újszerű elvet vezet be a kártérítés behajtásának területén. Ez idáig meghatároztak egy összeget, és a megbírságolt országra bízták, agyalja ki és válassza ki a fizetés módját. Ez esetben azonban a rendelvevénysek (meghatározott ideig) nemcsak követelhetnek egy bizonyos összeget, hanem meg is szabhatják azt a fajta tulajdont, amelyben a fizetést eszközölni kell. Ekképpen a Jóvátételi Bizottság felhatalmazása – amivel részletebben a következő fejezetben foglalkozom – fölhasználható Németország kereskedelmi és gazdasági szervezetének szétzúzására, valamint arra is, hogy pontos fizetést csikarjanak ki.

Az a/, b/ és c/, valamint bizonyos más, kisebb jelentőségű rendelkezések összesített hatása (ez utóbbiakat, úgy vélem, fölösleges részleteznem) az, hogy a békeszerződés értelmében megfossza Németországot mindattól, amit határain kívül birtokol (pontosabban fölhatalmazza a szövetségeseket, hogy ezt tetszésük szerint megtegyék – amit egyelőre még nem valósítottak meg). Nemcsak tengerentúli beruházásait kobozzák el, nemcsak kapcsolatait semmisítik meg, hanem ugyanezt a teljes

fölszámolási folyamatot viszik véghez volt szövetségesei és közvetlen szárazföldi szomszédai területein is.

5/ S nehogy valamiféle gondatlanság folytán a fenti rendelkezések figyelmen kívül hagyjanak bármely előre nem látott eshetőséget, további cikkelyek jelennek meg a békeszerződésben, amelyek gyakorlati hatásukat illetően feltehetően nem sokat tesznek hozzá a már ismertett rendelkezésekhez, mégis megérdemlik, hogy röviden megemlítsük őket, mert rávilágítanak, milyen teljességre törekedtek a győztes hatalmak legyőzött ellenségük gazdasági leigázása során.

Mindenekelőtt beiktattak egy általános gátló és lemondó záradékot: „Németország lemond a jelen szerződés által megállapított európai határain kívül fekvő területekre vonatkozó vagy azokkal kapcsolatos mindazon jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt vagy szövetségeseit megillették, továbbá mindazokról a jogokról, igényekről és kiváltságokról, amelyek őt bármely címen a szövetséges és társult hatalmakkal szemben megillették...”²¹

Ezt néhány részletesebb rendelkezés követi. Németország lemond mindazon tulajdonjogáról és kiváltságáról, amelyet esetleg Kínában szerzett.²² Hasonlóképpen rendelkezik a szerződés Sziám,²³ Libéria,²⁴ Marokkó²⁵

²¹ 118. cikk.

²² 129. és 132. cikk.

²³ 135–137. cikk.

²⁴ 135–140. cikk.

²⁵ 141. cikk. „Németország lemond mindazon tulajdonjogról, igényről és kiváltságról, amelyet az 1906. április 7-i, algecirasi Általános Megállapodás, valamint az 1909. február 9-i és az 1911. november 11-i francia–német egyezmények ruháztak rá.”

és Egyiptom²⁶ esetében. Egyiptom esetében nemcsak a különleges kiváltságokról mondtak le, hanem a 150. cikkely értelmében a közönséges jogokat is visszavonták, és az egyiptomi kormányt felruházták „teljes cselekvési szabadsággal a német állampolgárok státusának, valamint azon feltételeknek a szabályozására, amelyek szerint letelepedhetnek Egyiptomban.”

A 258. cikkely értelmében Németország lemond arról a jogáról, hogy részt vegyen mindennemű nemzetközi jellegű pénzügyi vagy gazdasági szervezetben, „amely bármely szövetséges vagy társult államban, avagy Ausztriában, Magyarországon, Bulgáriában vagy Törökországban, vagy ezen államokhoz tartozó területeken, vagy a hajdani orosz birodalomban működik.”

Nagy általánosságban csakis azokat a háború előtti szerződéseket és konvenciókat újítják fel, amelyek felújítása megfelel a szövetséges kormányoknak, míg a Németország előnyére szolgálókat hagyják elévülni.²⁷

Nyilvánvaló azonban, hogy mindezen rendelkezések közül egynek sincsen igazán jelentősége, ha összehasonlítjuk a korábban ismertetettekkel. Németország jogfosztásának logikus beteljesítését, valamint a szövetségesek érdekeit szolgáló gazdasági alávetettségét tükrözik, ámde nem növelik lényegesen tényleges tehetetlenségét.

²⁶ 148. cikk.: „Németországnak Egyiptommal kötött valamennyi szerződése, megállapodása és egyezménye 1914. augusztus 4-i hatállyal semmisnek tekintendő.” 153. cikk.: „A német birodalom és a német államok Egyiptomban levő minden tulajdona és birtoka fizetség nélkül átmegy az egyiptomi kormány tulajdonába.”

²⁷ 289. cikk.

A szénre és vásra vonatkozó rendelkezések fontosabbak Németország belső ipari gazdaságára gyakorolt alapvető következményeik szempontjából, mint közvetlen pénzértéküket illetően. A német birodalom sokkalta inkább szénre és vásra, semmint vérre és vásra épült. Csakis a Ruhr-vidék, Felső-Szilézia és a Saar-vidék nagy szénmezőinek ügyes kiaknázása tette lehetővé az acél-, a vegyi és a villamosipar kifejlesztését, miáltal Németország a kontinentális Európa vezető ipari országává lett. Németország népességének egyharmada 20 000 lakost meghaladó nagyságú városokban él; az ilyen jellegű ipari koncentráció csakis a szén és a vas alapján lehetséges. Amikor tehát a francia politikusok az ország szénellátására mérték csapást, nem tévedtek a célpont kiválasztásában. Hosszú távon a helyzetet csak a békeszerződés követeléseinek végletes mértéktelensége, mi több, technikai képtelensége mentheti meg.

I/ A békeszerződés négyféleképpen mér csapást Németország szénellátására:

i/ „Németország az észak-franciaországi szénbányák elpusztításáért kártalanításképpen és a háborús károk teljes jóvátételére általa fizetendő összeg részeként a Saar-medencében fekvő szénbányák teljes és korlátlan tulajdonát Franciaországnak tehermentesen, kizárólagos joggal átengedi.”¹ Ennek a körzetnek az igazgatását tizenöt esztendőre a Népszövetségre bízták, de meg kell jegyeznünk, hogy Németország a bányákat fenntartás nélkül átengedi Franciaországnak. Tizenöt év múlva a

¹ 45. cikk.

körzet lakosságát fölszólítják majd, hogy népszavazás útján fejezze ki kívánságát a terület jövőbeni szuverenitását illetően; amennyiben a Németországgal való egyesülés mellett döntenének, Németországnak joga lesz visszavásárolni a bányákat, s az árat aranyban kell kifizetnie.²

A világhírvélemény már fölismerte, hogy a Saar-vidékkel kapcsolatos rendezés kifosztó és képmutató intézkedés. Ami a francia szénbányák elpusztítása fejében járó jóvátételt illeti, erről a békeszerződés másutt gondoskodik, amint azt mindjárt látni fogjuk. „Németország lakossága egyetlen más ipari térségben sem olyan állandó jellegű, olyan egységes és olyan kevésbé komplex, mint a Saar-vidéken – jelentették ki a német képviselők anélkül, hogy bárki is megcáfolta volna őket. – A terület 650 000 lakosa közül 1918-ban kevesebb, mint 100 volt francia. A Saar-vidék immár több mint ezer esztendeje német. Az átmeneti megszállások – a franciák hadi cselekményei során – mindig rövid időn belül véget értek, s a békeszerződések visszaszolgáltatták e területet. 1048 év leforgása alatt a franciák alig 68 éven át birtokolták ezt a területet. Amikor az 1814-es első párizsi békeszerződés alapján a most követelt terület egy kis részét fenntartották Franciaország számára, a lakosság a leghatározottabban tiltakozott, és követelte »az újraegyesítést a nyelvileg, szokásilag és vallásilag rokon német hazával«. Egy és egynegyed évig tartó megszállás után az 1815. évi, második párizsi békeszerződésben figyelembe vették ezt az óhajt. Azóta e terület megszakí-

² IV. rész, IV. fejezet függeléke, III. fej.

tás nélkül Németországhoz tartozik, gazdasági fejlődését e kapcsolatnak köszönheti.”

A franciák a szent a lotaringiai vaskészletek földolgozására szánták, és Bismarck szellemében meg is kaparintották maguknak. Nem precedens, hanem a szövetségesek szóbeli nyilatkozatai tették védhetetlenné ezt az álláspontot.³

ii/ Felső-Szilézia körzetében, amelyben nincsenek nagy városok, de ahol Németország egyik legnagyobb, az egész német kőszéntermelés mintegy 23 százalékát adó szénmezője található, népszavazástól függően át kell engedni Lengyelországnak.⁴ Felső-Szilézia sohasem volt

³ „Átvesszük a Saar-vidéki bányák tulajdonjogát, s hogy semmi se zavarjon bennünket ezen szénkészletek kiaknázásában, létrehozunk egy elkülönült kis területet a szénmedence lakosságát alkotó 600 000 német számára, és tizenöt év múlva megkíséréljük népszavazás útján arra készíteni őket, hogy jelentsék ki: franciák kívánnak lenni. Tudjuk, mit jelent ez. Tizenöt esztendőn át meg fogjuk dolgozni őket, támadjuk őket minden oldalról, amíg ki nem csikarjuk tőlük a szerelmi vallomást. Ez nyilvánvalóan kevésbé brutális eljárás, mint az a *coup de force*, ami elszakított bennünket a mi elzásziainktól és lotaringiaiainktól. De jöllehet kevésbé brutális, sokkalta képmutatóbb. Magunk között szólva, nagyon is jól tudjuk, hogy ez kísérlet e 600 000 német annektálására. Nagyon is érthetők azok a gazdasági természetű okok, amelyek arra készítették Clemenceau-t, hogy nekünk kívánja adni ezeket a Saar-vidéki szénkészleteket, de vajon megszerzésük érdekében azt a látszatot kell-e keltenünk, mintha szemfényvesztést kívánánk űzni 600 000 némettel, hogy tizenöt év alatt franciákat csináljunk belőlük?” (Hervé a *La Victoire* 1919. május 31-i számában.)

⁴ A népszavazás a szövetségesek végső jegyzékében foglalt legfontosabb engedmény Németországnak, amelyért Lloyd George-ot

a történelmi Lengyelország része, ámde vegyes lengyel, német és csehszlovák lakossága van, s a népesség pontos megoszlása vitatott.⁵ Gazdasági tekintetben messzemenően német: Kelet-Németország iparágai a sziléziai szénre épülnek; e terület elvesztése pusztító csapást mérne a német állam gazdasági szerkezetére.⁶

– aki sohasem helyeselte a Németország keleti határaival kapcsolatos szövetséges politikát – illeti a legfőbb elismerés. A népszavazás nem tartható meg 1920 tavasza előtt, s elhalasztható 1921-re. Időközben szövetséges bizottság igazgatja majd ezt a tartományt. A szavazás községenként megy majd végbe, a végső határokat pedig a szövetségesek határozzák meg, figyelembe véve részint az egyes községek szavazási eredményeit, részint meg „a helység földrajzi és gazdasági feltételeit”. Komoly helyismeretre lenne szükség az eredmény megjósolására. Ha egy helység a lengyelek mellett szavaz, megmenekülhet a kártérítés kötelezettségétől, valamint a súlyos adózástól, ami a németekre szavazás következménye lenne – márpedig ez nem figyelmen kívül hagyható szempont. Másrészt viszont az új lengyel állam csődje és hozzá nem értése esetleg elriaszthatja azokat, akik hajlamosak lennének inkább gazdasági, semmint faji alapon szavazni. Az is elhangzott, hogy az életfeltételek olyan területeken, mint a szanitáció vagy a szociális törvényhozás összehasonlíthatatlanul jobbak Felső-Sziléziában, mint Lengyelország szomszédos körzeteiben, ahol az efféle törvényhozás még gyermekcipőben jár. A szöveg tartalmazta érvelés föltételezi, hogy Felső-Szilézia megszűnik német terület lenni. Csakhogy egy év alatt sok minden történhet, s a feltételezés távolról sem bizonyosság. Amilyen mértékben tévesnek bizonyul, olyan mértékben kell módosítani a következtetést.

⁵ A német hatóságok – vitathatóan – azt állítják, hogy a választásokon leadott szavazatok alapján ítélve, a lakosságnak egyharmada szavazna a tengely-ügy, kétharmada a német-ügy mellett.

⁶ Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a szövetségesek úgynevezett végső jegyzékében Sziléziára vonatkozóan tett egyéb engedmények mellé felsorakoztatták a 90. cikkelyt is,

A felső-sziléziai és a Saar-vidéki szénmezők elvesztésével Németország szénkészletei közel egyharmadával csökkennek.

iii/ Németországnak a megmaradt szénkészleteiből évről évre kárpótolnia kell Franciaországot azokért a becsült károkért, amelyek a háborús rombolásból és pusztulásból adódtak az északfrancia tartományok szénmezőin. A jóvátételi fejezet V. függelékének 2. paragrafusa értelmében „Németország kötelezi magát, hogy Franciaországnak tíz évnél nem hosszabb időtartamon át évente olyan mennyiségű szenet szállít, ami megfelel a háború következtében szétrombolt északi és Pas de Calais-i szénbányák háború előtti évi termelése és az ugyanezen térség bányáinak szóban forgó évi termelése közötti különbözetnek; e szállítmányok az első öt esztendő során egyetlen évben sem haladhatják meg a 20 millió

amely szerint „Lengyelország vállalja, hogy tizenöt éves időtartamra engedélyezi mindazon felső-sziléziai bányák termékeinek Németországba irányuló exportját, amelyeket a jelen szerződés értelmében átadnak Lengyelországnak. Ezeket a termékeket mentesíteni fogják mindennemű exportvám vagy az exporttal kapcsolatos egyéb díjtételek és korlátozások alól. Lengyelország vállalja, megteszi mindazon lépéseket, amelyek szükségessé válhatnak a célból, hogy ezen termékeket a német vásárlók rendelkezésére bocsássa olyan kedvező feltételek mellett, amilyeneket hasonló árukra alkalmaznak azonos körülmények között Lengyelországban vagy bármely más országban.” Ez látszólag nem meríti ki az elővásárlási jog fogalmát, s nem egykönnyen mérhetők fel gyakorlati következményei. Annyi azonban nyilvánvaló, hogy amennyiben a bányákat régi hatékonyságukkal tudják működtetni, s amennyiben Németország képes lényegében a korábbi készleteket megvásárolni ebből a forrásból, a veszteség a kereskedelmi mérlegre gyakorolt hatásra korlátozódik, s nem jár majd a gazdasági életére gyakorolt – a szövegben latolgatott – súlyosabb

tonnát, a következő öt év bármelyikében pedig a 8 millió tonnát.”

Ez önmagában véve ésszerű rendelkezés, amelyet Németország nyilván teljesíteni is tudna, ha meghagynák neki e célra többi erőforrását.

iv/ A szénre vonatkozó utolsó rendelkezés szerves része a Jóvátételi Charta általános tervezetének, amelynek értelmében a jóvátétel fejében járó összegek részben természetben, s nem készpénzben fizetendők. A jóvátétel fejében járó fizetség részeként Németországnak a következő szállításokat kell teljesítenie szénben vagy ennek kokszt-ellenértékében (a Franciaországnak teljesítendő szállítások teljes egészükben hozzáadandók a Saar-vidék elcsatolása vagy az észak-franciaországi rombolások fejében nyújtandó kárpótlás révén rendelkezésre álló mennyiségekhez):

következményekkel. A szövetségesek előtt itt lehetőség nyílik, hogy elviselhetőbbé tegyék a megállapodás gyakorlati megvalósítását. Hozzá kell tennünk, hogy a németek rámutattak: ugyanaz a gazdasági érvelés, amely a Saar-vidéki szénmezőket Franciaországhoz csatolja, Felső-Sziléziát Németországnak juttatná. Míg ugyanis a sziléziai bányák létfontosságúak Németország gazdasági élete számára, Lengyelországnak nincsen szüksége rájuk. Lengyelország háború előtti évi 10 500 000 tonna szükségletéből 6 800 000 tonnát a Felső-Sziléziával szomszédos, vitathatatlanul lengyel körzetek szállítottak, 1 500 000 tonnát importáltak Felső-Sziléziából (amelynek teljes széntermelése 43 500 000 tonnára rúgott,) a fennmaradó rész pedig a mai Csehszlovákiából származott. Még ha teljes egészében kiesnének a felső-sziléziai és csehszlovákiai szállítások, Lengyelország feltehetően akkor is fedezni tudná szükségletét saját szénmezői erőteljesebb kiaknázásával (hiszen azokat ma még nem tudományosan fejlesztik), avagy a nyugat-galíciai szénkészletekből, amelyeket most fognak területéhez csatolni.

- a) Franciaországnak tíz éven át évente 7 millió tonna;⁷
- b) Belgiumnak tíz éven át évente 8 millió tonna;
- c) Olaszországnak egy meghatározott évi mennyiség, ami az 1919–1920. évi 4,5 millió tonnáról az 1923–1924-es és 1928–1929-es hatéves időszakban évi növekményekkel 8,5 millió tonnára emelkedik;
- d) Luxemburnak – kívánság szerint – Luxemburg háború előtti évi német szénfogyasztásának megfelelő szénmennyiség.

Mindez együttvéve évi átlagban mintegy 25 millió tonna szénre rúgna.

Ezeket a számadatokat Németország feltételezhető termeléséhez viszonyítva kell megvizsgálnunk. A háború előtti maximális eredményt 1913-ban érték el összesen 191 500 000 tonnával. Ebből 19 millió tonnát a bányák-nál használtak fel, és mindent összevéve (vagyis az exportból levonva az importot) 33,5 millió tonnát exportáltak, hazai fogyasztásra pedig 139 millió tonna maradt. Becslés szerint ez utóbbit az alábbi megoszlásban használták fel:

Vasutak	18 millió tonna
Gáz, víz, villamosság	12,5 millió tonna
Hajószén	6,5 millió tonna
Háztartási fűtőanyag, kisipar és mezőgazdaság	24 millió tonna
Ipar	78 millió tonna
	139 millió tonna

⁷ Franciaország ezenkívül három éven át évente 35 000 tonna benzolt, 50 000 tonna kőszénkátrányt és 30 000 tonna ammónium-szulfátot kap.

A területvesztés következtében beállott termelés-visszaesés a következőképpen alakul:

Elzász-Lotaringia	3,8 millió tonna
Saar-vidék	13,2 millió tonna
Felső-Szilézia	43,8 millió tonna
	60,8 millió tonna

Az 1913. évi termelés alapján tehát 130,7 millió tonna maradna, vagy ha levonjuk maguknak a bányáknak a fogyasztását, akkor (mondjuk) 118 millió tonna. Néhány éven át ebből a készletből több mint 20 millió tonnát kell szállítani Franciaországnak a francia bányákban okozott pusztítások kárpótlásaként, valamint 25 millió tonnát Franciaországnak, Belgiumnak, Olaszországnak és Luxemburnak,⁸ mivel az előbbi számadat maximum,

⁸ A békeszerződés alapján (VIII. rész, V. függelék, 10. §) a Jótételi Bizottság fölhatalmazást nyert, hogy „elhalasszon vagy elengedjen szállításokat”, ha úgy ítéli meg a helyzetet, hogy „a fent említett alternatívák maradéktalan valóra váltása túlságosan nagy beavatkozást jelentene Németország ipari igényeinek érvényesítésébe”. Az ilyen természetű halasztások vagy elengedések esetében „a szétrombolt bányák miatt kieső szén fejében történő szénnek elsőbbséget kell élveznie más szállításokkal szemben”. E befejező záradék roppant fontos, amennyiben – amint azt látni fogjuk – Németország fizikailag képtelen lesz szállítani a teljes 45 millió tonnát. Ez ugyanis azt jelenti, hogy Franciaország 20 millió tonna szenet kap, mielőtt Olaszország bármit is kapna. A Jótételi Bizottságnak nincsen felhatalmazása e záradék módosítására. Az olasz sajtó föl is figyelt ennek a rendelkezésnek a jelentőségére, s rávilágított arra, hogy a záradékot akkor iktatták be, amikor az olasz delegátusok nem tartózkodtak Párizsban. (*Corriere della Sera*, 1919. július 19.)

az utóbbi pedig valamivel kevesebb lesz a kezdeti években, feltételezhetjük, hogy a teljes export, amelyet Németország a szövetséges országok felé vállalt, 40 millió tonna lesz, s ez – a fenti alapon számítva – 78 millió tonnát hagy meg saját használatára, szemben a háború előtti 139 millió tonnás szénfogyasztással.

Ha pontosítani kívánjuk azonban ezt az egybevetést, lényeges módosítás szükséges. Egyrészt bizonyos, hogy a háború előtti termelési adatokat nem tekinthetjük a jelenlegi termelés alapjának. 1918-ban a termelés 161,5 millió tonna volt, szemben az 1913. évi 191,5 millióval; 1919 első felében viszont nem egészen 50 millió tonnát tett ki, nem számítva Elzász-Lotaringiát és a Saar-vidéket, de beleértve Felső-Sziléziát, ami évi mintegy 100 millió tonnának felel meg.⁹ Az ennyire alacsony termésnek voltak ideiglenes és rendkívüli okai, de a német hatóságok egyetértenek abban – s nézetük megcáfolhatatlan –, hogy számos ok még jó ideig fennmarad. Az okok részben azonosak a világ bármely részén tapasztalhatókkal: a napi műszak időtartamát 8,5 óráról 7 órára csökkentették, s fölöttébb valószínűtlen, hogy a központi kormány eléggé erős lesz a korábbi állapot helyreállításához. Ráadásul a bányák felszerelése leromlott (egyes létfontosságú anyagok blokád okozta hiánya következtében), a bányászok testi teljesítőképességét igen károsan befolyásolja alultápláltságuk (amin nem lehet segíteni, ha a jóvátételi követelések dézsmájának eleget

⁹ Ebből adódik, hogy Németországban a termelés jelenlegi mértéke az 1913. évinek mintegy 60 százalékára csökkent. Ez természetesen katasztrofális hatással járt a tartalékokra nézve, s az eljövendő tél veszedelmesnek ígérkezik.

kell tenni – sőt mi több, az életszínvonalat tovább kell csökkenteni), s a háborús emberveszteségek nyomán csökkent a teljes értékű bányászok száma. Az angol viszonyok analógiája egymagában is elegendő annak bizonyítására, hogy Németországban nem várható a háború előtti termelési szint elérése. A német hatóságok a termelési veszteséget 30 százaléknál valamivel többre teszik, ami nagyjából egyenlően oszlik meg a műszakrövidülés és egyéb gazdasági hatások között. Ez a számadat nagyjában-egészében hihetőnek tűnik, ámde nem rendelkezem elegendő ismerettel, hogy akár alátámaszszam, akár bíráljam.

Figyelembe véve a fenti tényezőket, a háború előtti 118 millió tonnás nettó adat (vagyis a területveszteség és a bányák fogyasztásának leszámítása utáni adat) feltehetően egészen 100 millió tonnára fog csökkenni.¹⁰ Ha ebből 40 millió tonnát kell exportálni a szövetségeseknek, 60 millió tonna marad magának Németországnak hazai fogyasztása fedezésére. Mind a keresletet, mind a kínálatot csökkenteni fogja a területveszteség, de ez még a legtúlzóbb becslés szerint sem haladhatja meg a 29 millió tonnát.¹¹ Feltételes számításaink szerint tehát a háború utáni német belföldi igény – a vasút és az ipar háború előtti hatékonyságát alapul véve – 110 millió tonna lenne, míg a széntermelés nem haladná

¹⁰ Ez 15 százalékos termelési veszteséget feltételez a fent idézett 30 százalékos becsült veszteséggel szemben.

¹¹ Ez Németország iparvállalatainak 25 százalékos csökkenését, egyéb szükségleteinek pedig 13 százalékos zsugoródását feltételezi.

meg a 100 millió tonnát, amiből viszont 40 millió tonnát betábláztak a szövetségesek javára.

A téma jelentősége kissé hosszás statisztikai elemzésre csábított. Túlzottan nagy jelentőséget nyilvánvalóan nem kell tulajdonítani az így nyert pontos adatoknak, mert azok feltételesek és kétesek.¹² A tények általános jellege mindazonáltal ellenállhatatlan erővel nyilvánul meg. Figyelembe véve a területvesztést és a hatékonyság csökkenését, Németország a közeljövőben képtelen lesz szenet exportálni (sőt, a békeszerződésben biztosított jogoktól függően, még vásárolnia is kell Felső-Sziléziában), ha továbbra is ipari ország kíván maradni. Ahány millió tonnát kényszerűségből exportálnia kell, annak fejében óhatatlanul le kell állítania egy-egy iparágat. A későbbiek során megvizsgált eredmények figyelembevételével ez bizonyos mértékig *lehetséges*. Németország azonban nyilvánvalóan képtelen, s nem is fog évi 40 millió tonna szállításával hozzájárulni a szövetségesek gazdaságához. Azok a szövetséges miniszterek, akik azt állították népeiknek, hogy Németország képes erre, minden bizonnyal félrevezették őket, mert az adott pillanatban el

¹² Az olvasót kiváltképpen arra kell emlékeztetni, hogy a fenti számítások figyelmen kívül hagyják a németországi lignittermelést, ami 1913-ban 13 millió tonna nyerslignitet tett ki, valamint azt a mennyiséget, amit 21 millió tonna briketté dolgoztak fel. Erre a lignitmennyiségre azonban a háború előtti Németországban a fentiekben feltételezett szénmennyiségen *felül* volt szükség. Nem vagyok illetékes, hogy nyilatkozzam, milyen mértékben egyenlíthető ki a szénvesztesség a lignit fokozott felhasználásával, avagy takarékossgal a jelenlegi felhasználás során. Akadnak azonban szakértők, akik azt vallják, hogy Németország jelentősen kárpótolhatja magát szénvesztességeért, ha több figyelmet fordít lignitkészleteire.

akarták oszlatni az európai népek gyanakvását az előttük álló úttal kapcsolatban.

Az, hogy (többek között) ezek a csalóka rendelkezések is szerepelnek a békeszerződés záradékai között, a jövő szempontjából különösen veszélyes. A jóvátételi bevételekre vonatkozó legtúlzottabb reményekről, amelyekkel a pénzügyminiszterek országaik közvéleményét félrevezették, soha többé nem fog szó esni, mihelyt elérték közvetlen céljukat: az adózás és a takarékoskodás órájának elodázását. A szénzáradékokat azonban nem lehet majd oly könnyen szem elől téveszteni, mivel Franciaország és Olaszország létérdeke lesz, hogy utalványaik beváltására minden tőlük telhetőt megtegyenek. Már-már egész Európa szénhelyzete kétségbeejtő, mert a szénbányák termelése mindenütt visszaesett a németek franciaországi pusztításai, az angliai és más országbeli bányák lecsökkent termelése, és még számos másodlagos ok következtében, mint például a szállítás és a szervezettség fölbomlása, valamint az új kormányok tehetetlensége és hozzá nem értése.¹³ Franciaország és Olaszország, amelyek bizonyos szerződéses jogokkal felvértezve vetik magukat a pozícióharcba, nem egykönnyen mondanak majd le ezekről a jogokról.

Amint az minden igazi dilemma esetében megfigyel-

¹³ Hoover 1919 júliusában úgy becsülte, hogy Európa széntermelése – Oroszországot és a Balkánt nem számítva – 679,5 millió tonnáról 443 millió tonnára csökkent. Ez kisebb mértékben az anyag- és munkaerő-veszteség számlájára írható, legfőképpen azonban annak tudható be, hogy a háborús megpróbáltatások és szenvedések után a fizikai erőfeszítések mindenütt elernyedtek, hiány mutatkozik gördülőanyagban és szállítóeszközökben, s végül néhány bányakörzetnek tisztázatlan még a politikai sorsa.

hető, a francia és olasz álláspont nagyon is megalapozott lesz, sőt mi több, bizonyos szemszögből cáfolhatatlannak látszik majd jogossága. A vita joggal tűnik majd egyrészt a német ipar, másrészt a francia meg az olasz ipar közötti problémának. Meglehet, elismerik majd, hogy a szén átengedése tönkreteszi a német ipart, de ugyanennyire helytálló az az érv is, miszerint, ha a németek nem szállítják az előírt szénmennyiséget, ez alapjaiban veszélyeztetné a francia és az olasz ipart. Vajon ebben az esetben nem elkerülhetetlen-e, hogy a szerződéses jogokkal rendelkező győztesek maradjanak felül, kiváltképpen, amikor a kárt végső soron a jelenlegi legyőzöttek kegyetlen cselekményei okozták? Mindazonáltal, ha el-
tűrjük, hogy ezek az érzelmek és ezek a jogok a józan ész diktálta határon túl érvényesüljenek, hatásuk Közép-Európa társadalmi és gazdasági életére sokkalta erősebbnek bizonyul majd, semmint hogy eredeti határaik között lehetne tartani őket.

De ezzel még nem értünk a probléma végére. Ha Franciaország és Olaszország Németország termeléséből kívánja pótolni saját szénkiesésüket, akkor Észak-Európába, Svájcba és Ausztriába – amelyek korábban túlnyomórészt Németország exportálható többletéből szerezték be szénszükségletüket – le kell állítani a szén-szállítmányokat. A háború előtt Németország szénexportjából 13,6 millió tonna került Ausztria–Magyarországra. S mivel a hajdani birodalom jóformán valamennyi szénmezője a jelenlegi Német-Ausztria határain kívül található, ennek az államnak az iparára – ha nem sikerül szén beszereznie Németországból – teljes pusztulás vár. Nemigen lesz kedvezőbb Németország semleges szomszédainak a sorsa, hiszen ők régebben részben

Nagy-Britanniától, de nagyrészt szintén Németországból fedezték szénszükségletüket. Hatalmas erőfeszítéseket fognak tenni, hogy a maguk részéről létfontosságú anyagokkal lássák el Németországot, azzal a feltétellel, hogy a németek szénben fizessenek ezen árukért. Mi több, már most is ez folyik.¹⁴ A pénzgazdaság összeomlásával a nemzetközi közvetlen termékcsere (barter) válik uralkodóvá. Közép- és Délkelet-Európában a pénz manapság ritkán igazi csereértékmérő, pénzen nem lehet feltétlenül bármit is megvásárolni, aminek az a következménye, hogy valamely ország, amely rendelkezik egy másik ország szükségletei számára lényeges áruval, ezt nem készpénzért adja el, hanem kizárólag ezen másik ország kölcsönös kötelezettségvállalása ellenében, miszerint az első ország számára éppolyan szükséges árut szállít cserébe. Ez a korábbi nemzetközi kereskedelem szinte tökéletes egyszerűségéhez képest rendkívül megnehezíti a helyzetet. Napjaink iparának nem kevésbé rendkívüli körülményei között azonban némi előnyökkel is szolgál termelésélénkítő eszközként. A Ruhr-vidék vajműszakjai¹⁵ rávilágítanak arra, milyen mértékben fejlődött visz-

¹⁴ A háború alatt számos kereskedelmi egyezményt ütöttek nyélbe ennek értelmében. Csupán 1919 júniusában Dánia, Norvégia és Svájc kötött Németországgal kisebb megállapodásokat, amelyek értelmében a németek szénrel fizetnek. A szóban forgó összegek nem voltak jelentősek, de nélkülük Németország nem vásárolhatott volna vajat Dániától, zsiradékokat és heringet Norvégiától, tejet és szarvasmarhát Svájcból.

¹⁵ „Mintegy 60 000 Ruhr-vidéki bányász vállalta, hogy különműszakot – úgynevezett vajműszakot – tart, hogy elegendő szén legyen dániai exportra, ahonnan cserébe vajat fognak behozni. A vajat elsősorban a bányászok között fogják szétosztani, mivel ők túlóráztak a beszerzéséért.”

(*Kölnische Zeitung*, 1919. június 11.)

sza Európa a közvetlen termékcseré irányába, s érzéketesen szemlélteti a gazdasági szervezettség alacsony fokát, amely felé gyors ütemben haladunk a pénz bukása, s az egyének és országok közötti szabad csere lehetlenné válása következtében. Ugyanakkor a cserekereskedelem révén megtermelhetik a szén ott is, ahol minden egyéb eszköz sikertelenségre lenne kárhóztatva.¹⁶

Ámde ha Németország elő tudja teremteni a szén a szomszédos semleges országok számára, Franciaország és Olaszország fennhangon állíthatja, hogy ez esetben képes és be is kell tartania szerződéses kötelezettségeit. Mindez persze jókora handabandázs közepette megy majd végbe, s nehezen lehet majd az efféle állításokkal szembeszegezni azokat a nagyon is valószínű tényeket, hogy míg a német bányászok hajlandók vajért dolgozni, semmi néven nevezendő eszközzel sem lehetne rábírní őket olyan szén kitermelésére, amelynek eladásából semmi hasznuk nem származik, és ha Németországnak nincsen a szomszédai számára exportálható szén, akkor feltehetően képtelen lesz beszerezni a gazdasági fennmaradásához nélkülözhetetlen importárakat.

Ha az európai szén szállítások olyan küzdelemmé válnak, amelyek során elsőként Franciáországot, másodikként Olaszországot elégítik ki, majd aki kapja marja, akkor Európa ipari jövője sötétnek tekinthető, a forradalom kilátásai pedig igen jók. Olyan helyzet állt elő, amikor a részleges érdekeknek és részleges követeléseknek, bármennyire jogos érzelmeken vagy igazságon alapulnak is, meg kell hátrálniuk a mindenek fölötti célszerűség előtt. Ha Hoover számításai akárcsak megközelítőleg is

¹⁶ Milyen kilátásai lennének whiskyműszakoknak Angliában?

pontosak – miszerint Európa széntermelése egyharmadával csökkent –, olyan helyzettel találjuk szemben magunkat, amikor az elosztást egyenlő mértékkel mérő pártatlansággal, a szükségleteknek megfelelően kell végezni, és semmiféle ösztönzés sem hagyható figyelmen kívül, amivel fokozott termelés érhető el és gazdaságos módszerek vezethetők be a szállításban. Az, hogy 1919 augusztusában a szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa életre hívta az Európai Szénbizottságot, amelynek Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Belgium, Lengyelország és Csehszlovákia delegátusai lettek a tagjai, bölcs intézkedés volt, s ha megfelelőképpen alkalmazzák és kiterjesztik, nagy segítséget jelenthet. Az építő jellegű javaslatokat azonban a VII. fejezetre tartogatom. E helyütt csupán a békeszerződés *au pied de lettre* végrehajtása *per impossibile* következményeinek kimutatására törekszem.¹⁷

2) A vasércre vonatkozó rendelkezések kevésbé részletes figyelmet érdemelnek, jóllehet tisztító hatással járnak. Azért kevésbé említésre méltóak, mert nagymérték-

¹⁷ A Szénbizottságnak már 1919 szeptemberében szembe kellett néznie azzal a ténnyel, hogy gyakorlatilag képtelenség érvényt szerezni a szerződés követelményeinek, s ezért hozzájárult az alábbi módosításhoz: „A következő hat hónap során a Németország által teljesítendő szállításoknak meg kell felelniük az évi 20 millió tonnás szállításnak, szemben a békeszerződés által előírt 43 millió tonnával. Ha Németország össztermelése meghaladja a jelenlegi mintegy évi 108 millió tonnát, az ezen felüli többlettermelés 60 százalékat, a 128 millió tonnás határ eléréséig, továbbá az ezt meghaladó esetleges többlettermelés 50 százalékat le kell szállítania az antantnak, amíg el nem érik a békeszerződésben előírt mennyiséget. Ha az össztermelés 108 millió tonna alá csökken, az antant – Németország meghallgatása után – megvizsgálja a helyzetet és figyelembe veszi a körülményeket.”

ben elkerülhetetlenek. 1913-ban a Németországban kitermelt vasércnek pontosan 75 százaléka Elzász-Lotaringiából származott.¹⁸ Ez volt az elorozott tartományok legfőbb jelentősége.

Vitathatatlan, hogy Németországnak le kell mondania ezekről az ércbányákról. Az egyetlen kérdés, ami ezzel kapcsolatban felmerül, az, hogy milyen mértékben engedélyezhetők számára pénzeszközök e bányák termékeinek megvásárlására. A német küldöttség nagy erőfeszítéseket tett egy olyan rendelkezés beiktatására, amelynek értelmében az általuk Franciaországnak szállítandó szén és koksz fejében lotaringiai *minette*-et kaphassanak. Azonban ennek a záradéknak e beiktatását nem sikerült elérniük, és a kérdés eldöntése továbbra is Franciaország döntésétől függ.

Nem teljesen egyértelműek azok az indítékok, amelyek végső soron megszabják majd Franciaország politikáját. Míg Lotaringia adta Németország vasércének 75 százalékát, nagyolvasztóinak mindössze 25 százaléka volt Lotaringia és a Saar-medence területén, az érc nagy részét pedig magába Németországba szállították. Megközelítőleg ugyanilyen arányban, 25 százalékban voltak Elzász-Lotaringiában a német vas- és acélöntödék. Pílanatnyilag tehát minden bizonnyal az lenne a leggazdaságosabb és legkifizetőbb eljárás, ha akárcsak a múltban,

¹⁸ A 28 607 903 tonna össztermelésből 21 136 265 tonna. A Felső-Sziléziával kapcsolatos vasércvesztés jelentéktelen. A luxemburgi vas és acél kirekesztése a német Vámunióból azonban fontos mozzanat, kiváltképpen, ha ezt a veszteséget hozzáadjuk az Elzász-Lotaringia elvesztésével járó kieséshez. Mellesleg megemlítendő, hogy Felső-Sziléziából származik a német horganytermelés 75 százaléka.

továbbra is Németországba exportálnák a bányák termelésének jelentős hányadát.

Másrészt viszont Franciaország, miután ismét birtokába vette a lotaringiai lelőhelyeket, előreláthatólag arra törekszik majd, hogy a lehető legnagyobb mértékben a saját határain belülre telepített iparágakkal helyettesítse azokat az iparágakat, amelyeket Németország ezen lelőhelyekre alapozott. Sok időnek kell eltelnie, amíg Franciaországban kifejlesztik a megfelelő gyártelepeket és szakmunkásállományt, de még így is nehezen birkózna meg az ércel, hacsak nem támaszkodhat a németországi szállítmányokra. A Saar-vidék végső sorsával kapcsolatos bizonytalanság is zavarólag fog hatni azon tőkés számításaira, akik új iparágak kialakítását tervezik Franciaországban.

Akárcsak másutt, a politikai megfontolások itt is végzetesen gátolják a gazdasági szempontok érvényesülését. A szabad kereskedelemre és a szabad gazdasági kapcsolatokra alapozott rendszerben édeskeveset számítana, hogy a vas a politikai határ egyik, a munkaerő, a szén és a kohók a másik oldalán található. A jelen körülmények között azonban az embereknek sikerült kiagyalniuk módokat, hogy önmagukat és egymást nyomorba dönték, és előnyben részesítik a kollektív ellenségeskedést az egyéni boldogsággal szemben. Bizonyosnak tűnik – számításba véve az európai tőkés társadalom szenvedélyeit és indítékait –, hogy Európa tényleges vastermelése csökkenni fog egy új politikai határ következtében (amit megkövetel az érzelem és a történelmi igazság), mert ekképpen a nacionalizmus és a magánérdek számára lehetőség nyílik, hogy ugyanezen határvonal mentén új gazdasági határt kényszerítsen ki. A jelenlegi

európai uralmi feltételek között lehetővé válik, hogy ez utóbbi megfontolások a kontinens legégetőbb szükségletei rovására érvényesüljenek, jóllehet Európa érdeke azt diktálná, hogy a legerőteljesebb és leghatékonyabb termeléssel állítsák helyre a háborús károkat, és elégítsék ki a munkások nagyobb javadalmazásra irányuló követelését.¹⁹

A békeszerződés tehát csapást mér a szervezettségre, és a szervezettség szétrombolásával tovább károsítja az egész közösség amúgy is csökkent jólétét. A gazdasági határok, amelyeket a modern iparosodás alapjait jelentő szén és vas közé húznak, nemcsak hasznos áruk termelését fogják csökkenteni, hanem feltehetőleg óriási tömegű emberi munkaerőt kötnek majd le arra, hogy – adott esetben – vasat vagy szenet hurcoljanak fölösleges mérföldön át, csak azért, hogy eleget tegyenek egy politikai szerződés diktátumainak, vagy hogy akadályokat emeljenek az ipar megfelelő telepítésének útjába.

¹⁹ Az angol hadfelszerelési minisztérium 1919 áprilisában szakértői bizottságot küldött ki a Lotaringia és Németország megszállt területei vas- és acélművei helyzetének megvizsgálására. A bizottság jelentése megállapítja, hogy Lotaringia és kisebb mértékben a Saar-vidék vas- és acélművei a vesztfáliai szén- és kokszzállításoktól függenek. Jó minőségű kohókokszt előállítására keverni kell a vesztfáliai és a Saar-vidéki szenet. Az a körülmény, hogy valamennyi lotaringiai vas- és acélmű teljes egészében a német tüzelőanyag-szállításoktól függ, „roppant kevésbé irigylésre méltó helyzetbe hozza őket” – állapítja meg a jelentés.

Hátravannak még a békeszerződésnek a Németország szállítási és közlekedési rendszerével, valamint vámrendszerével kapcsolatos rendelkezések. A szerződés ezen részei távolról sem olyan fontosak és jelentősek, mint az eddig tárgyaltak. Tűszúrások, beavatkozások és zaklatások, amelyek nem is annyira kézzelfogható következményeik miatt kifogásolhatók, mint inkább nyilatkozataik tükrében szégyenteljesek a szövetségesekre. Az itt következőket az olvasó ítélje meg a már idézett biztosítékok fényében, amelyek alapján Németország letette a fegyvert.

i) A vegyes gazdasági kikötések egy sor olyan rendelkezéssel kezdődnek, amelyek összhangban állnak a tizennégy pont harmadik pontjának szellemével – ha érvényesülne a kölcsönösség elve. Németország mind az import, mind az export, valamint a tarifák, szabályozások és tiltások tekintetében öt évre kötelezettséget vállal arra, hogy biztosítja a legnagyobb kedvezmény elvét a szövetséges és társult államoknak.¹ Jómaga viszont nem jogosult ilyen elbánásra.

Elsász-Lotaringia öt esztendőn át jogosult exportálni Németországba vámok és vámkezelési illetékek nélkül maximálisan az 1891 és 1913 között Németországba exportált évi átlagos mennyiségig bezárólag.² Nincsen azonban hasonló rendelkezés az Elsász-Lotaringiába irányuló német exportot illetően.

¹ 264., 265., 266. és 267. cikk. Ezeket a rendelkezéseket csakis a Népszövetség Tanácsa hosszabbíthatja meg öt éven túlra.

² 268 (a) cikk.

A Németországba irányuló lengyel export három éven át, a Németországba irányuló luxemburgi export öt éven át hasonló kiváltságot élvez³ – ugyanez azonban nem vonatkozik a Lengyelországba és Luxemburgba irányuló német kivitelre. S Luxemburg, amely hosszú éveken át élvezte annak előnyeit, hogy része a Német Vámuniónak, ettől fogva szintén állandó jelleggel ki van abból rekesztve.⁴

A békeszerződés életbeléptetését követő hat hónapon át Németország nem vethet ki a háború előtti legkedvezőbb vámnál magasabb vámot a szövetséges és társult államokból importált árukra, s további két és fél éven át (vagyis összesen három évig) ez a tiltás érvényben marad egyes árukra, nevezetesen néhány olyanra, amelyre vonatkozóan a háború előtt különleges megállapodások léteztek, valamint a borra, növényi olajokra, műselyemre, továbbá a mosott és a zsírtalanított gyapjúra.⁵ Ez neveltséges és hátrányos rendelkezés, miáltal Németországot meggátolják azon lépések megtételében, amelyek szükségesek korlátozott erőforrásai megővésére, hogy megvásárolhassa a létfontosságú cikkeket és eleget

³ 268 (b) és c) cikk.

⁴ Megszüntetik a nagyhercegség semlegességét, s Németország kötelezi magát, hogy „előre elfogadja a szövetséges és társult hatalmaknak a nagyhercegségre vonatkozó összes nemzetközi megállapodásait”: (40. cikk.) 1919. szeptember végén népszavazást tartottak annak eldöntésére, vajon Luxemburg a francia vagy a belga vámunióhoz csatlakozzék-e. A népszavazás nagy többséggel az előző javára döntött. A harmadik lehetőséget, vagyis hogy fenntartsák az uniót Németországgal, szavazásra sem bo-csátották.

⁵ 269. cikk.

tehessen jóvátételi kötelezettségének. A jelenleg Németországban fennálló vagyonmegosztás, valamint az egyes emberek közötti erkölcstelen pénzügyi kapcsolatok következtében, ami a bizonytalanság folyamánya, Németországot éveken át hiányzó fényűzési és félluxuscikkek áradata fenyegeti külföldről, márpedig ez kimerítené vagy összezsugorítaná csekély devizakészleteit. E rendelkezések aláássák a német kormány azon jogát, hogy takarékossgot érvényesítsen az efféle fogyasztásban, vagy növelje az adókat egy válságos időszakban. Milyen égbekiáltó példája az önhitt, értelmetlen mohóságnak, hogy miután elveszik Németországtól teljes likvid vagyonát és képtelen fizetéseket követelnek tőle a jövőben, bevezetnek egy különleges és pontosan részletezett rendelkezést is, miszerint engedélyeznie kell – még hozzá oly szabadon, mint jóléte napjaiban – pezsgő és a selyem behozatalát!

Egy másik cikkely Németország vámrendszerére vonatkozik; ha alkalmazzák, súlyos és mélyreható következményekkel járna. A szövetségesek fenntartották maguknak a jogot, hogy a Rajna bal partján a megszállt területen különleges vámrendszert alkalmazzanak „abban az esetben, ha véleményük szerint szükségessé válna egy ilyen rendszabály ezen területek lakossága gazdasági érdekeinek védelmében”.⁶ E rendelkezést feltehetően esetleges hasznos kiegészítőként iktatták be azon francia politika támogatására, amely a bal parti tartományokat a megszállás éve alatt valamiképpen el kívánja szakítani Németországtól. Még nem adták fel ugyanis azt az elgondolást, hogy francia egyházi támogatással önálló

⁶ 270. cikk.

köztársaságot hozzanak létre, amely egyrészt ütközőállam szerepét töltene be, másrészt valóra váltaná azt a francia törekvést, hogy Németországot a Rajna mögé szorítsa. Akadnak, akik úgy vélik, sok minden elérhető egy tizenöt évre vagy még hosszabb időre kiterjesztett, fenyegetésre, megvesztegetésre és hízeltetésre alapozott rendszerrel.⁷ Ha ennek a paragrafusnak az alapján járnak

⁷ E helyütt célszerű összefoglalni a megszállásra vonatkozó rendelkezéseket. A Rajnától nyugatra fekvő német terület, valamint a hídfőállások tizenöt esztendei időtartamra megszállás alá kerülnek. (428. cikk.) Ha azonban „a jelen szerződés feltételeinek Németország híven eleget tesz”, öt év elteltével a kölni hídfőt tíz év elteltével pedig a koblenzi hídfőt kiüritik. (429. cikk.) Ámde előírják a továbbiakban azt is, hogy ha tizenöt év elteltével „a szövetséges és társult kormányok a Németország részéről fenyegető nem provokált támadással szembeni biztosítékokat nem tartanak kielégítőnek, a megszálló csapatok visszavonása olyan mértékben késleltethető, ahogyan az említett biztosítékok megszerzése szempontjából szükségesnek mutatkozik”. (429. cikk.) Továbbá „Ha a Jóvátételi Bizottság akár a megszállás alatt, akár a fent említett tizenöt év eltelte után megállapítja, hogy Németország vonakodik a jelen szerződés értelmében reá háruló jóvátételi kötelezettségeknek egészben vagy részben eleget tenni, a szövetséges és társult hatalmak csapatai a 429. cikkelyben meghatározott területeket egészben vagy részben azonnal újból meg fogják szállni.” (430. cikk.). Mivel Németország nem tudja majd maradéktalanul teljesíteni jóvátételi kötelezettségeit, a fenti előírásoknak gyakorlatilag az lesz a következménye, hogy a szövetségesek addig fogják megszállva tartani a Rajna bal partját, ameddig nekik tetszik. Ezenkívül oly módon fogják kormányozni, ahogyan azt ők maguk megszabják (például nemcsak a vámok, hanem olyan dolgok tekintetében is, mint a helyi német képviselők és a Szövetséges Kormányzó Bizottság közötti hatalommegoszlás kérdése), mivel „a megszállás kérdését és a jelen szerződés által nem rendezett valamennyi kérdést későbbi megállapodások fogják szabá-

el, és a Rajna bal partjának gazdasági rendszerét gyakorlatilag leválasztják Németország többi részéről, annak mélyreható következményei lesznek. Csakhogy a tervező diplomaták álmai nem mindig válnak valóra, ezért bízunk kell a jövőben.

ii) A vasútra vonatkozó záradékokat, ahhoz képest, ahogyan a Németországnak átnyújtott eredeti tervezetben olvashatók, lényegesen módosították a békeszerződés végleges szövegében, s jelenleg egy olyan rendelkezésre korlátozódnak, miszerint a szövetséges területről Németországba érkező vagy Németországon áthaladó árukat a legnagyobb kedvezmény elvének megfelelően kell kezelni, ami a vasúti teheráru-díjszabásokat stb. illeti, annak megfelelően, amilyen tarifákat alkalmaznak hasonló jellegű árukra *bármely* német vasútvonalon „hasonló szállítási feltételek között, például, ami az útvonal hosszát illeti.”⁸ Mivel ez nem kölcsönös érvényű rendelkezés, beavatkozásnak minősül a nemzetközi megállapodásokba, ami nemigen igazolható, ám ennek⁹ és a sze-

lyozni, amelyeknek elismerésére Németország már most kötelezi magát”. (432. cikk.). A megállapodást, amelynek értelmében a megszállt területeket jelenleg igazgatni kell, Fehér Könyvben tették közzé (Cd. 222.). A legfelsőbb hatalom a Szövetségek közti Rajnai Bizottság kezében lesz; ennek a bizottságnak egy-egy belga, francia, angol és amerikai tagja van. E megállapodás cikkelyeit nagyon igazságosan és ésszerűen fogalmazták meg.

⁸ 365. cikk. Öt év elmúltával e cikkelyt felül kell vizsgálnia a Népszövetség Tanácsának.

⁹ 1919. szeptember 1-ji hatállyal a német kormány visszavonta az összes preferenciális vasúti díjszabást a vas- és acéláruk exportjától, azzal indokolva lépését, hogy e kedvezményekért bő-

mélyforgalmat illető hasonló rendelkezésnek¹⁰ gyakorlati hatása nagymértékben a „hasonló szállítási feltételek” fordulat értelmezésén fog múlni.¹¹

Németország szállítási hálózatát egyelőre sokkal jobban szétzilálják a gördülőanyag átengedéséről intézkedő rendelkezések. A fegyverszüneti feltételek 7. paragrafuszának rendelkezései szerint Németországot fölszólították 5000 mozdony és 150 000 vagon átadására, még hozzá „jó használati állapotban, valamennyi szükséges tartalékalkatrésszel és szerelvénnyel egyetemben”. A békeszerződés értelmében Németországnak meg kell erősítenie ezt az átadást, és el kell ismernie a szövetségesek jogát erre az anyagra.¹² Továbbá kötelezik, hogy az átengedett területen található vasúti hálózatokat egészében adja át, annak teljes gördülőanyagával egyetemben „normálisan karbantartott állapotban”, úgy, ahogyan ezt az 1918. november 11-ét megelőző utolsó leltárban fel tüntették.¹³ Ez annyit jelent, hogy az átengedett vasúti hálózatok nem oszthatóknak az egész német gördülőanyag általános leromlásában és értékvesztésében.

Ezt a veszteséget az idő folyamán kétségkívül pótolni

ségesen kárpótolnak azok a megfelelő kiváltságok, amelyeket a békeszerződés ezen cikkelye alapján kénytelenek lettek volna biztosítani a szövetséges kereskedőknek.

¹⁰ 367. cikk.

¹¹ Az értelmezéssel és alkalmazással kapcsolatosan felmerült kérdéseket a Népszövetség elé kell terjeszteni. (376. cikk.).

¹² 250. cikk.

¹³ 371. cikk. Ez a rendelkezés vonatkozik még „a hajdani orosz Lengyelország vonalaira is, amelyeket Németország a német nyomtávoknak megfelelően alakított át, mivel ezeket a vonalakat úgy kell tekinteni, mint amelyeket a porosz állami rendszertől leválasztottak”.

lehet. A kenőolajok hiánya, valamint a háború okozta rendkívül nagymérvű elhasználódás, amit nem hoztak helyre a szokásos javítómunkálatokkal, a német vasúti hálózatot már amúgy is igen alacsony hatékonyságúvá tette. A békeszerződés nyomán bekövetkező további súlyos veszteségek még jó időre állandósítják ezt a helyzetet, és lényegesen súlyosbítják a szénhelyzetet és általában az exportiparágak nehézségeit.

iii) Hátravannak még a Németország folyami hajózására vonatkozó paragrafusok. Ezek túlnyomórészt süketeknek, és oly kevésbé függnék össze a szövetségesek állítólagos célkitűzéseivel, hogy tartalmuk általában nem közismert. Pedig példátlan beavatkozást jelentenek egy ország belföldi rendelkezéseibe, s úgy működtethetők, hogy gyakorlatilag teljes egészében megfosztják Németországot a saját szállítási rendszere fölötti rendelkezés jogától. Jelenlegi formájukban igazolhatatlanok; néhány egyszerű változtatással azonban ésszerű eszközzé alakíthatók át.

Németország legfontosabb folyói többségükben nem német területen erednek és torkolatuk sem ott található. A Svájcban eredő Rajna ma folyásának egy szakaszán határfolyó, s Hollandiában ömlik a tengerbe; a Duna Németországban ered ugyan, de túlnyomórészt más országokon át folyik; az Elba a cseh (mai szóhasználattal csehszlovákiai) hegyekben ered; az Odera Alsó-Szilézián folyik át; a Nyemen pedig Kelet-Poroszország határa, s Oroszországban ered. Ezek közül a Rajna és a Nyemen határfolyók, az Elba túlnyomórészt német, de felső folyásán igen fontos Csehország számára, a Dunához német szakaszán láthatóan semmilyen más országnak nem fűződik érdeke, csak Németországnak, az Odera pedig

szinte teljes egészében német folyó, hacsak a népszavazás eredményeként egész Felső-Sziléziát el nem csatolják Németországtól.

Azok a folyók, amelyek, a békeszerződés szavait idézve, „természetes módon egynél több államnak biztosítanak kijáratot a tengerre”, rendszerint némi nemzetközi szabályozást és a hátrányos megkülönböztetéssel szembeni megfelelő biztosítékokat igényelnek. Ezt az elvet régtől fogva elismerik a Rajnát és a Dunát szabályozó nemzetközi bizottságok. Az ilyen bizottságokban az érintett államoknak többé-kevésbé érdekeik arányában kellene képviselve lenniük. A békeszerződés azonban ezen folyók nemzetközi jellegét ürügyként használta fel, hogy Németország folyami rendszerét kivegye a német ellenőrzés alól.

Miután néhány cikkelyben megfelelően rendelkezik a diszkrimináció és az átmenő forgalom szabadságába való beavatkozás meggátlásáról,¹⁴ a békeszerződés a továbbiakban úgy intézkedik, hogy az Elba, az Odera, a Duna és a Rajna igazgatását nemzetközi bizottságokra bízzák.¹⁵ E bizottságok végleges hatáskörét „a szövetséges és társult hatalmak által kidolgozott általános

¹⁴ 332–337. cikk. Kivétel tehető azonban a 332. cikkely második paragrafusával, amely engedélyezi más országok hajóinak a kereskedelmét német városok között, ugyanakkor viszont megtiltja a német hajóknak a nem német városok közötti kereskedelmet, kivéve, ha erre különleges engedélyt kapnak, valamint a 333. cikkellyel, amely megtiltja, hogy Németország bevételi forrásként használja folyami hálózatát, s ekképpen talán nem eléggé megfontolt rendelkezés.

¹⁵ A Nyemen és a Mosel egy későbbi időpontban szükség esetén hasonló elbánásban részesül.

egyezmény” határozza majd meg, „és a Népszövetség hagyja jóvá.”¹⁶ Időközben a bizottságoknak ki kell dolgozniuk saját alapszabályaikat, s nyilvánvalóan a lehető legszélesebb körű hatalommal rendelkeznek majd, „kiváltképpen, ami a karbantartási munkálatokat, az ellenőrzést és a folyami rendszer javítását, továbbá a pénzügyeket, a díjak meghatározását, beszédését és a hajózási szabályzatokat illeti”.¹⁷

Mindeddig sok minden szól a békeszerződés mellett. Az átmenő forgalom szabadsága a helyes nemzetközi gyakorlat lényeges tényezője, s mindenütt meg kellene teremteni. A bizottságokkal kapcsolatban azonban kifogásolható a tagságuk. Minden esetben úgy súlyozzák a szavazást, hogy Németország egyértelműen kisebbségben marad. Az Elba Bizottságban tíz szavazat közül négy jut Németországnak; az Odera Bizottságban kilenc közül három; a Rajna Bizottságban tizenkilenc közül négy; a Duna Bizottságban, amelyet még nem állítottak fel véglegesen, nyilvánvalóan csekély kisebbségben lesz. Valamennyi folyó igazgatótestületében képviselve van Franciaország és Nagy-Britannia, sőt az Elba Bizottságban, valamilyen érthetetlen oknál fogva Olaszország és Belgium képviselői is helyet foglalnak.

Németország nagy vízi útjait tehát a legszélesebb hatáskörrel rendelkező idegen testületeknek adját át, sőt Hamburg, Magdeburg, Drezda, Stettin, Frankfurt, Breslau és Ulm helyi és belföldi forgalmának nagy része

¹⁶ 338. cikk.

¹⁷ 344. cikk. Ez elsősorban az Elbára és az Oderára vonatkozik; a Dunával és a Rajnával kapcsolatban a már működő bizottságok gyakorlatának megfelelően történik intézkedés.

is idegen fennhatóság alá kerül. Olyan ez, mintha a kontinentális Európa hatalmai többségben lennének a Temze Fenntartási Bizottságban vagy a londoni kikötő felügyelő hatóságában.

Néhány kisebb jelentőségű rendelkezés olyan irányvonalat követ, ami már ismerősnek tűnik a békeszerződés eddigi taglalása alapján. A jóvátételi fejezet III. függelékének rendelkezése szerint Németországnak át kell engednie belföldi hajóterének maximálisan 20 százalékát. De ezen felül elbai, oderai, nyemeni és dunai folyami hajóinak olyan hányadát is át kell adnia, amelyet egy amerikai döntőbíró fog meghatározni „kellő figyelemmel az érintett felek jogos szükségleteire, s kiváltképpen a háborút megelőző öt esztendő hajózási forgalmára”; az ekképpen átengedett hajókat a közelmúltban épített hajók közül kell kiválasztani.¹⁸ Ugyanezt a gyakorlatot kell követni a rajnai német hajók és vontatók, valamint a rotterdami kikötőben található német tulajdon esetében.¹⁹ Ahol a Rajna Franciaország és Németország között folyik, Franciaországé a víz öntözésre vagy erőművek céljára történő felhasználásának minden joga, míg Németországnak semmiféle joga sincsen;²⁰ továbbá valamennyi híd teljes hosszában francia tulajdon lesz.²¹ Végül a Rajna keleti partján fekvő, teljes egészében német Kehl kikötő igazgatását hét évre egyesítik Stras-

¹⁸ 339. cikk.

¹⁹ 357. cikk.

²⁰ 358. cikk. Németországnak azonban engedélyezik, hogy a Franciaország által ily módon nyert villamos energia fejében némi pénzbeli ellenszolgáltatáshoz vagy jóváíráshoz jusson.

²¹ 66. cikk.

bourgéval; a főigazgató az új Rajna Bizottság által ki-
nevezendő francia állampolgár lesz.

A békeszerződés gazdasági paragrafusai tehát átfogó
jellegűek, s nemigen hagytak figyelmen kívül bármit, ami
a jelenben elszegényíthetné Németországot vagy gátol-
hatná jövőbeni fejlődését. A következő fejezetben meg-
vizsgáljuk, hogy Németországot jelenlegi helyzetében
milyen arányú és módú pénzfizetésre kötelezik.

*A jóvátétel*I. A BÉKETÁRGYALÁSOK ELŐTTI
KÖTELEZETTSÉGVÁLLALÁSOK

Azon károk kategóriáit, amelyekért a szövetségeseknek joguk volt jóvátételt kérni, Wilson elnök 1918. január 8-i tizennégy pontja határozza meg, valamint a szövetséges kormányok ezeket módosító jegyzéke, amelynek szövegét, mint a béke alapját az elnök 1918. november 5-én hivatalosan közölte a német kormánnyal. Ezeket a bekezdéseket a IV. fejezet elején szó szerint idéztük. Vagyis „Németország jóvátétellel tartozik mindazon károkért, amelyeket a szövetségesek polgári lakosságának és tulajdonának okozott Németország szárazföldi, tengeri és légi agressziója során”. Ennek a mondatnak a korlátozó jellegét erősíti az elnök 1918. február 11-én a Kongresszusban elmondott beszédének az a szakasza (e beszéd fordulatai az ellenséggel kötött megállapodás szerves részei), hogy nem lesz „sem hadisarc”, sem „büntető kárpótlás”.

Időnként azzal érvelnek, hogy a fegyverszüneti feltételek 19. paragrafusának¹ bevezetése, miszerint „mindez nem érinti a szövetségesek és az Amerikai Egyesült Álla-

¹ „Azzal a fenntartással, hogy mindez nem érinti a szövetségesek és az Amerikai Egyesült Államok bármiféle jövőbeni igényét és követelését, a következő pénzügyi feltételek szabotnak. Jóvátétel az okozott károkért. A fegyverszünet időtartama alatt az ellenség nem vihet el semmiféle állami kötvényeket, amelyek zálogként szolgálhatnak a szövetségesek számára a háborús vesz-

mok bármiféle jövőbeni igényét és követelését”, érvénytelenített minden előzetes feltételt, és a szövetségesek szabad elhatározására bízta, hogy tetszésük szerinti követeléseket támasszanak. Tarthatatlan azonban az az álláspont, miszerint ez a pontatlan protektív fordulat – amelynek akkoriban senki sem tulajdonított semmiféle különösebb jelentőséget –, hatálytalanította volna mindazokat a hivatalos üzenetváltásokat, amelyek a békefeltételek alapjait illetően az elnök és a német kormány között zajlottak le a fegyverszünetet megelőző napokban, érvénytelenítette volna a tizennégy pontot és a fegyverszüneti feltételeknek a németek általi elfogadását – legalábbis ami a pénzügyi rendelkezéseket illeti – feltétel nélküli megadásra változtatta volna át. Ez a mondat csupán annak a szerkesztőnek a szokásos fordulata, aki megismételvén bizonyos igények listáját, biztosítani akarja magát azon hallgatólagos következtetéssel szemben, hogy ez a lista a teljesség igényével lép fel. Ezt az állítást mindenestre elveti a szövetségesek válasza a békeszerződés első tervezetével kapcsolatos német megjegyzésekre, amikor is elismerték, hogy a jóvátételi fejezet feltételeit az elnök november 5-i jegyzéke szellemében kell megfogalmazni.

teségek helyrehozatalára vagy kárpótlására. A készpénzbetétek haladéktalan visszaszolgáltatása a Belga Nemzeti Banknak, és általában mindazon okmányok, váltópénz, értékpapír, részvény, papírpénz, valamint az ezek kibocsátására szolgáló berendezések haladéktalan visszaszolgáltatása, amelyek állami vagy magánérdekeltségeket érintenek a megszállt országokban. A Németországnak kiszolgáltatott, vagy ezen hatalom által eltulajdonított orosz és román arany visszaszolgáltatása. Ezt az aranyat a békeszerződés aláírásáig a szövetségeseknek kell megőrzésre átadni.”

Abból kiindulva, hogy ennek a jegyzéknek feltételei kötelező erejűek, tisztáznunk kell a „mindazon káro-
kért, amelyeket a szövetségesek polgári lakosságának és
tulajdonának okozott Németország szárazföldi, ten-
geri és légi agressziója során” kifejezés pontos jelentését.
A történelem folyamán kevés kifejezés adott ennyi mun-
kát a szofistáknak és az ügyvédeknek – amint e fejezetek
következő részéből kitűnik –, mint ez a látszólag egy-
szerű és egyértelmű közlés. Akadtak, akik gátlástalanul
kijelentették, hogy e mondat vonatkozik az összes há-
borús költségre, mert – érvelésük szerint – a háború
egész költségét adózásból kell fedezni, márpedig az ilyen
adózás „kárt okoz a polgári lakosságnak”. Elismerik,
hogy a fordulat nehézkes, s egyszerűbb lett volna azt
mondani, „minden rendű és rangú veszteség és kiadás”;
azt is elismerik, hogy nem szerencsés a *polgári lakosság*
egyedeinek és tulajdonának okozott kár hangsúlyozása;
de nézetük szerint a szerkesztési hiba nem foszthatja meg
a szövetségeseket a győztesek elidegeníthetetlen jogai-
tól.

De nemcsak e mondat természetes értelmének a korlá-
tairól van szó, meg a polgári károk hangsúlyozásáról,
szemben nagy általánosságban a katonai kiadásokkal;
arról sem szabad megfeledkezni, hogy a kifejezés kellő
megvilágításba helyezi a „helyreállítás” szót az elnök
tizennégy pontjában. A tizennégy pont rendelkezik a
megszállt területeken (Belgiumban, Franciaországban,
Romániában, Szerbiában és Montenegróban – Olasz-
ország érthetetlenül kimaradt e felsorolásból) okozott
károkról, de nem terjed ki a tengeralattjárók által tenger-
ren, tenger felőli ágyúzás (például Scarborough-nál)
vagy légítámadások okozta károkra. Ezen kihagyások

pótlására – ezek a polgári lakosság olyan emberéletben és tulajdonban elszenvedett kárára vonatkoznak, ami voltaképpen nem különböztethető meg a megszállt területeken okozott károktól – javasolta Párizsban a szövetségesek Legfelsőbb Tanácsa Wilson elnöknek, hogy módosítsák a fogalmazást. Meggyőződése, hogy abban az időben – 1918 októberének utolsó napjaiban – egyetlen felelős államférfi fejében sem fordult meg az a gondolat, hogy Németországtól kárpótlást csikarjanak ki a háború általános költségei fejében. Csupán azt kívánták tisztázni – s ez igen fontos kérdés volt Nagy-Britannia számára –, hogy a nem hadviselőknak és tulajdonuknak okozott kár fejében fizetendő jóvátétel nem korlátozódik a megszállt területekre (ahogyan az a nem módosított tizennégy pont esetében történt volna), hanem egyenlőképpen vonatkozik *minden* effajta kárra, függetlenül attól, hogy „szárazföldi, tengeri vagy légi agresszió során” okozták azt. Csak egy későbbi szakaszban – amikor a közvélemény kártérítést követelt a háború teljes költségeiért – vált politikailag kívánatosná a tisztességtelenség, ekkor kísérelték meg fölfedezni az írott szövegben azt, ami nem állt benne.

Ezek szerint, szigorúan értelmezett kötelezettségeink² alapján miféle kártérítés követelhető az ellenségtől? Az Egyesült Királyság esetében a következő tételek szerepelhetnének a benyújtott számlán:

² Mellékesen meg kell jegyezni, hogy nem tartalmazznak semmit, ami a kártérítést a hadviselés elismert szabályai megsértésével okozott károkra korlátozná. Vagyis megengedhető olyan igények felsorolása is, amelyek kereskedelmi hajók tengeren történt törvényes elfogásából adódnak, valamint felsorolhatók a törvénytelen tengeralattjáró-hadviselés költségei is.

a) Polgári személyek életében és tulajdonában okozott kár egy ellenséges kormány cselekményei által, beleértve légítámadásokat, tenger felőli ágyúzást, tengeralattjáró-hadviselést és aknákat.

b) Kártérítés internált polgári személyek nem megfelelő bánásmódban részesítéséért.

Nem tartalmazhatná e lista a hadviselés általános költségeit vagy például a kereskedelmi veszteségek okozta közvetett károkat.

A francia követelések – a fenti tételeken kívül – tartalmazzák a következőket:

c) Polgári személyeknek és tulajdonuknak okozott kár a harctéren, valamint az ellenséges vonalak mögötti légi hadviselés okozta károk.

d) Kártérítés az ellenséges kormányok vagy állampolgáraik által a megszállt területen zsákmányolt élelmiszerekért, nyersanyagokért, állatállományért, gépekért, háztartási cikkekért, faanyagért és más effajtaért.

e) Az ellenséges kormányok vagy tisztjeik által francia községekre vagy állampolgároknak kivetett bírságok, a velük szemben alkalmazott elkobzások értékének visszafizetése.

f) Kártérítés deportált vagy kényszermunkára hurcolt francia állampolgároknak.

A fentieken kívül van még egy jóval kétesebb természetű tétel is, nevezetesen

g) a Segélybizottság költségei a szükséges élelmiszer és ruházat szállítása során a francia lakosság létszükségleteinek fedezésére az ellenség megszállta körzetekben.

A belga követelések hasonló tételeket tartalmaznának.³ S ha azzal érvelnének, hogy Belgium esetében megalapozott lehetne valami, ami inkább hasonlítana az általános hadiköltségekért járó kártérítésre, ez csakis azon az alapon történhetnék, hogy Belgium megtámadásával megszegték a nemzetközi jogot, ugyanakkor a tizennégy pontban – mint láttuk – nem található az erre vonatkozó semmiféle különleges követelés.⁴ Mivel a belgiumi segélyszállítmányok (g, pont) költségeit, valamint Belgium általános hadikiadásait már fedezték az angol, a francia és az amerikai kormányok előlegeiből, Belgium feltehetőleg a Németország részéről történő mindennemű ilyen célú fizetést részben az ezen kormányokkal szemben fennálló adósságainak törlesztésére fordítaná, s így gyakorlatilag minden követelés tovább növeli a három kölcsönző kormány igényeit.

Más szövetségesek követeléseit hasonló elvek alapján állítanák össze. Az ő esetükben azonban élesebben vetődik föl a kérdés, vajon Németország milyen mértékben tehető feltételeesen felelőssé az okozott kárért, nem az egymaga, hanem a szövetséges hadviselő felei, Ausztria–Magyarország, Bulgária és Törökország által okozott károkért. Ez egyike annak a számos kérdésnek, amelyre

³ A volt megszállt területeken szövetséges állampolgárok tulajdonát képező márka értékpapírokat és márkahiteleket be kellene számítani (ha egyáltalán szükséges) az ellenséges adósságokra vonatkozó megállapodásba a szövetséges állampolgároknak járó egyéb összegekkel egyetemben, s nem a jóvátételben kellene e kérdéseket rendezni.

⁴ Belgium javára valóban beiktattak a békeszerződésbe egy speciális követelést, amit a német küldöttek ellenkezés nélkül el is fogadtak.

a tizennégy pont nem ad világos választ. Egyrészt a 11. pontban kifejezetten foglalkoznak a Romániának, Szerbiának és Montenegrónak okozott károkkal, anélkül, hogy megjelölnék a kárt okozó katonák nemzetiségét, másrészt viszont a szövetségesek jegyzéke „német” agresszióról beszél, jóllehet fogalmazhatna így is: „a Németország és szövetségesei” által elkövetett agresszió. Szigorú és szó szerinti értelmezés alapján kétlem, hogy igény támasztható Németországgal szemben olyan károkért, amelyeket például a törökök okoztak a Szezi-csatornában vagy az osztrák tengeralattjárók az Adrián. Mindazonáltal ez olyan eset, amikor a szövetségesek, ha erőltetni akarnák a kérdést, feltételeken felelőssé tehetnék Németországot, anélkül, hogy komoly mértékben ellentétbe kerülnének kötelezettségeik általános szándékával.

Ami viszont a szövetségesek egymás közti viszonyát illeti, merőben más a helyzet. A legnagyobb igazságtalanság és illojalitás lenne, ha Franciaország és Nagy-Britannia elvenné mindazt, amit Németország fizetni képes, Olaszországnak meg Szerbiának pedig meghagyná azt, amit ki tudnának csikarni Ausztria–Magyarország maradványaiból. Ami a szövetségesek egymás közötti viszonyát illeti, nyilvánvalóan közös alapba kellene gyűjteni a befolyó jóvátételt, és azon az összesített követeléseknek megfelelő arányban kellene osztozniuk.

Ebben az esetben, és amennyiben elfogadják a továbbiakban ismertetett becslésemet, amely szerint Németország fizetőképessége kimerül a szövetségesek által támasztott közvetlen és megalapozott követelések nyomán – a szövetségeseivel kapcsolatos feltételes felelőssége elvont kérdéssé válik. A bölcs és tisztességes politika ezért Németországgal szemben az ártatlanság vélelme-

zése elvét alkalmazta volna, és semmi egyebet, csak a maga által okozott károk jóvátételére támasztott volna igényt.

A fenti igények alapján mennyire rúgna a teljes összeg? Nem állnak rendelkezésre számszerű adatok, amelyekre tudományos vagy pontos becsléseket lehetne alapozni, így a legjobb tudomásom szerinti saját becslésemet ismertetem, de előljáróban még a következő megjegyzéseket kívánom ehhez fűzni.

A megszállt körzetekben okozott anyagi kár összegét rendkívül nagy, bár természetesnek tekinthető túlzással állapították meg. Franciaország elpusztított területein átutazva leírhatatlan, minden képzeletet felülmúló benyomásokat szerzünk. 1918/19 telén, mielőtt a természet mindent enyhítő köpenyét ráborította volna a tájra, a háború iszonyata és pusztítása a kietlenség fantasztikus arányaiban tárult elénk. Nyilvánvalóan teljes volt a pusztulás. Mérföldeken át semmi, se semmi sem maradt meg. Egyetlen lakható házat, egyetlen fölszántható földdarabot sem láthattunk. A hasonlóság is döbbenetes volt. Az elpusztított térségek tökéletesen egyformák – romhalmazok, srapneltölcsérek ingoványa, kuszán összegubancolódott szögesdrótkötegek.⁵

⁵ Az angol megfigyelő számára azonban akadt egy kép, amely élesen elütött a többitől – az ypres-i csatatér. Úgy tűnt, ezen a kietlen és kísérteties helyen a táj és a klíma természetes színe és hangulata szinte sugallta az utazónak a csatamező emlékeit. A látogató, aki 1918. november elején, amikor néhány német hulla még érzékeltette a valóságot és az emberi iszonyatot, s amikor a nagy harc még jóformán véget sem ért, fölkereste ezt a kiszögelést, itt megérezhette – inkább, mint bárhol másutt – a mai háború borzalmait, ugyanakkor azt a tragikus és érzelmi megtisztulást, ami a jövőben bizonyos mértékig tompítani fogja durvaságát.

Úgy tűnt, kiszámíthatatlan, milyen mennyiségű emberi munka szükséges az ilyen táj helyreállítására. A hazatért utazó számára néhány milliárd dollár sem fejezhette ki kézzelfoghatóan a lelkét ily mélyen megrázó pusztulást. Akadtak kormányok, amelyek a legkülönbözőbb érthető okoknál fogva nem állták kiaknázni ezeket az érzelmeket.

A közvélemény érzelmei, nézetem szerint, leginkább Belgium esetében tévesek. Belgium mindenesetre kis ország, így valóban elpusztult területe kicsiny az egészhez képest. A németek első rohama 1914-ben némi helyi jellegű kárt okozott; ezt követően Belgiumban – ellentétben Franciaországgal – az arcvonal nem hullámozott előre-hátra egy széles övezet mélységében. Gyakorlatilag megmerevedett, az ellenségeskedések az ország egy kis szegletére korlátozódtak, amely a közelmúltban túlnyomórészt elmaradott, szegény és álmos volt, s ahol semmiféle aktív ipar sem volt található. A kis, elárasztott területen láthatók még itt-ott háborús nyomok, a visszavonuló németek által épületben, üzemben és közlekedésben szándékosan okozott károk, s elhurcolták a gépi berendezéseket, a gulyákat is, mindent, ami csak mozdítható volt. Ámde Brüsszel, Antwerpen, sőt még Oostende is lényegében érintetlen, és a Belgium legfőbb kincsét jelentő földek zömmel ugyanolyan gondosan megműveltek, mint annak előtte. Az autón közlekedő utas úgy haladhat át Belgium elpusztított területének egyik végéből a másikba, hogy szinte észre sem veszi, míg Franciaországban egészen más arányokat öltött a pusztulás. Az ipart tekintve a fosztogatás súlyosnak és pillanatnyilag bénító hatásúnak mondható: a gépi berendezések pótlásának tényleges pénzköltsége azonban lassan növekszik, s né-

hány tízmillió nyilván fedezné a valaha is Belgium tulajdonában lévő legkülönbözőbb típusú gépek értékét. Továbbá a hűvös fejfel gondolkodó statisztikus nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy a belga népben szokatlanul fejlett az egyéni önvédelem ösztöne, és a fegyverszünet életbelépésének időpontjában az országban forgalomban levő óriási tömeg német bankjegy⁶ arra utal, hogy a nép-

⁶ E bankjegyek, amelyek értéke becslés szerint nem kevesebb, mint 6000 millió márkát tesz ki, jelenleg igen kínos helyzetbe hozzák a belga kormányt, és nagy potenciális veszteségforrást jelentenek, mivel a kormány, mihelyt ismét átvette az ország irányítását, 1,20 Fr. = 1 Mk. árfolyamon váltotta be őket állampolgárainak. Ez az árfolyam, amely jóval meghaladta az akkoriban érvényes márkabankjegy árfolyamot (s igen nagymértékben meghaladja azt az árfolyamot, amelyre a márkabankjegyek azóta zuhantak, hiszen a belga frank ma három márkánál is többet ér), idézte elő azt, hogy óriási tömegben márkabankjegyeket csempészttek Belgiumba az így elérhető haszonlehetőség kiaknázására. A belga kormány részint azért hozta az igen meggondolatlan intézkedést, mert remélte, sikerül meggyőznie a békekonferenciát, hogy ezen bankjegyek egy az egyben történő visszaváltását a német vagyonnal szemben támasztott első számú követelésnek tekintse. A békekonferencia azonban úgy vélte, hogy a szigorúan vett jóvátételnek kell elsőbbséget biztosítani a túlzott átváltási árfolyamon végzett könnyelmű banktranzakciók kiigazításával szemben. Az a körülmény, hogy a belga kormány birtokában van ez az óriási tömegű német valuta, továbbá, hogy a francia kormány közel 2000 millió márka birtokában van, amelyet szintén beváltott a megszállt területek és Elzász-Lotaringia lakosságának javára, nagymértékben súlyosbította a márkaárfolyam helyzetét. Minden bizonnyal kívánatos lenne, hogy a belga és a német kormány valamiféle megegyezésre jusson arra vonatkozóan, miként szabadulhatnának meg ettől a pénztömegtől, jóllehet ezt megnehezíti, hogy a Jóvátételi Bizottságnak az ilyen célra rendelkezésre álló mindennemű német vagyont illetően már korábbról zálogjoga van.

nek legalábbis bizonyos osztályai utat-módot találtak arra, hogy a német uralom minden szigora és barbársága ellenére a megszálló hatalom rovására haszonhoz jussanak. A Németországgal szemben támasztott belga követelések – legalábbis, amelyeket magam is láttam – olyan összegre rúgnak, ami meghaladja az egész ország háború előtti becsült teljes vagyonát, s ezért egyszerűen felelőtlenek.⁷

Véleményünk megformálásában segíthet, ha idézzük a belga nemzeti vagyonra vonatkozó hivatalos felmérést, amelyet 1913-ban hozott nyilvánosságra a belga pénzügyminisztérium.

Föld	1 320 000 000 \$
Épületek	1 175 000 000 \$
Személyes vagyon	2 725 000 000 \$
Készpénz	85 000 000 \$
Bútor stb.	600 000 000 \$
	5 905 000 000 \$

Ebből a teljes összegből átlagosan 780 dollár jut egy főre, amit dr. Stamp, e kérdés legkiválóbb szaktekintélye hajlamos *prima facie* túlságosan kevésnek tekinteni (jóllehet nem fogad el az utóbbi időben közkeletű jó néhány nagyobb összegről szóló becslést). Hollandiában 835 dollár, Németországban 1220 és Franciaországban 1515

⁷ Az igazság kedvéért hadd jegyezzük meg, hogy a Belgium által benyújtott rendkívül nagy követelések többnyire nem csupán magáért a pusztításért követelnek kárpótlást, hanem seregnyi más tételért is, például mindazon elmaradt haszonért és keresetért, amit a belgák joggal remélhettek volna megszerezni, ha nincs háború.

dollár jut egy főre.⁸ Meglehetősen nagyvonalú becslésnek lenne tekinthető, ha a teljes összeget 7 500 000 000 dollárnak véve, átlagosan mintegy 1000 dollár egy főre jutó összeget fogadnánk el. A földre és az épületekre vonatkozó hivatalos becslés feltehetően pontosabb a többi tételénél. Másrészt viszont figyelembe kell venni az építkezések megnövekedett költségét.

Mindezeket a megfontolásokat tekintetbe véve, nem hiszem, hogy a belga tulajdont rombolás és fosztogatás következtében ért tényleges *anyagi* veszteség meghaladná a *maximum* 7 500 000 000 dollárt, s jöllehet nem kockáztatnák meg egy még ennél is kisebb összegű becslést, amely nagyon elüt az általában forgalomban lévő becslésektől, meglepne, ha sikerülne akárcsak ezen összegű követeléseket is hitelesen alátámasztani. Az adókkal, bírságokkal, rekvirálásokkal és más effélékkel kapcsolatosan támasztott követelések valószínűleg további 500 000 000 dollárra rúghatnak. Ha beleszámítjuk a Belgiumnak általános hadviselési költségekre szövetségei által előlegként folyósított összegeket is, mintegy 1 250 000 000 dollárnyi összeget kell még ehhez hozzáadnunk (amiben benn foglaltatik a segély költsége is), s akkor a végösszeg összesen 2 500 000 000 dollár lesz.

Franciaországban a pusztítás sokkal nagyobb arányokat öltött, mert nemcsak az arcvonal volt jóval hosszabb, hanem a harcok időnként sokkalta nagyobb mélységű területen hullámszórtak. Széles körben elterjedt tévhit szerint Belgiumot tartják a háború legfőbb áldozatának; meggyőződésem szerint azonban ki fog derülni,

⁸ J. C. Stamp: „The Wealth and Income of the Chief Powers” (*Journal of the Royal Statistical Society*, 1919. július).

hogy számításba véve az emberi veszteségeket, a tulajdonban támadt veszteséget és a jövőbeni adósságok súlyát, az Amerikai Egyesült Államoktól eltekintve valamennyi hadviselő fél közül Belgium hozta a viszonylag legkisebb áldozatot. A szövetségesek közül Szerbia szenvedései és veszteségei voltak aránylag a legsúlyosabbak, s Szerbiát követte Franciaország. Franciaország valamennyi lényeges tekintetben áldozata lett Németország becsvágyának, mint Belgium, és belépése a háborúba úgyszintén elkerülhetetlen volt. Megítélésem szerint a békekonferencián követett politikája ellenére – ami nagyrészt szenvedéseire vezethető vissza – Franciaországnak van leginkább jogcíme arra, hogy igényt tartson a nagylelkűségünkre.

Belgium különleges helyet foglal el a közvélemény tudatában, ami természetesen annak a következménye, hogy 1914-ben valamennyi szövetséges ország közül a legnagyobb áldozatokat hozta. Ezt követően azonban csak kisebb szerepe volt. Így aztán 1918 végére viszonylagos áldozatai – eltekintve a megszállás okozta, pénzben nem mérhető szenvedéseitől – elmaradtak, sok esetben például Ausztráliáét sem érték el. Nem azért mutatok rá erre, hogy megkerüljem a Belgiummal szembeni kötelezettségeket, amelyek felelős államférfiaink számos ízben tett nyilatkozatai alapján minden bizonnyal kötnek bennünket. Nagy-Britanniának semmiféle pénzbeli kárpótlást nem volna szabad saját maga számára követelnie Németországtól, amíg Belgium jogos igényeit teljes egészében ki nem elégítették. Ez azonban nem lehet ok arra, hogy ne mondjuk meg az igazságot a kárpótlás összegéről.

A francia jóvátételi igények mérhetetlenül nagyobbak,

de ez esetben is erősen eltúlzott követelésekről van szó, amint arra maguk a felelős francia statisztikusok is rávilágítanak. Az ellenség gyakorlatilag Franciaország területének nem egészen 10 százalékát szállta meg, s ennek maximálisan 4 százaléka esik a jelentős mértékben elpusztult területek övezetébe. A 35 000 főnyi lakosságot meghaladó hatvan francia város közül csupán kettőt romboltak szét: Reimset (115 178) és St. Quintint (55 571); három másikat, Lille-t, Roubaix-t és Douait megszállták, hadizsákmányként elvittek gépi berendezéseket és egyéb tulajdont, máskülönben azonban nem érte őket jelentős kár. Amiens, Calais, Dunkerque és Boulogne tenger felőli ágyútűz és légibombázások következményeként másodlagos károkat szenvedett; Calais és Boulogne értékét viszont nyilván megnövelik azok a különféle építkezések, amelyek az angol hadsereg számára készültek.

Az *Annuaire Statistique de la France, 1917* Franciaország teljes háztulajdonának értékét 11 900 000 000 dollárra (59,5 milliárd frank) becsli.⁹ A Franciaországban egyedül a háztulajdon pusztulására vonatkozó, manapság elterjedt 4 milliárd dolláros (20 milliárd frank) adat azért nyilvánvalóan nagymértékben túlzott.¹⁰ Háború előtti árakon számítva 600 millió dolláros, vagy folyó árakon számított, mondjuk, 1,250 milliárd dolláros becslés sokkalta hitelesebbnek tűnik. A franciaországi földek (leszámítva az épületeket) értékére vonatkozó

⁹ Más becslések 12,1 milliárd és 13,4 milliárd dollár között váltakoznak. L. Stamp, i. m.

¹⁰ Egyértelműen és bátran mutatott rá erre Charles Gide a *L'Emancipation* 1919. februári számában.

becslések 12,4 milliárd és 15,580 milliárd dollár között váltakoznak, ezért erősen túlzottnak tűnne a károkat e tekintetben 500 millió dollárra tenni. Egész Franciaországot illetően a mezőgazdasági tőkét felelős hatósági becslések maximálisan 2,1 milliárd dollárra teszik.¹¹ Marad tehát a bútorzat és gépi berendezések tekintetében elszenvedett veszteség, valamint a szénbányákban és a közlekedési hálózatokban okozott kár, továbbá még számos kisebb tétel. De bármennyire súlyosak is a veszteségek, nem számíthatók sok százmillió dolláros értékben Franciaország ilyen kis részét illetően. Röviden összegezve, nehéz lesz egy 2,5 milliárd dollárt meghaladó számlát betérjeszteni az Észak-Franciaország megszállt és elpusztított területein elszenvedett *fizikai és anyagi* károkat illetően.¹² Megerősít ebben a becslésemben René Pupin, a Franciaország háború előtti vagyoni helyzetére vonatkozó legátfogóbb tudományos becslés kidolgo-

¹¹ Erre és egyéb tételekre vonatkozó részletesebb adatokat l. Stamp, i. m.

¹² Még azt követően is rendkívül nehéz lesz ezt árakban kifejezni, hogy megállapították az anyagi kár mértékét, hiszen ennek nagymértékben a jóvátétel időtartamától és az alkalmazott módszerektől kell függenie. Semmiféle áron számítva nem lehet egy-két év alatt jóvátenni az okozott károkat, s ha ezt megkísérelnék olyan átszámítás alapján, ami túlzott a rendelkezésre álló munkaerő és anyagok mennyisége tekintetében, az szinte a végtelenségig felhajtaná az árakat. Úgy vélem, a manapság általában világszerte érvényes munkaerő- és anyagáraknak nagyjából megfelelő költséget kell elfogadnunk. Valójában azonban nyugodtan feltételezhetjük, hogy szó szerinti értelemben vett helyreállítást sohasem fognak megkísérelni. Az igazság az, hogy roppant pazarló

zója;¹³ tanulmánya csak akkor került a kezembe, amikor kiszámítottam saját becslésemet. Ez a szaktekintély úgy véli, hogy a megszállt területek anyagi veszteségei 2 milliárd és 3 milliárd dollár (10–15 milliárd frank) között lehetnek¹⁴ – saját számadataim nagyjából e két szélső érték között vannak.

dolog lenne ilyesmivel kísérletezni. Sok község öreg és egészségtelen, nem egy falucska egyenesen nyomorúságos volt. Ostobaság lenne ugyanolyan fajta épületeket újjáépíteni ugyanazokon a helyeken, ahol eredetileg álltak. Ami pedig a földet illeti, az lenne a bölcs eljárás, ha egyes esetekben hosszú csíkokat sok éven át parlagon hagynának. Ki kellene számítani egy összegezett pénzmennyiséget, ami igazságosan és nagyjából tükrözné az okozott anyagi kár értékét, s Franciaországra kellene bízni, hogy a nézete szerint legbölcsebb módon költse el ezt az összeget, szem előtt tartva átfogó gazdasági jóléte növelését. E vita első szélrohamai már végigsöpörtek Franciaországon. 1919 tavaszán a képviselőház hosszú és eredménytelen vitát folytatott arról, vajon az elpusztított térség jóvátételben részesülő lakosai kötelesek legyenek-e ezt a korábbinak megfelelő tulajdon helyreállítására költeni, vagy pedig szabad belátásukra bízzák ezen összegek felhasználási módját. Nyilvánvalóan mindkét változat mellett számos érv szól; az előbbi esetben rengeteg nehézség és bizonytalanság leselkedne azokra a tulajdonosokra, akik nem remélhetik – és sokan vannak ilyenek –, hogy még hosszú éveken át valóban ismét használhassák tulajdonukat, s mégsem állna jogukban, hogy másutt telepedjenek meg; másrészt viszont, Észak-Franciaország vidéki körzetei sohasem állnának talpra, ha engedélyeznék, hogy ezek a személyek fogják a kárpótlási összegüket, és elvándorolhassanak máshová. Mindazonáltal úgy gondolom, az lenne a bölcs politika, ha messzemenően szabad kezét biztosítanánk az embereknek, és hagynánk, hadd érvényesüljenek a gazdasági indítékok.

¹³ *La Richesse de la France devant la Guerre*. 1916-os kiadás.

¹⁴ *Revue Bleue*, 1919. február 3. Ezt a francia becslések és nézetek azon igen értékes válogatása alapján idézi, ami H. Charriau és R. Hacault: *La Liquidation financière de la Guerre* című könyvének IV. fejezetét alkotja. Becslésem nagyságrendjét tovább erő-

Mindazonáltal a képviselőház költségvetési bizottsága nevében nyilatkozó Dubois 13 millárd dollárban (65 milliárd frank) jelölte meg a „minimális” összeget, s ebbe nem számította be „a háborús adókat, a tengeri veszteségeket, az utak pusztulását és a nyilvános emlékművek lerombolását”. Loucheur francia ipari helyreállítási miniszter pedig a szenátusban 1919. február 17-én tett nyilatkozatában kifejtette, hogy az elpusztított területek helyreállítása 15 milliárd dolláros költséggel (75 milliárd frank) fog járni, ami több mint a kétszerese az ezen terület lakossága teljes vagyonára vonatkozó Rupin-féle becslésnek. Igaz, akkoriban Loucheur vezető szerepet játszott a Franciaország követeléseit hangoztató delegációban a békekonferencián, s akárcsak mások, a szigorú igazmondást nyilván nem tartotta összeegyeztethetőnek a hazafiasság követelményeivel.¹⁵

Az eddigiekben tárgyalt összeg azonban nem a teljes francia követelés. Hátravannak még a megszállt területeken kivetett adók és rekvirálások, továbbá a francia kereskedelmi flotta tengeri veszteségei a német cirkálók

síti a már végrehajtott helyreállítás mértéke, amint az Tardieu 1919. október 10-i beszédéből is kitűnik: „Tavaly szeptember 16-ára helyreállítottunk a szétrombolt 2246 kilométer vasúti hálózathoz 2016 kilométert; az 1075 kilométer hosszúságú csatornahálózathoz 700 kilométert; 1160 fölrobbantott műtárgyból, hídból és alagútból 588-at pótolunk; a bombázások által romba döntött 550 000 házból 60 000-et újjáépítettünk; s a harcok következtében használhatatlanná vált 1,8 millió hektár földből 400 000-et ismét művelés alá vettek, s ebből 200 000 már készen áll a vetésre. Végezetül, több mint 10 000 000 méter szögesdrótot távolítottak el.”

¹⁵ Ezen becslések egy része tartalmazza a közvetlen anyagi károk mellett a feltételezett és nem anyagi jellegű károkat is.

és tengeralattjárók támadásai következtében. Egymilliárd dollár feltehetően bőven fedezné ezeket az igényeket, de hogy minden tévedést kizárjunk, kissé önkényesen kiegészítjük a valamennyi tételt összefoglaló 1,5 milliárd dolláros francia követelést összesen 4 milliárd dollárra.

Dubois és Loucheur idézett nyilatkozatai 1919 kora tavaszán hangzottak el. Ezeknél sokkalta kevésbé megbecsátható Klotz beszéde, amelyet hat hónappal később (1919. szeptember 5.) tartott a francia képviselőházban. A francia pénzügyminiszter e beszédében a tulajdonban okozott kárért követelt teljes francia jóvátétel összegét (feltehetően benne foglaltatnak a tengeren stb. elszenvedett veszteségek, de nem tartalmazza a nyugdíjakat és járadékokat) 26,8 milliárd dollárra (134 milliárd francia frank), vagyis az általam számított összeg több mint hatszorosára becsülte. Még ha az én általam számított összeg tévesnek bizonyulna is, Klotz adatai semmiképpen sem lehetnek indokoltak. A francia miniszterek olyan mértékben félrevezették népüket, hogy amikor bekövetkezik az elkerülhetetlen kijózanodás, márpedig ez nem fog sokáig várni magára (vonatkozik ez mind Franciaország saját követeléseire, mind Németország teljesítőképességére), a visszahatás nemcsak Klotzot sújtja majd, hanem megingathatja még az általa képviselt kormányzati és társadalmi rendet is.

Az angol követelések a jelenlegi helyzetben gyakorlatilag a tengeren elszenvedett veszteségekre – a hajótér- és a rakományveszteségekre szorítkoznának. A jóvátételi követelések vonatkoznának természetesen a légítámadások és tenger felőli ágyúzások következtében a polgári tulajdonban keletkezett károkra is, de a fentebb tárgyalt összegekhez viszonyított pénzérték jelentéktelen – 25

millió dollár valószínűleg, 50 millió dollár pedig minden bizonnyal fedezne minden követelést.

Az angol kereskedelmi hajózás (a halászhajókat kivéve) ellenséges cselekmények következtében 2479 egyseget, összesen 7 759 090 bruttóregisztertonna hajóteret vesztett.¹⁶ Tág tere nyílik a nézeteltérésnek a tekintetben, hogy mi lenne a megfelelő arányú jóvátétel ennek pótlására. Ha bruttóregisztertonnánként 150 dollárt számítunk, ami a hajóépítés ütemének jelentős felgyorsulásával esetleg hamarosan túl sok lesz, de a szakértők által helyesnek tartott bármely más árral helyettesíthető,¹⁷ a teljes követelés 1,15 milliárd dollár. Mindehhez még hozzá kell adni a rakományok elvesztését, amelyek értéke szinte teljes egészében találgatáson alapul. Az elsüllyesztett hajótér tonnánkénti 200 dolláros értékbecslése lenne talán a valóságot leginkább megközelítő számítás, vagyis ez az összeg 1,155 milliárd dollár, s így a végösszeg 2,7 milliárd dollár lenne.

Ha ehhez még hozzáadunk 150 millió dollárt a légitámadások, tenger felőli ágyútűz, internált polgári személyek kárpótlása és minden más elképzelhető igény fedezésére, ez több mint elégséges lenne. Nagy-Britannia teljes jóvátételi igénye ezek alapján 2,850 milliárd dollár. Talán meglepő, hogy Nagy-Britannia követeléseinek

¹⁶ Ennek tekintélyes része a szövetségesek szolgálatában vett oda; ezért ezt nem szabad megkettőzni azáltal, hogy mind az ő, mind a mi jóvátételi követeléseinkben feltüntetjük.

¹⁷ Mivel a fentiekben figyelmen kívül hagyják a 675 halászhajó elsüllyesztését (71 765 bruttóregisztertonna), vagy a 8 007 967 tonnányi, 1885 megrongált vagy megtámadott, de el nem süllyesztett hajót, ez ellensúlyozhatja a pótlási költségekre megadott, esetleg túlzott számadatot.

pénzértéke csak alig valamivel marad el Franciaországé mögött, s éppenséggel meghaladja Belgiumét. Csakhogy a pénzbeni veszteséget vagy az ország gazdasági erejében bekövetkezett tényleges veszteséget tekintve az angol kereskedelmi tengerészetet ért veszteség roppant nagy volt.

Hátravannak még Olaszország, Szerbia és Románia jóvátételi követelései az őket megszállás következtében ért veszteségekért, valamint az ezen és más országokat, például Görögországot¹⁸ ért tengeri veszteségekért. Az egyszerűség kedvéért tegyük fel, hogy mindezek a követelések Németországnak vannak címezve, még akkor is, ha közvetlenül nem ő, hanem szövetségesei okozták a károkat, továbbá, hogy Oroszország részéről nem adhatók be ilyen igények.¹⁹ Olaszország veszteségei megszállás következtében és a tengeren nem lehetnek nagyon súlyosak; a 250–500 millió dolláros összeg teljes egészében fedezné őket. Szerbia veszteségei – jóllehet emberi szempontból ennek az országnak volt része a legsúlyosabb szenvedé-

¹⁸ A görög kereskedelmi tengerészet veszteségei a földközi-tengeri veszedelmes hajózás következtében aránytalanul nagyok voltak. Túlnyomórészt a többi szövetséges hatalom szolgálatában szenvedte el e veszteségeket, amelyeket közvetlenül vagy közvetve ki is fizettek a szövetségesek. Görögország azon követelései, amelyeket a kereskedelmi hajózását a saját állampolgárai szolgálatában ért károkért támasztana, nem lennének számottevők.

¹⁹ E kérdést illetően a békeszerződés fenntartást tartalmaz. „A szövetséges és társult hatalmak kifejezetten fenntartják Oroszország jogát arra nézve, hogy Németországtól a jelen szerződés elvein alapuló minden térítést és jóvátételt megkapjon.” (116. cikk.)

sekben²⁰ – *anyagilag* nem rúgnak túl nagy összegre, mivel gazdaságilag igen fejletlen. Stamp (i. m.) idézi Maroi olasz statisztikus becslését, miszerint Szerbia nemzeti vagyona 2,4 milliárd dollár, vagyis 525 dollár egy főre,²¹ s ennek nagyobb része a földre jut, márpedig ez nem szenvedett tartós kárt.²² Tekintettel arra, hogy ezen országcsoport jogos igényeinek az *általános nagyságrendet* meghaladó követelései adatbecslésére nagyon hiányos adatok állnak csak rendelkezésre, a magam részéről inkább egy, semmint több becslésre vállalko-

²⁰ Diouritch „Economic and Statistical Survey of the Southern Slav Nations” (*Journal of Royal Statistical Society*, 1919. május) című tanulmányában néhány rendkívül figyelemreméltó adatot idéz az emberéletben elszenvedett veszteségről: „Hivatalos adatok szerint a csatában elesettek vagy fogságban elhunytak száma – egészen a legutóbbi szerb offenzíváig – 320 000-re rúgott, ami azt jelenti, hogy Szerbia 18–60 év közötti férfilakosságának fele elpusztult az európai háborúban. Továbbá, a szerb egészségügyi hatóságok becslése szerint mintegy 300 000 polgári lakos halt meg tífuszban, míg az ellenséges táborokban internált lakosság veszteségeit 50 000-re teszik. A két szerbiai visszavonulás és az albániai visszavonulás során a gyermekek és fiatalok közötti emberveszteséget 200 000-re becsülik. Végezetül a több mint három évig tartó ellenséges megszállás idején a megfelelő táplálkozás és orvosi ellátás hiánya következtében becslés szerint 250 000 ember halt meg.” A szerző szerint, mintegy összevetve, az emberveszteség meghaladja az 1 milliót, ami a régi Szerbia népességének több mint egyharmada.

²¹ *Come si calcola e a quanto ammonta la ricchezza d'Italia e delle altre principali nazioni*. 1919-es kiadás.

²² A szerb hatóságok által benyújtott igen nagy igények sok közvetett és nem anyagi kár hipotetikus tételét is tartalmazzák; ezek, bármennyire valóságok, a jelenlegi formulánk alapján nem vehetők figyelembe.

zom, s így az egész csoportra vonatkozó összeget 1,250 milliárd dollárra teszem.

Mindent egybevetve, a következő jóvátételi igényeket kaptuk:

Belgium	2,5 milliárd dollár ²³
Franciaország	4,0 milliárd dollár
Nagy-Britannia	2,85 milliárd dollár
Más szövetségesek	1,25 milliárd dollár
Összesen	10,6 milliárd dollár

Fölösleges hangsúlyoznom az olvasónak, hogy a fentiekben sok a találgatás, s kiváltképpen a Franciaországra vonatkozó számadat feltehetően bírálatot fog kapni. Én viszont meglehetősen biztos vagyok abban, hogy *nagy általánosságban a nagyságrend* – s nem a pontos számadat – nem reménytelenül téves. Ezt talán az a kijelentés tükrözhetné, hogy a Németországgal szemben támasztott igény, amely a szövetséges hatalmak fegyverszünet előtti értelmezésén alapul – és a fentiekben ezt alkalmaztam –, minden bizonnyal meghaladná a 8 milliárd dollárt, és nem érné el a 15 milliárd dollárt.

Ez az a jóvátételi követelés, amelyet joggal nyújthatunk át az ellenségnek. A későbbiekben részletesebben kifejtendő okoknál fogva meggyőződésem, hogy bölcs és igazságos lépés lett volna felkérni a béketárgyalásokon a német kormányt, fogadja el végső rendezésként a 10

²³ Feltételezve, hogy Belgium esetében 1 250 000 000 dollárt beszámítottak az általános hadiköltségekre, amelyeket a szövetségesek által a háború alatt Belgiumnak nyújtott kölcsönökből fedeztek.

milliárd dolláros összeget, anélkül, hogy tovább vizsgálnánk a részleteket. Ez azonnali és biztos megoldáshoz vezetett volna, s olyan összeget követelt volna Németországtól – ha engedélyeznek bizonyos haladékok –, aminek kifizetése nem bizonyulna teljességgel lehetetlennek. Ezt az összeget a szövetségeseknek maguk között kellett volna elosztaniuk a szükségleteknek és az általános méltányosság elvének megfelelően.

A kérdést azonban nem érdemben oldották meg.

II. A BÉKEKONFERENCIA ÉS A BÉKESZERZŐDÉS FELTÉTELEI

Nem hiszem, hogy a fegyverszünet napján a szövetséges országok felelős hatóságai olyan kárpótlást vártak Németországtól, amely meghaladja a szövetséges területek megszállása és a tengeralattjáró-hadviselés okozta közvetlen anyagi károk fejében járó kárpótlás költségeit. Akkoriban súlyos kétségek merültek fel, vajon Németország hajlandó-e elfogadni más tekintetben óhatatlanul szigorú feltételeinket; államférfihoz nem méltó cselekedetnek minősült volna megkockáztatni a háború folytatását olyan pénzbeli jóvátétel követelésével, amelyet a szövetséges országok közvéleménye akkor még nem várt el, és amelyet feltehetően amúgy sem lehetne behajtani. Úgy vélem, a franciák sohasem fogadták el maradéktalanul ezt a nézetet, de annyi bizonyos, hogy ez volt az angol álláspont. Ebben a légkörben szövegezték meg a fegyverszünet előtti feltételeket.

Egy hónappal később teljességgel megváltozott a légkör. Fölismertük, valójában milyen reménytelen Né-

metország helyzete; ezt a felismerést egyesek – távolról sem valamennyien – előre látták ugyan, de senki sem akadt, aki bizonyosságként mert volna számolni vele. Nyilvánvaló volt, hogy kicsikarhattuk volna a feltétel nélküli megadást, ha elszánjuk rá magunkat.

A helyzetnek azonban volt még egy sokkalta nagyobb helyi jelentőségű tényezője is. Az angol miniszterelnök fölismerte, hogy az ellenségeskedések beszüntetése hamarosan magával hozhatja annak a politikai tömbnek a felbomlását, amelytől az ő személyes tekintélye függ, és hogy azok a belpolitikai nehézségek, amelyek a leszereléssel, az iparnak háborús viszonyokról békés körülményekre való átállításával járnak, a pénzügyi helyzet és az emberek általános lélektani reakciói, hatalmas fegyvert biztosítanak az ellenségeinek, ha időt engedne mindezen tényezők beérésére. Tehát nyilvánvalóan az adja neki a legnagyobb esélyt személyes jellegű hatalmának megszilárdítására, – amelyet voltaképpen az angol politikai életben szokatlan módon, pártoktól és elvektől függetlenül gyakorolt –, ha aktívan ellenséges politikát folytat, mielőtt a győzelem presztízse elenyészik, továbbá, ha megkísérel a pillanatnyi érzelmekre alapozva új hatalmi bázist kiépíteni, amely túlélheti a közeljövőben várható, elkerülhetetlen reakciókat. Így azután a fegyverszünetet követő rövid időszakban, amikor tetőzött a befolyása és tekintélye, a miniszterelnök általános választást írt ki. Akkoriban ezt széles körben politikailag erkölcstelen lépésnek tekintették. Semmiféle közérdek nem mondott ellent a választások rövid időre történő elhalasztásának, amíg az új korszak kérdései kissé tisztázódnak és az országnak valami kézzelfoghatóbbról

kell véleményt nyilvánítania, seligazítania új képviselőit. Ám a személyes becsvágy mást parancsolt.

Egy ideig minden zökkenőmentesen haladt. De mielőtt a választási hadjárat teljes lendületbe jött volna, a kormány képviselőjelöltjei rádöbbenek, hogy hátrányban vannak, mert nincsen hatásos jelszavuk. A háborús kabinet követelte, hosszabbítsák meg ismét hatáskörét, pusztán azon az alapon, hogy megnyerték a háborút. De részint, mivel az új kérdések még nem körvonalazódtak, részint a Koalíciós Párt kényes egyensúlyi helyzete miatt a miniszterelnök jövőbeni politikájáról hallgattak, vagy csak általánosságokban utaltak rá. Az ezt követő események fényében valószínűtlennek tűnik, hogy a Koalíciós Párt valaha is igazán veszélyben forgott volna. A pártmenedzserek azonban könnyen izgalomba jöttek. A miniszterelnök gyengébb idegzetű tanácsadói azt állították, hogy veszélyes meglepetések érhetik, ő pedig nem hallgatott rájuk. A pártmenedzserek több rámenősséget követeltek tőle, a miniszterelnök meg igyekezett eleget tenni követelésüknek.

S mivel a feltételezés szerint az elsődleges szempont az volt, hogy a miniszterelnök visszatérjen hatalmi pozíciójába, a többi ebből már magától értetődően következett. Amikor eddig a pontig eljutottak, bizonyos körökben azt a vádat kezdték hangoztatni, miszerint a kormány távolról sem adott egyértelmű biztosítékokat, hogy „nem engedi futni a hunokat”. Hughes jókora figyelmet keltett azzal, hogy igen nagy jóvátételt követelt,¹ a nagy hatalmú Lord Northcliffe pedig támogatta

¹ Hughes becsületére legyen mondván, elejétől fogva kifogásolta, hogy a fegyverszünet előtti tárgyalásokat arra a jogunkra alapozva

az ügyet. A miniszterelnök ezzel két legyet üthetett egy csapásra. Azzal, hogy ő maga valósítja meg Hughes és Lord Northcliffe politikáját, egyidejűleg elhallgattathatta ezen nagy hatalmú bírálókat, ugyanakkor pártmenedzsereinek hatásos választási szlogent biztosíthatott, amivel elnyomhatja a más körökből felhangzó, egyre erőteljesebb bíráló hangokat.

Az 1918-as általános választás lefolyása szomorú, drámai történetet tár elénk egy olyan ember alapvető gyengeségéről, aki elsősorban nem igazi, saját indítékaitól vezéreltetve, hanem a pillanatnyilag őt körülvevő légkör durvább kigőzölgései alapján határozza meg lépéseit. A miniszterelnök természetes ösztönei – amint az oly gyakran előfordul – helyesek és ésszerűek voltak. Jómagam nem hitt abban, hogy föl kellene akasztani a Kaisert, vagy hogy bölcs dolog, vagy akárcsak lehetséges nagy kárpótlást követelni. November 22-én ő és Bonar Law nyilvánosságra hozták választási kiáltványukat. Semmiféle utalást nem tartalmaz sem az egyik, sem a másik kérdésre, sokkalta inkább a lefegyverzésről és a Népszövetségről szól, s azzal végződik, hogy „első feladatunk egy igazságos és tartós béke legyen, hogy ekképpen megvessük egy új Európa alapjait, s így örökre el-

folytassuk, miszerint a háború teljes költségét fedező kártérítést követelhetünk, tiltakozott az ellen, hogy ilyen megállapodásokat kötöttünk, nyilvánosan kijelentette, hogy ezekhez neki semmi köze, ezért nem is tekinti őket magára nézve kötelezőnek. Főlháboródása esetleg részben azzal magyarázható, hogy jogaink korlátozottabb értelmezése alapján a semmiféle háborús pusztítást nem szenvedett Ausztrália semmiféle igényt nem támaszthatott volna.

háríthassuk újabb háborúk lehetőségét”. A parlament feloszlatásának előestéjén (november 24-én) Wolverhamptonban mondott beszédében egyetlen szót sem ejtett jóvátételről vagy kártérítésről. Másnap Glasgow-ban Bonar Law semmit sem ígért. „Úgy megyünk a békekonferenciára – mondotta –, mint a szövetséges hatalmak egyike, s nem várható el a kormány egyik tagjától, hogy – gondoljon bármit is – nyilvánosan kifejtse, mielőtt elutazik erre a konferenciára, milyen irányvonalat fog követni bármely meghatározott kérdésben.” Alig néhány nap múltán azonban Newcastle-ban (november 29.) a miniszterelnök már belelendült: „Amikor Németország legyőzte Franciaországot, jóvátétel fizetésére kényszerítette. Ezt az elvet ő maga honosította meg. Semmiféle kétség sincsen az elvet illetően, és ennek az elvnek az alapján kell eljárunk – vagyis Németországnak képessége legvégső határáig ki kell fizetnie a háborús költségeket.” Ezen elvi nyilatkozatát azonban számos „intő szóval” egészítette ki a kérdés gyakorlati nehézségeit illetően: „Erős szakértői bizottságot neveztünk ki – amelyben képviselve vannak a nézetek valamennyi árnyalatának szószólói –, hogy igen gondosan vizsgálják meg ezt a kérdést, majd tanácsokkal lássanak el bennünket. Semmi kétség sem férhet a követelés igazságosságához. Németországnak fizetnie kell, képességéhez mérten, maximálisan, de nem engedjük meg, hogy oly módon fizessen, hogy azzal tönkretégye iparágainkat.” Ennél a pontnál a miniszterelnök igyekezett érzékeltetni, hogy nagyfokú szigorúságra fog törekedni, de nem kelthet túlzott reményeket arra vonatkozóan, hogy valóban meg is kapják ezt a pénzt, s nem hajlandó arra sem, hogy elkötelezze magát a békekonferencián követendő vala-

mely meghatározott irányvonal mellett. Azt rebesgették, hogy a City egyik legfőbb szaktekintélye elkötelezte magát annak a véleménynek, miszerint Németország minden bizonnyal képes lenne 100 milliárd dolláros jóvátételre, továbbá ez a tekintélyes személyiség akár ennek az összegnek a kétszeresét sem tartja lehetetlennek. A Pénzügyminisztérium hivatalnokai, utalt rá Lloyd George, más véleményen voltak. A miniszterelnök tehát megbújhatott a különböző tanácsadói nézetei között mutatkozó nagyfokú eltérés mögött, és nyílt kérdésnek tekinthette, mi az a pontos összeg, amelynek fizetésére Németország képes lenne; e kérdésben úgy kell majd állást foglalnia, hogy erejéhez mérten érvényesítse hazája érdekeit. Ami pedig a tizennégy pont alapján vállalt kötelezettségeinket illeti, erről mindvégig hallgatott.

Barnes, a háborús kabinet egyik tagja, aki állítólag a Munkáspártot képviselte a kabinetben, november 30-án ezt kiáltotta a szónoki emelvényről: „Amellett vagyok, hogy akasszák fel a Kaisert!”

December 6-án a miniszterelnök nyilatkozatot tett közzé politikájáról és céljairól, s ebben – kiváltképpen az *európai* szót hangsúlyozva – kifejtette, hogy „valamennyi európai szövetséges elfogadja azt az elvet, miszerint a központi hatalmaknak erejükhöz mérten maximumisan ki kell fizetniük a háború költségeit”.

Ekkor már alig egy hét volt csak hátra a választás napjáig, s még mindig nem mondott eleget, hogy kielégítse a pillanatnyi hangulat követeléseit. December 8-án a *Times*, amely szokása szerint a látszólagos fennköltség köpenyét borította szövetségesei kevésbé tartózkodó nézeteire, „Fizetessünk Németországgal” című vezércikkében kijelentette, hogy „a közvélemény a miniszterelnök

különféle nyilatkozatai miatt még mindig zavarban van”. „Túl sok a gyanakvás – fűzte hozzá a cikk –, miszerint bizonyos befolyások azon mesterkednek, hogy a németek olcsón szabaduljanak, jóllehet fizetőképességük meghatározásának egyetlen lehetséges indítékeként a szövetségesek érdekeit kell tekintenünk.” „Az a jelölt, aki a legfontosabb napi kérdéseket taglalja – írta a lap politikai tudósítója –, aki bedobja Barnes fordulatát »a Kaiser felakasztásáról« és kiáll azért, hogy Németország fizesse meg a háború költségeit, képes magával ragadni hallgatóságát, s ő üti meg azt a hangot, amelyre az emberek a legélénkebben reagálnak”.

A miniszterelnök december 9-én a Queen's Hallban megkerülte a kérdést. Ettől fogva azonban óráról órára gyorsabban lehattunk tanúi a gondolat és a szó lezüllésének. A legdurvább színjátékot Sir Eric Geddes nyújtotta a cambridge-i Guildhallban. Egy korábbi beszéde, amelyben a meggondolatlan szókimondás pillanatában kételyeit fejezte ki, vajon lehetséges-e kicsikarni Németországból a háború egész költségét, komoly gyanakvást szült, s ezért valamiképpen vissza kellett szereznie „jó hírnevét.” „Mindent kifacsarunk belőlük, ami egy citromból kifacsarható, s ennél még valamivel többet is – harsogta a bűnbánó politikus. – Addig fogom facsarni őket, amíg a száraz rostok recsegni nem kezdenek.” Kijelentette, hogy politikája alapján a semleges és szövetséges országokban el kell kobozni a németek birtokában levő utolsó tulajdontételeket is, minden aranyukat, minden ezüstjüket és ékszereiket, képtáraik és könyvtáraik teljes tartalmát, és ezeket a szövetségesek javára el kell adni. „Pőrére vetköztetném Németországot – kiáltotta –, ahogyan a németek is ezt tették Belgiummal.”

December 11-ére kapitulált a miniszterelnök. Ezen a napon a választókhöz intézett hatpontos Végső Kiáltványa szomorú összehasonlításra nyújt alkalmat három héttel korábbi programjával. Szó szerint idézem:

- „1. A Kaiser bíróság elé állítása.
2. Az erőszakos cselekményekért felelősök megbüntetése.
3. Teljes kártérítés Németországtól.
4. Társadalmi és ipari tekintetben Anglia az angoloké.
5. A hadirokkantak teljes kártérítése.
6. Boldogabb országot mindenki számára.”

Ez bizony jó muníció a cinikusoknak. A program három hét alatt a kapzsiság és érzelem, az előítélet és megtévesztés eme kotyvalékára züllesztette le Anglia nagy hatalmú urait, akik alig valamivel korábban még fennkölt szavakkal nyilatkoztak a leszerelésről és a Népszövetségről, valamint egy igazságos és tartós békéről, amelynek meg kellene vetnie egy új Európa alapjait.

A miniszterelnök Bristolban gyakorlatilag még ugyanaznap este visszavonta fenntartásait, és meghatározott négy elvet, amely megszabja kártérítési politikáját. Ezek közül a legfontosabbak: először, abszolút jogunkban áll, hogy követeljük a háború teljes költségét; másodszor, a kabinet iránymutatása alapján kijelölt bizottság úgy véli, hogy mindez megvalósítható.² Négy nappal később megtartották a választást.

² A háború teljes költsége, becslés szerint, 120 milliárd dollár vagy ennél több. Ez évi 6 milliárd dolláros kamattörlesztést jelentene (eltekintve a törlesztési alaptól). Vajon elképzelhető, hogy egy szakértői bizottság azt jelentette volna, Németország képes ennek az összegnek a kifizetésére?

A miniszterelnök sohasem mondotta, hogy ő maga úgy véli, Németország képes a háború teljes költségének a kifizetésére. A program azonban a szószerkeken ágáló hívei szájából sokkal kézzelfoghatóbbá vált. Elhitették az egyszerű szavazópolgárral, hogy Németország minden bizonnyal rászorítható a háború költsége nagyobb részének vagy éppenséggel teljes összegének kifizetésére. Színreléptek mindazok, akikben a háború költségei a jövőt illetően fölébresztették a gyakorlati és önző rettegést, valamint azok, akikben a háború borzalmi érzelmi zűrzavart okoztak. Ha valaki a koalíciós jelöltre adta szavazatát, ez az Antikrisztus megfeszítését jelentette a számukra, valamint azt, hogy Németország átvállalja az angol államadósságát.

Mindez ellenállhatatlan kombináció volt – Lloyd George politikai ösztöne ismét tévedhetetlennek bizonyult. Nem akadt jelölt, aki nyugodtan kétségbe vonhatta ezt a programot; nem is tette egy sem. A régi Liberális Párt, amely semmi ehhez foghatót nem kínálhatott a választóknak, jóformán megsemmisült.³ Új képviselőház jött létre, a képviselők többsége a miniszterelnök óvatos ígéreteinél sokkal többre kötelezte el magát. Röviddel a westminsteri bevonulásuk után megkérdeztem egy konzervatív barátomat, aki ismerte a régebbi képviselőházakat, miként vélekedik róluk. „Kemény-

³ Sajnos azonban nem büszkén és dicsőn lobogó zászlókkal süllyedt el. Valamely oknál fogva vezetői lényegében hallgatásba burkolóztak. Mennyire másként ítélné meg őket ma az ország, ha úgy szenvedtek volna vereséget, hogy határozottan tiltakoznak a csalás, a csűrés-csavarás és az egész eljárás becstelensége ellen.

kötésű férfiak – válaszolta –, úgy festenek, mint akik nagyon jól jártak a háborúval.”

Ebben a légkörben utazott el a miniszterelnök Párizsba – s ezt a bonyolult helyzetet ő teremtette magának. Elkötelezte magát és kormányát annak, hogy a magunk részéről vállalt ünnepélyes kötelezettségekkel összeférhetetlen követeléseket támaszt egy magatehetetlen ellenséggel szemben, márpedig ez az ellenség a kötelezettségvállalásban bízva tette le a fegyvert. Alig akad epizód a történelemben, amely megbocsátására az utókornak kevesebb oka lesz – egy háború, amelyet állítólag a nemzetközi megállapodások sérthetlenségének védelmében vívtak, s amely azzal végződött, hogy ezen eszmények győztes bajnokai egyértelműen megszegték az egyik legszentebb ilyen kötelezettséget.⁴

Az ügylet egyéb vetületeitől eltekintve meggyőződésem, hogy a kampány, amelyet azért folytattak, hogy Németországtól kicsikarják a háború általános költségeit, az államférfiaink által valaha is elkövetett politikai ostobaságok egyik legsúlyosabb megnyilvánulása volt. Mennyire más jövőnek nézhetett volna elébe Európa, ha akár Lloyd George, akár Wilson felfogja, hogy a legnagyobb horderejű problémák, amelyekre figyelmet kellett volna fordítaniuk nem politikai vagy területi,

⁴ A fenti szavakat igen kínos latolgatás után vettem csak papírra. Az, hogy Anglia vezető államférfiai szinte egyetlen szó tilkozást sem hallattak, olyan érzést kelt az emberben, hogy bizonyára hibát követhettek el valahol. Úgy vélem azonban, ismerem valamennyi tényt, és képtelen vagyok felfedezni ilyen hibát. Mindenesetre előrebocsátottam a IV. fejezetben és ennek a fejezetnek az elején valamennyi, a tárgyra vonatkozó kötelezettséget, hogy az olvasó önállóan formálhasson ítéletet.

hanem pénzügyi és gazdasági jellegűek, s hogy a jövőbeni veszélyek nem a határok és a szuverenitás, hanem az élelmszer, a szén és a szállítás problémáiban rejlenek. Egyikük sem fordított kellő figyelmet ezekre a kérdésekre a békekonferencia egyetlen szakaszában sem. E kérdések bölcs és megfontolt vizsgálatához szükséges légkört amúgy is reménytelenül elhomályosították azok a kötelezettségek, amelyeket az angol küldöttség a kártétel ügyében vállalt. A miniszterelnök által ébresztett remények nemcsak arra kötelezték, hogy kiálljon a Németországgal kötendő békeszerződés igazságtalan és megvalósíthatatlan gazdasági megalapozása mellett, hanem ellentétbe került egyfelől az elnökkel, másfelől Franciaország és Belgium versengő érdekeivel is. Minél világosabb lett, milyen kevés várható Németországtól, annál szükségesebbé vált a hazafias kapzsiság és a „szent önzés” gyakorlása, s az, hogy megkaparintsák a csontot a szorultabb helyzetű Franciaország igazságosabb követeléseit, valamint Belgium megalapozott reményeit elől. Ám azokat a pénzügyi problémákat, amelyek a jövőben Európát gyötörni fogják, nem oldhatták meg a kapzsiság alapján. *E problémák* megoldására a nagylelkűség nyújtana lehetőséget.

Ahhoz, hogy Európa átvészelve nehézségeit, annyi nagylelkűségre lesz szüksége Amerika részéről, hogy jobban tenné, ha maga is gyakorolná. Semmi értelme, hogy a szövetségesek, alighogy befejezték Németország és egymás pőrére vetkőztetését, az Egyesült Államokhoz folyamodjanak segítségért, hogy Európa államait, köztük Németországot ismét talpra állítsa. Mennyivel ked-

vezőbbek lennének most Európa pénzügyi kilátásai, ha az 1918. decemberi általános választást a körültekintő nagyvonalúság, nem pedig az ostoba kapzsiság elve alapján vívták volna meg. Továbbra is azt vallom, hogy a fő konferenciát megelőzően vagy annak legkorábbi szakaszában Nagy-Britannia képviselőinek az Egyesült Államok szakértőivel összefogva mélyrehatóan meg kellett volna vizsgálniuk az egész gazdasági és pénzügyi helyzetet, s az angoloknak felhatalmazással kellett volna bírniuk az alábbi elveken nyugvó konkrét javaslatok megtételére: 1/ valamennyi szövetségesek közti adósságot azon nyomban el kell törölni; 2/ a Németország által fizetendő összeget 10 milliárd dollárban kell meghatározni; 3/ Nagy-Britannia lemond minden igényéről, hogy részt kapjon ebből az összegből, és az egész hányadot, amelyre jogosult lenne, a békekonferencia rendelkezésére bocsátja a megalakítandó új államok pénzügyi helyzetének támogatására; 4/ abból a célból, hogy nyomban rendelkezésre álljon valamiféle hitelalap, a Németország által fizetendő teljes összeg megfelelő hányadát garantálja a békeszerződés valamennyi aláírója; és 5/ a volt ellenséges hatalmak számára engedélyezni kell azt is, hogy figyelembe véve gazdasági helyreállításukat, korlátozott mennyiségű kötvényt bocsássanak ki hasonló garanciák alapján. Az ilyen jellegű javaslatok egyszersmind az Egyesült Államok nagylelkűségére való apellálást is jelentenék. Ez elkerülhetetlen volt; s tekintettel sokkal csekélyebb pénzügyi áldozataira, teljes joggal folyamodhattak volna ezzel a kérdéssel az Egyesült Államokhoz. Az ilyen javaslatok megvalósíthatók lettek volna. Nincsen bennük semmi fantasztikus vagy utópista elem. S némi reményt nyúj-

tottak volna Európa számára a pénzügyi stabilitásra és újjáépítésre.

E gondolatok részletesebb kidolgozását azonban a VII. fejezetre halasztjuk, s most visszatérünk Párizsba. Említettem már, milyen bonyolult problémákat vitt magával Párizsba Lloyd George. A többi szövetséges ország pénzügyminisztereinek helyzete még ennél is rosszabb volt. Mi, itt Nagy-Britanniában, pénzügyi terveinket nem a jóvátétel reményére alapoztuk. Az ilyen forrásból származó bevételeket többé-kevésbé váratlan szerencsének tekintettük volna, és a későbbi fejlemények ellenére akkortájt azt vártuk, hogy költségvetésünket normális módszerekkel sikerül egyensúlyba hoznunk. Más volt azonban a helyzet Franciaországban vagy Olaszországban. Békeköltségvetéseik még csak nem is tettették, mintha mérlegegyensúlyra törekednének, kilátásuk sem volt erre anélkül, hogy fennálló politikájukat mélyrehatóan módosítsák. Az igazság az, hogy helyzetük jószerint reménytelen volt, és ma is az. Ezek az országok az államcsőd felé haladtak. Ezt a tényt csakis úgy lehetett elkendőzni, hogy e kormányok az ellenségtől kicsikarható hatalmas pénzüsszegek délibábjával áltatták népeiket. Mihelyt beismerték, hogy valójában képtelenség Németországot rászorítani mindkét fél kiadásainak kifizetésére, s hogy tartozásaikat nem tudják áthárítani az ellenségre, Franciaország és Olaszország pénzügyminisztereinek helyzete tarthatatlanná vált.

Németország fizetőképességének tudományos vizsgálata tehát kezdettől fogva szóba sem kerülhetett. Azok a várakozások, amelyeket a politika követelményeinek megfelelően kellett a népekben kelteni, oly messze estek az igazságtól, hogy teljesen értelmetlen lett volna kissé

eltorzítani a számadatokat, ezért teljes egészében figyelmen kívül kellett hagyni a tényeket. Az ebből következő valótlanosság alapvető jelentőségű volt. Ennyi hamisság alapján semmiféle gyakorlatilag megvalósítható konstruktív pénzügyi politikát nem lehetett fölépíteni. Többek között ezért volt lényeges egy nagylelkű pénzügyi politika. Franciaország és Olaszország pénzügyi helyzete annyira súlyos volt, hogy a német kártérítés kérdésében nem lehetett rávenni őket ésszerű politika folytatására, ha ugyanakkor nem világíthattak rá valamiféle alternatív módosatra, amelynek segítségével kikászálódhatnának a kátyúból.⁵ Megítélésem szerint az Egyesült Államok képviselői súlyosan hibáztathatók, amiért nem rendelkeztek semmiféle konstruktív javaslattal, amelyet felkínálhattak volna a szenvedő és szétzilált Európának.

Futólag érdemes megemlíteni a helyzet egy további tényezőjét, nevezetesen a Clemenceau „szétzúzó” politikája és Klotz pénzügyi szükségszerűségei közötti ellentétet. Clemenceau azt tűzte ki célul; hogy minden lehető módon gyengítse és szétrombolja Németországot, s azt hiszem, kezdettől fogva némi megvetést tanúsított a kártérítés iránt; nem állt szándékában meghagyni Németországnak azt a lehetőséget, hogy kiterjedt kereskedelmi tevékenységet folytasson. De nem vette magának a fáradságot, hogy megértse akár a kártérítés kér-

⁵ Amikor francia magánszemélyekkel beszélgettem, akiket nem befolyásolt semmiféle politikai megfontolás, teljesen világossá vált a kérdés ezen vetülete. Meg lehetett győzni őket, hogy teljességgel fantasztikus jó néhány forgalomban lévő becslés arról, mennyit lehet kipréselni Németországból. Ám végül minduntalan visszatértek a kiindulási pontjukhoz: „De hát Németországnak fizetnie *kell*; máskülönben mi lesz Franciaországgal?”

dését, akár szegény Klotz mindent legyűrő pénzügyi nehézségeit. Úgy vélte, ha a bankároknak jólesik beiktatni a békeszerződésbe néhány igen nagy összegű követelést, nos, ebből semmi baj sem származhat. Úgy vélte azonban, nem szabad megengedni, hogy a követelések kielégítése veszélyeztethesse a karthágói békeszerződés alapvető követelményeit. S amikor Clemenceau irreális kérdésekben követett „réálpolitikáját” Klotznak a nagyon is reális kérdésekben követett ürügy-politikájával kombinálták, ezzel a jóvátételi javaslatok inherens képtelenségein túlmenően is beépítettek a békeszerződésbe egész sor összeegyeztethetetlen előírást.

E helyütt nem ismertethetem a szövetségesek közötti véget nem érő vitákat és intrikálást, amelyek végül néhány hónap múltán abban tetőztek, hogy átnyújtották Németországnak a végső formába öntött jóvátételi fejezetet. Aligha akadtak a történelemben ennyire torz, nyomorúságos, egyetlen felet sem kielégítő tárgyalások, mint a párizsiak. Nem hiszem, hogy bárki, aki részt vett ebben a vitában, szégyenkezés nélkül tekinthetne vissza szereplésére. Be kell érnem az egész világ előtt ismeretes végső kompromisszum elemeinek analízisével.

A legfontosabb rendezésre váró kérdés természetesen azoknak a tételeknek a meghatározása volt, amelyekért joggal lehetett kártérítést követelni Németországtól. Lloyd George választási kijelentése, miszerint a szövetségeseknek joguk van azt követelni, hogy Németország fizesse ki a háború teljes költségét, természetesen eleve tarthatatlan volt; vagy tárgyilagosabban fogalmazva, nyilvánvalóan képtelenség lett volna meggyőzni az elnököt arról, hogy ez a követelés összhangban áll a fegyver-

szünet előtt vállalt kötelezettségeinkkel. Azt a kompromisszumot, amiben végül is megegyeztek, a nyilvánosságra hozott békeszerződés paragrafusai tükrözik.

A 231. cikkely így szól: „A szövetséges és társult kormányok kijelentik és Németország elismeri, hogy Németország és szövetségesei, mint e veszteségek és károk okozói, felelősek mindazokért a veszteségekért és károkért, amelyeket a szövetséges és társult kormányok, valamint polgáraik a Németország és szövetségesei támadása folytán rájuk kényszerített háború következményeképpen elszenvedtek.” Jól és gondosan szövegezett cikkely; az elnök ugyanis olyan nyilatkozatként értelmezhetette, amellyel Németország elismeri *erkölcsi* felelősségét a háború kirobbantásáért, míg a miniszterelnök úgy magyarázhatta, hogy Németország elismeri *pénzügyi* tartozását a háború általános költségeiért. A 232. cikkely így folytatja: „A szövetséges és társult kormányok elismerik, hogy Németország jövedelemforrásai, tekintettel a jövedelemforrásoknak a jelen szerződés egyéb rendelkezéseiből folyó állandó jellegű csökkentésére, nem elegendők arra, hogy e veszteségek és károk teljes jóvátételét biztosítsák.” Az elnök azzal nyugtathatta meg magát, hogy ez nem egyéb, mint egy kétségtelen tény kinyilatkoztatása, s abból, hogy elismerik: Németország *képtelen* eleget tenni egy bizonyos anyagi igénynek, nem következik, hogy *köteles* eleget tenni ezen anyagi követelésnek. A miniszterelnök viszont rámutathatott arra, miszerint ebben az összefüggésben a szöveg azt a feltevést hangsúlyozta az olvasó számára, hogy Németországnak elvi kötelezettsége van e tekintetben, amint azt a megelőző cikkely leszögezi. A 232. cikkely ezután így folytatja: „A szövetséges és társult kormányok mégis meg-

követelik és Németország kötelezi magát, hogy *jóváteszi mindazokat a károkat, amelyeket a szövetséges és társult hatalmak polgári lakosságában és javaiban szárazföldi, tengeri és légi támadása okozott az alatt az idő alatt, amíg ez a hatalom Németországgal hadiállapotban volt, továbbá általában az idecsatolt I. függelékben közelebb-ről meghatározott károkat.*⁶ A kiemelt szavak, mivel gyakorlatilag a fegyverszünet előtti feltételek szó szerinti idézetei, elhallgattatták az elnök lelkiismeret-furdlását, míg a „továbbá általában az idecsatolt I. függelékben közelebb-ről meghatározott károkat” kifejezés lehetőséget nyújtott a miniszterelnöknek az I. függelék értelmezéséhez.

Mindezek azonban csupán szavak, virtuóz szövegező-készség, ami nem árt senkinek, és ami akkoriban feltehetően sokkalta fontosabbnak tűnt, mint amilyennek ma és a végítélet napja között bármikor tűnni fog. A lényeg megértéséhez meg kell vizsgálnunk az I. függelékét.

Az I. függelék nagy része teljességgel megfelel a fegyverszünet előtti feltételeknek, vagy legalábbis nem megy túl azon, ami jogosnak tartható. Az 1. cikkely jóvátélt követel a polgári személyeknek vagy halál esetén leszármazottaiknak, közvetlenül háborús cselekmények által okozott károkért; a 2. cikkely az ellenségnek polgári áldozataival szembeni kegyetlen, erőszakos vagy bántalmazó cselekményeiért; a 3. cikkely olyan ellenséges cselekményekért, amelyek károsak a megszállt vagy

⁶ Egy további cikkely igényt támaszt Belgium háborús kiadásainak megtérítésére „Németország azon, már korábban kinyilvánított ígéreteinek megfelelően, amelyek Belgium teljes helyreállítására vonatkoznak”.

megtámadott területeken élő polgári személyek egészségére vagy munkaképességére, avagy sértik méltóságukat; a 8. cikkely az ellenség által polgári személyektől kikényszerített kényszermunkáért; a 9. cikkely a tulajdonban az ellenségeskedések közvetlen folyományaként okozott károkért, „kivéve a haditengerészeti és katonai létesítményeket és anyagokat”; a 10. cikkely pedig az ellenség által a polgári lakosságra kivetett adókért és bírságokért. Mindezek a követelések igazságosak és összhangban vannak a szövetségesek jogaival.

A 4. cikkely, amely jóvátételt követel „a hadifoglyok mindennemű bántalmazásáért,” szó szerint értelmezve már vitathatóbb, de igazolható lehet a hágai konvenció alapján, s különben is csak igen kis összegről van szó.

Az 5., 6. és 7. cikkely viszont sokkalta nagyobb jelentőségű kérdést tárgyal. Ezek a cikkelyek jóvátételt követelnek a háború alatt a szövetséges kormányok által a mozgósított személyek családjának különélés és egyéb címen folyósított pótlékok fejében, valamint azokért a nyugdíjakért és kártalanításokért, amelyeket ezek a kormányok most és a jövőben a rokkantaknak és az elesett katonák hátramaradottjainak fizetnek. Amint a továbbiakból kitűnik, pénzügyileg ez igen nagy összeggel megnöveli a számlát: kétszer annyira rúg, mint valamenynyit többi jóvátételi igény együttvéve.

Az olvasó könnyen beláthatja, milyen hihető érvelés kerekedhet – márcsak érzelmi okoknál fogva is – abból, ha ezeket a jóvátételi követeléseket is beiktatják. Mindenekelőtt azzal lehet érvelni, az általános igazságosság szempontjából gyalázatos dolog, hogy az az asszony, akinek szétrombolták a házát, jogosult legyen kártérítést követelni az ellenségtől, míg az az asszony, akinek férje

elesett a harctéren, erre nem lenne jogosult; vagy hogy az a farmer, akitől elkobozták a gazdaságát, igényt tarthasson kárpótlásra, ám az, asszony, akit megfosztottak férje keresőképességétől, ne tarthasson rá igényt. Valójában a nyugdíjaknak és különélési pótlékoknak a békeszerződésbe történő beépítése nagymértékben a fegyverszünet előtti feltételekben meghatározott, meg lehetőszen *önkéntes* jellegű ismerv kiaknázásától függ. A háború okozta veszteségek közül egyesek nagyobb mértékben sújtják az egyéneket, mások egyenletesebben oszlanak meg az egész társadalomban; csak hogy a kormány által nyújtott kártérítési lehetőségek révén az első kategóriába tartozó számos esetet valójában második kategóriájúvá alakítanak át. A háború összes költségét el nem érő korlátozott jóvátételi igény legésszerűbb ismerve lett volna, ha a nemzetközi egyezményekkel vagy a hadviselés elismert gyakorlatával ellenkező cselekményekért követeltek volna jóvátételt. Persze ezt is roppant nehéz lett volna alkalmazni, és indokolatlanul hátrányos lett volna a francia érdekekre, szemben a belga érdekekkel (Belgium semlegességét szavatolta Németország), valamint az angolokéval (Nagy-Britannia volt a német tengeralattjárók jogellenes cselekményeinek legfőbb szenvedő alanya).

Mindenesetre az érzelmekre és a méltányosságra való fentebb vázolt hivatkozások üresen konganak; egy különélési pótlék vagy egy nyugdíj kedvezményezettje számára ugyanis teljesen egyre megy, vajon az ezt neki folyósító állam ezen vagy más jogcímen kap-e kárpótlást, s ha az állam talpra áll a jóvátételből befolyt összegek segítségével, ez ugyanannyira könnyít az adófizetők helyzetén, mint ha az államnak megtérítették volna a háború ösz-

szes költségét. A legfőbb érv azonban az, hogy túlságosan késő volt már latogatni, tökéletesen megfontoltak és ésszerűek voltak-e a fegyverszünet előtti feltételek, vagy jobb lett volna kiegészíteni azokat. Az egyetlen eldöntésre váró kérdés az volt, vajon ezek a feltételek valójában nem korlátozódtak-e a polgári személyeknek és tulajdonuknak okozott közvetlen károk azon kategóriáira, amelyeket az I. függelék 1., 2., 3., 8., 9. és 10. cikkelyei sorolnak fel. Ha a szavaknak egyáltalán van bármi jelentésük, vagy a kötelezettségeknek bármi kötelező erejük, semmivel sem volt több jogunk igényt támasztani az államnak a nyugdíjak és a különélési pótlékok nyomán támadt háborús kiadásai fejében járó jóvátételre, mint az általános háborús költségek bármely más tételére. S ki lenne hajlandó részletes vitába bocsátkozni arról, hogy jogosultak voltunk-e ez utóbbiak követelésére?

Valójában kompromisszum jött létre a teljes háborús költség követelésére az angol választóknak tett miniszterelnöki kötelezettségvállalás és egy ezzel ellentétes kötelezettség között, amelyet a szövetségesek vállaltak Németországgal szemben a fegyverszünet megkötésekor. A miniszterelnök azt állíthatta, hogy jóllehet nem sikerült biztosítania a teljes háborús kiadásoknak megfelelő összeget, mindazonáltal sikerült egy fontos lépést tenni e felé; hogy mindenkor azzal a fenntartással egészítette ki ígéreteit: azok valóra váltását korlátozza Németország fizetőképessége; és hogy a benyújtott számla mostani formájában – a józanabbul gondolkodó hatóságok becslése szerint – több mint kimeríti ezt a képességet. Másrészt viszont az elnöknek olyan formulát sikerült elfogadtatnia, amelyből nem vált túlságosan nyilván-

valóvá az ígéretszegés, továbbá sikerült elkerülnie a civakodást szövetségeseivel egy olyan kérdésben, amelyben az érzelmekre és a szenvedélyre való hivatkozás mind őellene fordult volna, amennyiben a kérdést nyíltan, széles körben megvitatják. A miniszterelnök választási ígéretei fényében az elnök nemigen remélhette, hogy ezek maradéktalan visszavonására ráveheti, hacsak nem vállalja a nyilvános összeecsapást. Egyébként a nyugdíj-követelés bizonyára elsöprő erejű tömegtámogatásra tált volt minden országban. A miniszterelnök ismét kiváló politikai taktikusnak bizonyult.

A békeszerződés sorai között könnyűszerrel felfedezhető egy sok bonyodalmat okozó további kérdés. A szerződés ugyanis nem határozza meg a Németország kötelezettségeit előíró pontos összeget. Emiatt szinte általános bírálat éri; azt állítják, egyaránt terhes Németország, illetve maguk a szövetségesek számára, hogy nem tudják, mit kell fizetnie, illetve milyen összegekre számíthatnak. A szerződés szemmel látható módszere, miszerint a végösszeget hosszú hónapok számításai után kapják meg úgy, hogy összeadják a sok százezer egyedi jóvátételi igényt földre, gazdasági épületekre és csirkékre, nyilvánvalóan megvalósíthatatlan; az ésszerű eljárás az lett volna, ha a két fél a részletek megvizsgálása nélkül egy kerek összegben állapodik meg. Ha a békeszerződésben leírták volna ezt a kerek összeget, a megállapodás gyakorlatiasabb és szakszerűbb alapra épült volna.

Ez azonban két oknál fogva nem valósulhatott meg. Két különböző fajta hamis nyilatkozatot terjesztettek széles körben; az egyik Németország fizetőképességéről szólt, a másik a szövetségesek igazságos követeléseinek összegéről, figyelembe véve az elpusztított területeket.

Mindkét adat meghatározása dilemmát okozott. A Németország jövőbeni fizetőképességére vonatkozó összeg, amely nem túlzottan haladná meg a legtárgyilagosabb és jól informált szaktekintélyek becsléseit, messze elmaradt volna mind az angol, mind a francia közvélemény várakozásaitól. Másrészt viszont az okozott kár olyan határozott, szélsőszerű meghatározását, amely nem eredményezett volna katasztrofális csalódást Franciaországban és Belgiumban fölszított várakozásoknak, komoly ellenérvekkel szemben feltehetően nem lehetett volna megindokolni;⁷ a németek gyilkos bírálóknak vethették volna alá, föltételezték ugyanis róluk, hogy előrelátóan sok bizonyítékot gyűjtöttek össze saját bűneik mértékét illetően.

A politikusok számára tehát feltétlenül a legbiztonságosabb megoldás az volt, hogy semmiféle összeget ne említsenek, s lényegében ebből a szükségszerűségből fakad a jóvátételi fejezet bonyodalmainak jelentős része.

Az olvasót azonban érdekelheti az én igénybecslésem, amely a jóvátételi fejezet I. függeléke alapján valóban alátámasztható. A jelen fejezet első részében már leírtam, hogy becslésem szerint a jóvátételi igények összege – eltekintve a nyugdíjaktól és különléspótléktól – 15 milliárd dollár lenne (s ez becslésem legfelsőbb határa). A nyugdíjakra és különléspótlékokra az I. függelék alapján benyújtható igény nem alapozható ezen kártérítéseknek az érintett kormányok számára kifize-

⁷ A többi szövetséges hatalom, valamint az ellenség kifogásaival szembe kellett szállni, hiszen az utóbbi korlátozott erőforrásai miatt a többi szövetségesnek talán még az ellenségnél is inkább érdekében állott annak biztosítása, hogy közülük egy se támasszon túlzott igényeket.

tendő *tényleges* költségére, hanem számított összegnek kell lennie, s ezt azon költségskála alapján kell kikalkulálni, amely a békeszerződés hatálybalépésekor érvényes Franciaországban. E módszer révén elkerülhető az a szégyenletes eljárás, melynek során egy amerikai vagy egy angol emberélelet többre értékelnek, mint egy franciát vagy olaszt. A francia nyugdíj- és pótlékarány középarányos: nem olyan magas, mint az amerikai vagy az angol, de meghaladja az olaszt, a belgát vagy a szerbet. A számításhoz mindössze a következő adatokra lenne szükség: a valóságos francia arányok, továbbá a mozgósított férfiak száma, valamint az elesettek száma a különböző szövetséges hadseregek egy-egy kategóriájában. Mindezen adatok közül részletes bontásban egy sem áll rendelkezésre, de eleget tudunk a pótlékok általános szintjéről, a hadba vonultak számáról és az elszenvedett veszteségekről, hogy becslésünk *ne nagyon* tévesszen célt. Feltevésem szerint a nyugdíjak és a pótlékok figyelembevételével a következő összegeket kellene hozzáadni a jóvátételi követelésekhez:

Brit birodalom	7 000 000 000 dollár ⁸
Franciaország	12 000 000 000 dollár ⁸
Olaszország	2 500 000 000 dollár
Mások (beleértve az Egyesült Államokat)	3 500 000 000 dollár
Összesen	25 000 000 000 dollár

⁸ Klotz becslése szerint az erre vonatkozó francia igények megközelítik a 15 milliárd dollárt. (75 milliárd frank, amiből 13 milliárdot szánnak pótlékokra, 60-at nyugdíjakra, 2-t pedig az özvegyeknek.) Ha ez a számadat helytálló, akkor minden bizonnyal a többi is arányosan meg kell növelni.

Sokkal jobban bírom a végösszeg megközelítő pontosságában,⁹ mint elosztásában a különböző igényjogsultak között. Az olvasó nyilván észreveszi, hogy a nyugdíjak és pótlékok hozzáadása mindkét esetben halatlanul megnöveli, gyakorlatilag közel duplájára emeli a teljes követelést. Ha ezt az összeget hozzáadjuk a többi tétel alatt szereplő becsült adatokhoz, kiderül, hogy összesen 40 milliárd dollár a Németországgal szembeni követelésünk.¹⁰ Úgy vélem, ez az összeg teljességgel elégséges, s a tényleges eredmény ettől esetleg valamenynyire még el is marad.¹¹ A jelen fejezet következő részében megvizsgáljuk, miként aránylik ez a számadat Németország fizetőképességéhez. E helyütt csak a békeszerződés néhány önmagáért beszélő sajátosságára kell emlékeztetnünk az olvasót.

⁹ Ez azt jelenti, a teljes összeg szerintem 25 százalékon belül pontos.

¹⁰ A francia nemzetgyűlésben 1919. szeptember 5-én elhangzott beszédében Klotz a szövetségesek Németországgal szemben támasztott teljes jóvátételi követelését 75 milliárd dollárra becsülte; ennyire nőne meg kamatostul 1921-ig, ezt követően 34 éven át mintegy évi 5 milliárd dollárt kellene a németeknek törleszteniük, s ebből Franciaország évente megközelítőleg 2,750 milliárd dollárt kapna. „A nyilatkozat általános hatása (miszerint Franciaország Németországtól ezt az évi összeget fogja kapni) észrevehetően fellelkesítette az egész országot – így a jelentés –, ami nyomban tükröződött a tőzsde kedvezőbb hangvételében és az egész francia gazdasági életben.” Amíg Párizsban tiltakozás nélkül fogadják az efféle nyilatkozatokat, Franciaországnak nem lehet pénzügyi vagy gazdasági jövője, s közeli a katasztrofális kiábrándulás.

¹¹ Szubjektív megítélésem szerint ezen összeg plusz 20 százalék – mínusz 10 százalék pontosságú, vagyis az eredmény valahol 32 milliárd és 44 milliárd dollár között lesz.

1. Bármi legyen is végül a jóvátételi igény teljes összege, 5 milliárd dollárt 1921. május 1-ig ki kell fizetni. Az alábbiakban még megtárgyaljuk, vajon lehetséges-e ez. Ám bizonyos enyhítésekről maga a békeszerződés is gondoskodik. Először is, ennek az összegnek tartalmaznia kell a megszálló haderők költségeit a fegyverszünet óta (ez 1 milliárd dollár nagyságrendű, súlyos teher, amit a békeszerződés egy másik cikkelye [249. sz.] ró Németországra).¹² De „annyi élelmiszer és nyersanyag, amennyi a szövetséges és társult főhatalmak megítélése szerint szükséges ahhoz, hogy Németország képes legyen

¹² A békeszerződés értelmében Németországot arra is kötelezik, hogy jóvátételi kötelezettségein túlmenően a békeszerződés aláírását követő tizenöt megszállási esztendőre kifizesse a megszálló haderők valamennyi költségét. A békeszerződés szövegében mi sem olvasható arról, hogy bármi is korlátozná ezen haderők nagyságát. Ha Franciaország tehát egész állandó hadseregét a megszállt területre helyezné át, saját adófizetői válláról a németekére háríthatná át ennek költségeit, jöllehet a valóságban az efféle politika nem Németország számlájára történne – hiszen a feltételezés szerint Németország már most is teljes fizetőképességének megfelelően fizet jóvátételt –, hanem Franciaország szövetségeseit sújtaná, akik ennyivel kevesebbet kapnának jóvátétel fejében. Kiadtak azonban egy Fehér Könyvet (Cmd. 240), amelyben közzétették az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Franciaország kormányainak nyilatkozatát, miszerint kötelezettséget vállalnak a Németország által évente fizetendő összeg oly módon történő korlátozására, hogy a megszállás költségeit 60 millió dollár fedezze, „mihelyt az *érdekelt* szövetséges és társult hatalmak meggyőződnek arról, hogy Németország kielégítően teljesíti lefegyverzésének feltételeit”. Az általam kiemelt szónak van némi jelentősége. A három hatalom fenntartja magának a jogot, hogy bármikor, amikor ennek szükségességében egyetértenek, módosítsák ezt a megállapodást.

jóvátételi kötelezettségeinek teljesítésére, szintén fizethető a nevezett kormányok jóváhagyásával az említett összegből.”¹³ Ez nagy horderejű módosítás. Ennek a cikkelynek a megfogalmazása lehetővé teszi a szövetséges országok pénzügyminisztereinek, hogy azzal kecssegtessék választópolgáraikat, hamarosan jelentős jóvátételi összegekhez jutnak, ugyanakkor azonban fölhatalmazza a Jóvátételi Bizottságot azzal a joggal – amellyel a tények kényszerítő erejénél fogva élnie is kell majd –, hogy visszaadjon Németországnak annyit, amennyi gazdasági létfenntartásához szükséges. E diszkrecionális hatalom következtében az 5 milliárd dolláros azonnali jóvátételfizetési követelés kevésbé sérelmes, mint ahogyan egyébként enne, mindazonáltal nem teszi azt ártalmatlanná. Először is, a jelen fejezet következő részében ismertetett következtetésem arra utalnak, hogy képtelenség ezt az összeget felhajtani a kijelölt időszakban, még ha gyakorlatilag a jóvátételi összeg nagy hányadát visszaszolgáltatják is Németországnak importja költségeinek fedezésére. Másodszor, a Jóvátételi Bizottság csakis akkor gyakorolhatja hatékonyan diszkrecionális jogát, ha ellenőrzi Németország egész külkereskedelmét, valamint az abból származó devizát, márpedig ez messze meghaladja egy ilyen testület lehetőségét. Ha a Jóvátételi Bizottság bármiféle komoly kísérletet tesz ezen 5 milliárd dolláros összeg behajtásának a megvalósítására és arra, hogy engedélyezze az összeg egy részé-

¹³ 235. cikk. Ennek a cikkelynek a hatályát némiképpen megerősíti a 251. cikkely, amelynek értelmében „más kifizetések”, valamint élelmiszer és nyersanyagok számára szintén engedélyezhetők mentesítések.

nek visszaszolgáltatását Németországnak, Közép-Európa kereskedelmét megfojtja a lehető leghatástalanabb bürokratikus szabályozással.

2. Azon túlmenően, hogy Németországnak mihamarabb készpénzben vagy természetben 5 milliárd dolláros összeget kell kifizetnie, arra is kötelezik, hogy átadjon további 10 milliárd dollár összegű bemutatóra szóló kötvényt, vagy ha a készpénz vagy természetbeni kifizetések 1921. május 1. előtt történnek a jóvátétel számára, s ebből az összegből 5 milliárd dollárt elengednek az engedélyezett levonások céljára, olyan további összeg kifizetésére kötelezik, ami a Németország által 1921. május 1-ig eszközölt készpénzben, természetben és bemutatóra szóló kötvényekben teljesített fizetéseket összesen 15 milliárd dollárra egészíti ki.¹⁴ A bemutatóra szóló kötvények évi 2,5 százalékkal kamatoznak 1921–1925 között, ezt követően pedig 5 *plusz* 1 százalékkal amortizáció céljára. Feltéve tehát, hogy Németország képtelen bármiféle jelentősebb többletet befizetni a jóvátétel céljára 1921-ig, 1921 és 1925 között évi 375 millió dollárt, majd ezt követően évente 900 millió dollárt kell előteremtenie.¹⁵

3. Mihelyt a Jóvátételi Bizottság úgy véli, hogy Né-

¹⁴ Ez az értelme a jóvátételi fejezet II. függeléke 12/c. cikkelyének, amely átsiklik a kisebb bonyodalmakon. A békeszerződés előírja, hogy a fizetéseket *aranymárkában* kell teljesíteni, amit a fenti összegek esetében a dollárhoz képest 20:5 arányban számítanak át.

¹⁵ Ha – *per impossibile* – Németország 1921-ig kifizetne készpénzben vagy természetben 2,5 milliárd dollárt, akkor 1921-től 1925-ig évi 312,5 millió dollárt, ezt követően pedig évi 750 millió dollárt fizetne.

metország ennél többre is képes, további 10 milliárd dollár értékben 5 százalékos bemutatóra szóló kötvényeket bocsátanak ki, s az amortizációs ütemet a Bizottság ezt követően állapítja meg. Ezzel az évi jóvátételi fizetés 1,4 milliárd dollárt tenne ki anélkül, hogy beszámítanánk az utolsó 10 milliárd dollár utáni tőketörlesztést.

4. Németország kötelezettségei azonban nem szorítkoznak 25 milliárd dollárra, s a Jóvátételi Bizottságnak követelnie kell további bemutatóra szóló kötvények részletkibocsátását, amíg az I. függelékben meghatározott ellenséges fizetési kötelezettség nincsen teljes egészében fedezve. 40 milliárd dolláros teljes adósság becslésem alapján – amit inkább azért ér majd bírálat, mert túl alacsony, semmint azért, mert túl magas –, ennek a mérlegnek az összege 15 milliárd dollár lesz. 5 százalékos kamatot feltételezve, ez az évi kifizetéseket – az amortizáció figyelmen kívül hagyásával – 2,150 milliárd dollárra fogja növelni.

5. De még ezzel sem értünk a végére. Van egy további súlyos következménnyel járó rendelkezés. 15 milliárd dollárt meghaladó fizetéseket képviselő kötvények nem bocsáthatók ki, amíg a Bizottság meg nem győződött róla, hogy Németország állni tudja a kamatukat. Ez azonban nem jelenti, hogy időközben felfüggesztik a kamatokat. 1921. május 1-től a kamattal megterhelik Németországot, kinnlevőségeinek azon részét, amelyek nincsenek lefedezve készpénz- vagy természetbeni fizetésekkel, vagy a fentiek szerinti¹⁶ kötvénykibocsátással,

¹⁶ A Jóvátétel fejezet II. függelékének 16. cikkelye. Van azután még egy homályos rendelkezés, miszerint kamat számítható fel

továbbá „a kamatláb 5 százalékos legyen, hacsak a Bizottság valamely jövőbeni időpontban úgy nem dönt, hogy a körülmények indokolják e kamatláb megváltoztatását.” Ez annyit tesz, hogy az eladósodás tőkeösszege egész idő alatt növekedik a kamatos kamattal. Ennek a rendelkezésnek hallatlanul nagy a hatása a teher növelésére, azon feltételezés alapján, hogy Németország eleinte képtelen igen nagy összegeket fizetni. 5 százalékos kamatos kamat mellett a tőkeösszeg tizenöt év múlva megduplázódik. Azon feltevés alapján, hogy Németország 1936-ig évente legföljebb 750 millió dollárt tud fizetni (vagyis a 15 milliárd dollár 5 százalékos kamatának fizetésére képes), a 25 milliárd dollár, amelynek kamatát elhalasztják, addigra már 50 milliárd dollárra növekszik, aminek évi kamatterhe 2,5 milliárd dollár. Ez annyit tesz, hogy még ha Németország 1936-ig évente ki is fizet 750 millió dollárt, abban az időpontban mégis újra több mint a felével nagyobb összeggel fog tartozni nekünk, mint ma (65 milliárd dollárral, szemben a mai 40 milliárddal). 1936-tól kezdve Németországnak évente 3,250 milliárd dollárt kell fizetnie nekünk, csak hogy a kamattal lépést tarthasson. Azoknak az éveknek a végén, amikor ennél kevesebbet teljesít, többel fog tartozni, mint az adott év elején. S ha 1936-tól számított harminc év múlva, vagyis a fegyverszünet után negyven-

„olyan összegek után, amelyek 1918. november 11. és 1921. május 1. között okozott *anyagi* károkból származnak”. Ez a rendelkezés, úgy tűnik, megkülönbözteti a tulajdonban okozott kárt a személyben okozott kártól, méghozzá az előbbi javára. Nem érinti a nyugdíjakat és pótlékokat, amelyek költségét a békeszerződés hatálybalépésének napjától tőkésítik.

nyolc évvel be akarja fejezni a kölcsöntőke törlesztését, évente ezenfelül még 650 millió dollárt kell fizetnie, amivel az évi törlesztés összege 3,9 milliárd dollárra növekedik.¹⁷

Megítélésem szerint, azon okoknál fogva, amelyeket mindjárt kifejték, Németország teljesítésre bizonyossággal képtelen, még ezt megközelítő összeg törlesztésére is. Hacsak nem módosítják ezért a békeszerződést, Németország gyakorlatilag kötelezte magát arra, hogy örök időre átadja a szövetségeseknek termelési többletét.

6. Ez akkor is így van, ha a Jóvátételi Bizottságot diszkrecionális jogkörrel ruházták fel a kamatláb megváltoztatására, valamint a tőkeadósság törlesztésének elhalasztására, sőt elengedésére. Először is, ezen jogok közül jó néhány csak akkor gyakorolható, ha a Bizottság vagy a Bizottságban képviselt kormányok *egyhangúlag* így határoznak.¹⁸ Továbbá, s ez talán még fontosabb, amíg egyhangúlag és mélyrehatóan nem változtatnak a békeszerződés szellemén, a Jóvátételi Bizottság *köteles* lesz évről évre kicsikarni Németországtól a lehető legnagyobb összeget. Nagy különbség van egy meghatáro-

¹⁷ Azon feltételezés alapján – amelyet senki sem támogat, s amelyet még a legderülátóbbak is valószínűtlennek tartanak –, miszerint Németország *kezdetől fogva* fizetni tudja a teljes kamat- és törlesztésialap-összeget, az évente fizetendő összeg 2,4 milliárd dollár lenne.

¹⁸ A II. függelék 13. paragrafusa értelmében egyhangúság szükséges 1/ az 1921 és 1926 között esedékes részletek 1930 utánra halasztásához, és 2/ az 1926 után esedékes részletek bármilyen elhalasztásához három évnél hosszabb időre. Továbbá a 234. cikkely értelmében a Bizottság nem engedheti el a tartozásnak semmilyen részét a Bizottságban képviselt *valamennyi* kormány erre vonatkozó külön meghatalmazása nélkül.

zott összeg megállapítása – amely jóllehet tetemes, nem haladja meg Németország fizetőképességét, s amely után valamicskét még magának is megtarthat – és egy olyan összeg megállapítása között, amely messze meghaladja fizetőképességét, s amelyet azután tetszése szerint csökkent egy külföldi bizottság azon célkitűzés alapján, hogy évente megkapja az azon esztendő körülményei között elérhető maximumot. Az előbbi esetben Németországnak hagynának némi ösztönzést vállalkozásra, energiakifejtésre és reményre. Az utóbbi esetben évről évre, az idők végezetéig elevenen megnyúzzák, s bármennyire szakértelemmel és tapintatosan végezzék is ezt a műtétet, bármennyire figyelemmel is vannak arra, hogy ennek során ne öljék meg a beteget, ez olyan politika lenne, amelyet – ha valóban elfogadják és tudatosan megvalósítják – az emberiség hamarosan a civilizált történelem egy kegyetlen győztesének egyik legfelháborítóbb cselekedeteként bélyegezne meg.

A békeszerződés még más nagy jelentőségű funkciókkal és hatáskörökkel is felruhazza a Jóvátételi Bizottságot. Célszerűbb azonban, ha ezekkel külön részben foglalkozunk.

III. NÉMETORSZÁG FIZETŐKÉPESSÉGE

Németország háromféle módon törlesztheti azt az összeget, amelynek kifizetésére kötelezettséget vállalt:

1. Közvetlenül átruházható vagyon arany, hajók és külföldi értékpapírok formájában.
2. Az átengedett területen levő tulajdon, vagy azon

tulajdon értéke, amelyet a fegyverszüneti megállapodás értelmében adott át.

3. Több évre megállapított évi törlesztések, részben készpénzben, részben nyersanyagokban, például széntermékekben, káliumban és cserzőanyagokban.

A fentiek nem tartalmazhatják az ellenség által megszállt területekről elhurcolt tulajdon visszaszolgáltatását; ilyen tulajdon például az orosz arany, a belga és francia értékpapírok, csordák, gépi berendezések és művészeti alkotások. Amennyiben ezek az elkobzott javak azonosíthatók és visszaszolgáltatathatók, egyértelműen vissza kell őket szolgáltatni jog szerinti tulajdonosaiknak, s nem vonhatók be az általános jóvátételi alapba.

A békeszerződés 238. cikkelye egyértelműen ilyen értelemben intézkedik.

1. KÖZVETLENÜL ÁTRUHÁZHATÓ VAGYON

a/ *Arany.* – Az Oroszországnak visszaszolgáltatandó arany értékének levonása után, a Reichsbank 1918. november 30-i jelentése szerint az állami aranykészletek értéke 577 089 500 dollár volt. Ez jóval meghaladta azt az értéket, amelyet a Reichsbank háború előtti jelentése tüntetett fel,¹ s a Németországban a háború alatt folytatott erőteljes kampánynak köszönhető, amikor is fölshíltatták az embereket, hogy ne csak aranyérméiket, hanem mindennemű arany dísz tárgyaikat is szolgáltatassák be a Reichsbanknak. Kétségtelenül léteznek még mindig aranyat rejtegető magánszemélyek, de figyelembe véve

¹ 1914. július 23-án ez az összeg 339 millió dollár volt.

a felkutatásukra tett eddigi nagy erőfeszítéseket, valószínűtlen, hogy akár a német kormány, akár a szövetségesek képesek lesznek leleplezni őket. A jelentésben közölt adatról ezért feltételezhető, hogy ez a maximális mennyiség, amit a német kormány ki tud sajtolni a népéből. Az aranyon kívül mintegy 5 millió dollár értékű ezüst is volt a Reichsbankban. Nyilvánvalóan tetemes mennyiségnek kell még forgalomban lennie, hiszen 1917. december 31-én a Reichsbank ezüstkészletének értéke 45,5 millió dollárra rúgott, sőt mintegy 30 millió dollár értékű volt 1918 október végén is, amikor megkezdődött a belső roham mindennemű valuta felvásárlására.² Elfogadhatjuk tehát, hogy a fegyverszünet napján az arany és az ezüst értéke, mondjuk, 625 millió dollár volt.

A tartalékok azonban már nem érintetlenek. A fegyverszünet és a békeszerződés között eltelt hosszú időszakban a szövetségeseknek meg kellett könnyíteniük Németország élelmezését külföldről. Akkoriban Németország politikai helyzete és a spartakisták részéről fenyegető komoly veszély tette ezt szükségessé a szövetségesek saját érdekében, ha továbbra is szilárd, tárgyalóképes német kormányt kívántak. Roppant nehézségeket jelentett azonban az a kérdés, miként fizessenek a németek ezekért az élelmiszer-szállítmányokért. A szövetséges és

² A német ezüstermének roppant nagy az ázsiója a márka devalvációja és az ezüst értéknövekedése következtében, és e két tényező együttes hatására fölöttebb valószínűtlen, hogy ezeket az értéket elő lehetne csalogatni az emberek zsebéből. A magán-spekulánsok közvetítésével azonban lassanként átszivároghatnak a határon, s így közvetve, egészében javíthatnak Németország valutahelyzetén.

a német képviselők egész sor tanácskozást tartottak Trèves-ben, Spában, Brüsszelben, majd ezt követően Château Vilette-ben meg Versailles-ban, hogy olyan fizetési módozatot találjanak, amely a jóvátételi kötelezettségek jövőbeni kilátásai számára a lehető legkevésbé káros. A német küldöttek kezdettől fogva azt hangoztatták: hazájuk pillanatnyilag annyira kimerült pénzügyileg, hogy a szövetséges hatalmak által nyújtott átmeneti kölcsön az egyetlen lehetséges kiút. A szövetségesek ezt aligha ismerhették be, hiszen éppen arra készültek, hogy mérhetetlenül nagyobb összegek azonnali kifizetését követeljék Németországtól. De ettől eltekintve, a németek állítását nem fogadhatták el feltétlenül pontosnak, amíg nem nyultak az aranytartalékukhoz, s megmaradt külföldi értékpapírjaikat sem dobták piacra. Mindenesetre teljességgel elképzelhetetlennek tűnt, hogy 1919 tavaszán a szövetséges hatalmak országainak vagy Amerikának a közvéleménye tudomásul vette volna egy jelentős kölcsön nyújtását Németországnak. Másrészt viszont a szövetségesek természetesen vonakodtak Németország élelmezésére fordítani azt az aranyat, ami a jóvátétel kevés nyilvánvaló és biztos forrásaai egyikének tűnt. Sok időt fordítottak minden lehetséges alternatíva felderítésére, de végül is nyilvánvalóvá vált, hogy még ha a német export ellenértéke és az eladható külföldi értékpapírok elegendő értéket képviseltek volna is, ezeket az ügyleteket nem lehetett időben lebonyolítani, s hogy Németország pénzügyileg annyira kimerült, hogy a Reichsbank aranyán kívül semmi egyéb nem állt kellő mennyiségben azonnal rendelkezésre. Így azután Németország több mint 250 millió dollár értékű aranyat szolgáltatott ki 1919 első hat hónapjában a

Reichsbank készleteiből fizetségképpen élelmiszerért a szövetségeseknek (legfőképpen az Egyesült Államoknak, de Nagy-Britannia is tetemes összeghez jutott).

De ez még nem minden. Jóllehet a fegyverszüneti egyezmény első meghosszabbítása értelmében Németország kötelezettséget vállalt, hogy nem exportál aranyat a szövetségesek engedélye nélkül, örökké nem lehetett megtagadni ezt az engedélyt. A Németországgal szomszédos semleges országokban egyre gyűltek a Reichsbank olyan tartozásai, amelyeket csakis aranyban lehetett kiegyenlíteni. Ha a Reichsbank nem tett volna eleget kötelezettségeinek, ez a valuta leértékelődéséhez vezetett volna, ami súlyosan hatott volna Németország hitelképességére és a jóvátétel jövőbeni kilátásaira is. Néhány esetben ezért a szövetséges hatalmak Legfelsőbb Gazdasági Tanácsa engedélyezte a Reichsbanknak arany exportját.

E különféle rendszabályok nettó eredményeként a Reichsbank aranytartaléka a felénél kevesebbre zsugorodott: az 575 millió dolláros érték 1919 szeptemberére 275 millióra csökkent.

A békeszerződés értelmében *lehetséges* volna ez utóbbi teljes összeg lefoglalása jóvátétel céljára. A helyzet azonban az, hogy ez a Reichsbank bankjegykibocsátása közel 4 százalékanak felel meg, s teljes elkobzásának lélektani hatása feltehetően azzal járhatna (figyelembe véve, milyen nagy mennyiségű márkabankjegy van külföldön), hogy szinte teljes egészében megsemmisítené a márka csereértékét. 25 millió, 50 millió vagy éppenséggel 100 millió dollár értékű összeg lefoglalható lenne valamilyen különleges célra. De a Jóvátételi Bizottság, tekintettel a fizetések jövőbeni kilátásaira gyakorolt hatása, feltehe-

tőn oktalanságnak fogja ítélni azt, hogy teljes egészében tönkrementek a német valutarendszert, már csak azért is, mert mind a francia, mind a belga kormánynak – mindketten a korábban megszállt vagy átengedett területeken forgalomban volt igen nagy tömegű márkabankjegy tulajdonosai – nagyon is érdekeltek, hogy fenntartsák valamennyire a márka csereértékét, függetlenül a jóvátételi kilátásoktól.

Mindebből az következik tehát, hogy semmiféle említésre méltó összeg nem várható arany vagy ezüst formájában az 1921-ben esedékes első 5 milliárd dolláros törlesztéshez.

b) *Hajózás.* – A korábbiakból kitűnt, hogy Németország kötelezettséget vállalt jószerint egész kereskedelmi flottájának kiszolgáltatására a szövetséges hatalmaknak. Igaz, e flotta jelentős része már a békeszerződés aláírása előtt a szövetségesek kezében volt: a hajókat vagy visszatartották kikötőikben, vagy pedig az élelmiszer-szállítással kapcsolatos brüsszeli egyezmény értelmében feltételeken átvtették a hajóteret.³ Ha a békeszerződés alapján

³ Amint a korábbiakban említettük, a szövetségesek a fegyverszünet idején attól tették függővé az élelmiszer-szállítmányokat Németország számára, hogy ideiglenesen átadják nekik a német kereskedelmi flotta nagyobb részét, amit ők általában Európának, kiváltképpen pedig Németországnak küldött élelmiszer szállítására fognak felhasználni. Az, hogy a németek vonakodtak ezt elfogadni, arra vezetett, hogy az élelmiszer-szállítmányok – veszélyes helyzetet teremtve – hosszú ideig késlekedtek; a kudarcba fulladt trèves-i és spai konferenciák (1919. január 16., február 14–16. és március 4–5.) után azonban végül létrejött a brüsszeli megállapodás (1919. március 14.). A németek főként azért vonakodtak elfogadni a megállapodást, mert a szövetségesek semmiféle abszolút garanciát nem nyújtottak arra, hogy amennyiben a

átveendő német flotta hajtóterét 4 millió bruttóregisztertonnára becsüljük, a tonnánkénti átlagos értéket meg 150 dollárnak vesszük, pénzben kifejezve összesen 600 millió dollárról van szó.⁴

c) *Külföldi értékpapírok.* – A német kormány által 1916 szeptemberében végrehajtott külföldi értékpapír-összeírást megelőzően,⁵ amelynek pontos eredményét nem hozták nyilvánosságra, Németországban sohasem követeltek hivatalos kimutatást az efféle beruházásokról, a különféle nem hivatalos becslések pedig közismerten hiányos adatokon – például a külföldi értékpapírok bebocsátásán a német értéktőzsdékre, a bélyegilletékeken, konzuli jelentéseken stb. – alapulnak. A háború előtt forgalomban lévő legfontosabb német becsléseket az

németek átadják a hajókat, megkapják az élelmiszert. De ha föl-tételezzük a szövetségesek ésszerű jóhiszeműségét (bár meg kell jegyeznünk, hogy magatartásuk a fegyverszüneti egyezmény egyes más cikkelyei tekintetében nem volt kifogástalan, és az ellenség így joggal táplálhatott némi gyanút), követelésük helyénvaló volt. A német hajók nélkül ugyanis nehéz, sőt szinte lehetetlen lett volna az élelmiszer szállítása, és az átadott német hajókat, vagy azok ellenértékét valóban szinte teljes egészében Németországba irányuló élelmiszer-szállításra használták fel. A brüsszeli egyezmény értelmében 1919. június 30-ig 176 német hajót, összesen 1 025 388 bruttóregisztertonnát adtak át a szövetségeseknek.

⁴ Az átengedett hajótér esetleg több, a tonnánkénti érték pedig kevesebb lehetett a valóságban. A szóban forgó teljes érték azonban valószínűleg nem kevesebb 500 millió dollárnál, vagy nem haladja meg a 750 millió dollárt.

⁵ Az összeírást az 1916. augusztus 23-i rendelet alapján végezték. 1917. március 22-én a német kormány teljhatalmat kapott német tulajdonban levő külföldi értékpapírok felhasználására, s 1917 májusában élni is kezdett e felhatalmazásával bizonyos svéd, dán és svájci értékpapírok mozgósítására.

alábbi lábjegyzetben ismertetjük.⁶ Mindez azt mutatja, hogy a német hatóságok egybehangzó véleménye szerint nettó külföldi beruházásaik meghaladták a 6,250 milliárd dollárt. Ezt az adatot veszem számításaim alapjául, noha nézetem szerint túlzott; 5 milliárd dollár feltehetően megbízhatóbb becslés lenne.

Ebből a teljes összegből négy címen kell levonásokat eszközölni.

i/ Az együttesen a világ jelentős részét kitevő szövetséges országokban és az Egyesült Államokban lévő beruházásokat zár alá vették közgyámok, ellenséges tulajdon gondnokai és hasonló hivatalnokok, ezért jóvátétel céljára nem állnak rendelkezésre, hacsak és amennyivel meg nem haladják a különféle magánkövetelések összegét. Az ellenséges adósságok kezelésére vonatkozó terv értelmében (amelyet a IV. fejezetben vázoltunk) az ezen tőkevagyonnal szemben támasztott első igény a szövetség-

⁶ 1892	Schmoller	2 500 000 000	dollár
1892	Christians	3 250 000 000	dollár
1893/4	Koch	3 000 000 000	dollár
1905	v. Halle	4 000 000 000*	dollár
1913	Helfferrich	5 000 000 000**	dollár
1914	Ballod	6 250 000 000	dollár
1914	Pistorius	6 250 000 000	dollár
1919	Hans David	5 250 000 000***	dollár

* Plusz 2,5 milliárd dollár nem értékpapír jellegű beruházásokra.

** Nettó beruházások, vagyis figyelembe véve a külföldi tulajdonú németországi tulajdont. Vonatkozhat ez néhány más becslésre is.

*** A *Weltwirtschaftszeitung* 1919. június 13-i számában publikált becslés Németország külföldi beruházásainak az értékére vonatkozik a háború kitörésekor.

ges állampolgárok követelése német állampolgárokkal szemben. Az Egyesült államok kivételével valószínűtlen, hogy bármiféle tetemes többlet mutatkozzék bármilyen célra.

ii/ A háború előtt Németország legfontosabb külföldi beruházási területei – ellentétben a mieinkkel – nem a tengerentúlon, hanem Oroszországban, Ausztria–Magyarországon, Törökországban, Romániában és Bulgáriában voltak. Ezek, legalábbis pillanatnyilag, nagyjából szinte értéktelenné váltak; kiváltképpen vonatkozik ez az oroszországi és az ausztria–magyarországi beruházásokra. Ha a jelenlegi piaci értéket tekintjük mércének, egyik ottani beruházás sem adható el egy névleges áron felül. Ha a szövetségesek nem hajlandók átvenni ezeket az értékpapírokat jóval névleges piaci értékükön felül, hogy jövőbeni realizálásra tartalékolják őket, ezekben az országokban nem létezik semmiféle lényeges alapforrás, amellyel közvetlenül, beruházások formájában lehetne jóvátételt fizetni.

iii/ Jóllehet Németország a háború folyamán képtelen volt olyan értékben realizálni külföldi befektetéseit, mint mi, egyes országok esetében erejéhez mérten mégiscsak megtette ezt. Állítólag az Egyesült Államok hadba lépése előtt eladta amerikai értékpapírokból levő befektetéseinek legjavának nagy részét, bár az ezekre az eladásokra vonatkozó jelenlegi becslések közül jó néhány feltehetően túlzott (300 millió dolláros összeget emlegetnek). A háború alatt azonban, kiváltképpen a háború kései szakaszában, amikor valutája meggyöngült és hitelképessége a környező semleges államokban nagyon alacsonyra süllyedt, eladott minden értékpapírt, amit Hollandia, Svájc és Skandinávia hajlandó volt megvásárolni vagy jel-

zálogként elfogadni. Meglehetősen bizonyosra vehető, hogy 1919 júniusára a német beruházások értéke ezekben az országokban jelentéktelen összegre zsugorodott, amely messze elmaradt az ottani német tartozások mögött. Németország egyes tengerentúli értékpapírokat is eladott, például argentin államkötvényeket, amelyekre sikerült piacot találnia.

iv/ Bizonyos, hogy a fegyverszünet óta pánikszerűen igyekeznek külföldre menekíteni a még magánkézben levő értékpapírokat. Ezt roppant nehéz meggátolni. A németek külföldi beruházásai rendszerint bemutatóra szóló értékpapírok és nincsenek bejegyezve. Könnyűszerrel kicsempészhetők Németország hosszú szárazföldi határain, és a békeszerződést megelőző néhány hónapban már bizonyosnak tűnt, hogy tulajdonosaik nem tarthatják meg őket, ha a szövetséges kormányoknak sikerülne megtalálni a módját, hogy rátegyék a kezüket. Mindezek a tényezők együttvéve nagymértékben ösztönözték az emberi leleményesség kifejlődését, s általános vélemény szerint mind a szövetséges kormányok, mind a német kormány erőfeszítései a kiáramlás megakadályozására nagyrészt kudarcot vallottak.

A fentiek figyelembevételével csodának számítana, ha jelentős mennyiségű értékpapír maradna meg jóvátételi célokra. A szövetségesek országai és az Egyesült Államok, Németország saját szövetséges államai és a Németországgal szomszédos semleges országok felölelik szinte az egész civilizált világot; s amint láttuk, nem remélhetjük, hogy sok marad jóvátételi célokra az ezen országokban lévő német beruházásokból. Mi több, a dél-amerikai államok kivételével nemigen akad ország, ahol tetemes német beruházások lennének.

Ha ezeknek a levonásoknak a jelentőségét számszerűsíteni akarjuk, nagyrészt találgatásokra kell hagyatkoznunk. A következőkben megismertetem az olvasót a legjobb tudomásom alapján elkészített becslésemmel, miután a kérdést a rendelkezésre álló számadatok és egyéb, e tárgyra vonatkozó adatok fényében alaposan megvizsgáltam.

Az i/ pont alá eső levonást 1,5 milliárd dollárra tettem, amiből a magánadósságok stb. kiegyenlítése után talán fennmarad 500 millió dollár.

Ami az ii/ pontot illeti, az osztrák pénzügyminisztérium 1912. december 31-i felmérése alapján, a német tulajdonban levő osztrák–magyar értékpapírok névleges értéke 986 500 000 dollár volt. Németország háború előtti beruházásait Oroszországban – az államkötvényektől eltekintve – 475 millió dollárra becsülték, ami a vártnál jóval kevesebb; Sartorius v. Waltershausen 1906-ban a németek orosz államkötvényekbe történő befektetéseit 750 millió dollárra tette. Ez összesen 1,225 milliárd dollárt tesz ki, amit némiképpen alátámaszt a dr. Ischchanian által 1911-ben, tudatosan szerény összegként megadott 1 milliárd dolláros érték. Egy román becslés, amelyet ezen ország hadba lépésekor hoztak nyilvánosságra, a romániai német befektetések értékét 20–22 millió dollárban jelölte meg, s ebből 14–16 millió volt az államkötvény. A *Temps* 1919. szeptember 8-i tudósítása szerint, a törökországi francia érdekeltségek védelmére alakult szövetség a németek összes törökországi tőkeberuházásait mintegy 295 millió dollárra becsülte, s ebből – a Külföldi Kötvénytulajdonosok Tanácsának legutóbbi jelentése szerint – 162,5 millió dollár német állampolgárok tulajdonában levő török külföldi adósság volt. Sem-

miféle becslés nem áll rendelkezésemre a bulgáriai német beruházásokat illetően. Mindent egybevéve, megkockáztatnám, hogy ezen országcsoporthoz egészére vonatkozóan vonjunk le 2,5 milliárd dollárt.

Az újraeladásokat és értékpapírok jelzálogosítását a háború alatt (iii) 500–750 millió dollárra teszem, ami gyakorlatilag felöleli Németország valamennyi skandináviai, holland és svájci értékpapírját, dél-amerikai értékpapírjainak egy részét, valamint észak-amerikai értékpapírjainak jelentős hányadát, amit még az Egyesült Államok hadba lépését megelőzően adott el.

Ami viszont a (iv) pont alatti tételek megfelelő levonását illeti, erre nézve természetesen nem állnak rendelkezésre adatok. Az elmúlt hónapokban az európai sajtó egyre másra közölt szenzációs történeteket az alkalmazott fortélyokról. Ám ha a már Németországból kimenekült vagy a magában Németországban biztonságba helyezett és kinyomozhatatlan értékpapírok értékét a legszigorúbb és leghathatósabb módszerekkel vizsgálva 500 millió dollárra tesszük, felettébb valószínű, hogy nem becsüljük túl az összeget.

A különféle tételek tehát összesítve mintegy 5 milliárd dollár levonását eredményezik, s így jóvátétel céljára elméletileg még 1250 milliárd dollár áll rendelkezésre.⁷

Némely olvasó talán kicsinek találhatja ezt a számadatot, de hadd emlékeztessem, hogy ez szándékom szerint azon *eladható* értékpapírok maradékának az értékét tükrözi, amelyekre a német kormány állami felhasználás

⁷ Nem vontam le az elzász-lotaringiaiakat, valamint az olyan személyek tulajdonában levő értékpapírok értékét, akik immár nem német állampolgárok.

céljára ráteheti a kezét. Véleményem szerint az összeg túlságosan is nagy, s ha a problémát más számítási módszerrel közelítem meg, ennél kisebb összeget kapok. Hiszen, ha figyelmen kívül hagyjuk az Ausztriában, Oroszországban *stb. zárolt* szövetséges államkötvényeket és beruházásokat, miféle értékpapírcsomagokkal rendelkezhet Németország országonkénti és vállalatonkénti bontásban, amelyek 1,250 milliárd dollár értékre rúgnának? Erre a kérdésre nem tudok válaszolni. Rendelkezik néhány kínai államkötvénnyel, amelyet nem zároltak, talán még néhány japánnal is, s ennél jelentősebb értékű első osztályú dél-amerikai tulajdonnal. De csak nagyon kevés ebbe a kategóriába tartozó vállalat van még német kézen, és még *ezeknek* az értékét is csupán 10–20 millió dollárban, nem pedig 50 vagy 100 millió dollárban kell mérni. Megítélésem szerint meggondolatlan volna az, aki részt venne egy olyan szindikátusban, amely 500 millió dollárt fizetne ki készpénzben Németország tengerentúli beruházásainak zárolatlan maradékáért. Ha a Jóvátételi Bizottság akárcsak ezt a kis összeget kívánná realizálni, valószínűleg éveken át kellene gondoznia az átvett tőkevagyon, s nem kísérletezhetne azonnali eladásával.

Van tehát egy 500 000 000–1 250 000 000 dolláros összegünk a Németország külföldi értékpapírjaiból befolyó maximális hozzájárulásként.

Ezek szerint Németország közvetlenül átengedhető vagyona a következőkből áll:

- a) arany és ezüst – mondjuk 300 millió dollár értékben;
- b) hajók – 600 millió dollár értékben;

c) külföldi értékpapírok – 500 millió – 1,250 milliárd dollár értékben.

Az aranyból és az ezüsből azonban gyakorlatilag nem lenne célszerű elvenni jelentősebb hányadot, hiszen ez súlyos következményekkel járna a német valutarendszerre, ami viszont a szövetséges államok érdekeit is sértené. Mindezek alapján azt az összeget, amelynek a megszerzésében a Jóvátételi Bizottság mindezen forrásokból 1921 májusáig reménykedhet, *maximálisan* 1,250–1,750 milliárd dollárra tehetjük.⁸

2. AZ ÁTENGEDETT TERÜLETEKEN TALÁLHATÓ, VAGY A FEGYVERSZÜNET RENDELKEZÉSEI ÉRTELMÉBEN ÁTADOTT TULAJDON

A békeszerződés szövege szerint Németország a jóvátétel teljesítésére nem kap majd jelentős jóváírásokat, ami az átengedett területeken található tulajdont illeti.

Az átengedett terület legnagyobb részében a *magánkézben levő* tulajdont a szövetséges állampolgárokkal

⁸ Ezen becslések számításában kétségkívül befolyásol, hogy netán túlhangsúlyozom a békeszerződés ellen szóló érveket, s valódi véleményemet meghaladó összegeket adok meg. Nagy a különbség ugyanis a között, hogy papírra vetek képzeletbeli becsléseket Németország erőforrásairól, vagy hogy a gyakorlatban mennyi hozzájárulást tudunk készpénzben kicsikarni Németországtól. A magam részéről nem hiszem, hogy a Jóvátételi Bizottság 1921 májusáig akár a megadott két szám *kisebbikének* megfelelő tényleges pénzalapokat fog megszerezni a fenti tételekből.

szemben fennálló német magántartozások megfizetésére használják fel, s csakis a többlet – ha akad ilyen – áll a jóvátétel rendelkezésére. Az ilyen tulajdon ellenértékét Lengyelországban és a többi új államban közvetlenül a tulajdonosoknak kell kifizetni.

Az *állami* tulajdont Elzász-Lotaringiában, a Belgiumnak átengedett területen és Németország volt gyarmatain, amelyeket valamely mandátumot gyakorló államnak adtak át, mindennemű jóváírás nélkül elkobozzák. A hajdani Lengyel Királyság birtokában volt épületeket, erdőket és egyéb állami tulajdont úgyszintén jóváírás nélkül át kell adni. Maradnak tehát a Lengyelországnak átengedett, a fenti kategóriákba nem eső állami tulajdonok, a Dániának átengedett schleswigi állami tulajdonok,¹ a Saar-vidéki szénmezők értéke, bizonyos folyami hajók stb. értéke, amelyeket a „Kikötők, vízi utak és vasútak” fejezet értelmében át kell engedni, valamint a német tenger alatti kábelek értéke, amelyeket a Jóvátétel fejezet VII. függeléke értelmében kell átengedni.

Bármit írjon is elő a békeszerződés, a Jóvátételi Bizottság semmiféle készpénzfizetést nem fog kapni Len-

¹ A békeszerződés (l. 114. cikkely) nyitva hagyja azt a kérdést, milyen mértékben köteles a dán kormány fizetéseket eszközölni a Jóvátételi Bizottságnak Schleswig megszerzése fejében. Megállapodás születhet például különféle kárpótlásokat illetően, így az átengedett területek lakosainak birtokában levő márkabankjegyek fejében. A szóban forgó pénz mennyisége mindenesetre elenyésző. A dán kormány 33 millió dolláros (120 millió korona) kölcsönt vesz fel arra a célra, hogy „átvállalja Schleswig részét a német adósságból, megvásároljon német állami tulajdont, segíyezze Schleswig lakosságát és elrendezze a valutakérdést”.

gyelországtól. Tudomásom szerint a Saar-vidéki szénmezőket 75–100 millió dollár értékre becsülték. Ha valamennyi fenti tételt együttesen kereken 150 millió dollárnak vesszük – kivéve azt a többletet, ami a magántulajdon vonatkozásában rendelkezésre áll –, úgy ez feltehetően nagyvonalú becslésnek bizonyul majd.

Marad tehát a fegyverszüneti egyezmény értelmében átengedett anyag értéke. A 250. cikkely előírja, hogy a Jóvátételi Bizottságnak fel kell becsülnie a jóváírandó összeget a fegyverszünet alapján átadott gördülőanyagért és bizonyos más, részletezendő anyagokért, s általában minden ekképpen átadott anyagért, amelyről a Jóvátételi Bizottság úgy véli, hogy jóváírandó, mint „aminek nem katonai az értéke”. A gördülőanyag (150 ezer vasúti kocsis és 5 ezer mozdony) az egyetlen igen értékes tétel. Kereken 250 millió dollár a fegyverszünet alapján átadott minden anyagért, valószínűleg ismét nagyon is nagyvonalú becslés.

E kategória alapján ezért 400 millió dollárt kell hozzáadnunk a korábbi kategóriához kiszámított 1,250–1,750 milliárd dollárhoz. Ez az összeg annyiban különbözik az előzőtől, hogy nem képvisel olyan készpénzt, ami előnyösnek bizonyulhat a szövetségesek gazdasági helyzetére, csupán könyvelési jóváírás egymás között, vagy jómaguk és Németország között.

Az így számított 1,650–2,150 milliárd dollár azonban a jóvátétel céljára nem áll rendelkezésre. Az összeget terhelő *első* költség – a békeszerződés 251. cikkelye értelmében – a megszálló hadseregek költségei mind a fegyverszünet idején, mind a békeszerződés aláírását követően. Ennek a teljes összege 1921 májusáig nem számítható ki, amíg nem ismeretes a csapatkivonás üteme,

ami az 1919 első részében *havi* 100 millió dollárt meghaladó költséget 5 millió dollárra fogja csökkenteni – ennyi lesz az elfogadott végső összeg. Becslésem szerint azonban ez a teljes összeg mintegy 1 milliárd dollár lehet. Ezek szerint még mindig egy 500 millió és 1 milliárd dollár közötti összeggel számolhatnánk.

A szövetségesek azzal kecsegtették Németországot, hogy ebből, valamint a békeszerződés alapján 1921 májusáig teljesített áruexportból és természetbeni fizetésekből (mindezeket eddig még nem vettem figyelembe) engedélyezni fogják olyan összegek visszautalását a szükséges élelmiszer- és nyersanyagvásárlásokra, melyeket ők (mármint a szövetséges hatalmak) német szempontból létfontosságúnak ítélnék. Pillanatnyilag nem lehet pontos véleményt alkotni sem azon áruk pénzértékéről, amelyekre Németországnak külföldi beszerzéseinek fedezésére szüksége lesz, hogy megalapozza gazdasági életét, sem arról, hogy diszkrecionális jogaikat milyen mértékben kezelik majd liberálisan a szövetségesek. Ha Németország 1921 májusára akárcsak megközelítőleg is normális szintre kívánná feltölteni nyersanyag- és élelmiszerkészleteit, minden valószínűség szerint legalább 500 000 000–1 000 000 000 dolláros vásárlóerőre lenne szüksége devizában, amivel kiegészítené folyó exportbevételeinek értékét. Fölöttébb valószínűtlen, hogy ezt engedélyeznék számára, s ezért vitathatatlan tényként merem állítani, hogy Németország társadalmi és gazdasági helyzete feltehetően nem teszi lehetővé, hogy az 1921 májusáig terjedő időszakban exportja meghaladja importját, tehát a szövetségesekkel szembeni mindennemű természetbeni fizetés értékét, amelyre esetleg képes lesz a békeszerződés értelmében szén, cserzőanyagok, fa és

egyéb anyagok szállítása formájában, vissza kell majd téríteni neki, hogy fizetni tudjon a létfenntartásához nélkülözhetetlen importjáért.²

A Jóvátételi Bizottság tehát nem várhat semmiféle pótlólagos összeget más forrásokból az 500 000 000–1 000 000 000 dolláros összeghez, amelyet feltételezetten járandóságának vettünk Németország közvetlenül átutalható vagyonából, továbbá a békeszerződés alapján Németországnak engedélyezett számított jóváírások és a megszálló hadseregek költségei fejében történt levonások után. Mivel Belgium a békeszerződés mellett különmegállapodást kötött Franciaországgal, az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával, aminek értelmében igényei részleges kielégítésére megkapja a jóvátétel rendelkezésére álló *első* 500 millió dollárt, az egész ügy végeredménye az, hogy Belgium 1921 májusáig *esetleg* megkaphatja a maga 500 millió dollárját, de feltehetőleg egyetlen más szövetséges hatalom sem juthat hozzá eddig az időpontig semmiféle érdemleges jóvátételi összeghez. Mindenesetre nagyon oktalanul járnának el a pénzügyminiszterek, ha bármiféle más hipotézisre alapítanák terveiket.

² Személyes véleményem itt is sokkal messzebbre ragadna: kétkem, hogy ebben az időszakban Németország exportja fedezhetné importköltségeit. A szövegbeni megfogalmazást azonban elegendőnek vélem érveim alátámasztására.

3. TÖBB ESZTENDŐRE SZÉTHÚZOTT ÉVI TÖRLESZTÉSEK

Németország háború előtti évi hadisarc fizetési képességére nyilvánvalóan erősen kihatott valamennyi gyarmatának, tengerentúli kapcsolatainak, kereskedelmi tengerészetének és külföldi tulajdonának szinte teljes elvesztése, területe és lakossága közel 10 százalékanak, szénvagyonja egyharmadának és vasérc háromnegyedének átengedése, 2 millió javakorabeli férfi eleste, népe négyévi éhezése, a hatalmas háborús adósság terhe, nemzeti valutájának korábbi értékéhez viszonyított egyhatedére történt leértékelődése, szövetségeseinek és azok területeinek feldarabolása, a belföldi forradalom és a határain létrejött bolsevikhatalom és az a felmérhetetlen pusztítás, amit erejében és reményeiben a mindent elnyelő négyévi háború, majd végül a vereség okozott.

Úgy vélhetnénk, mindez magától értetődő. S mégis, a Németországtól követelhető tetemes kárpótlásra vonatkozó legtöbb becslés azon a feltevésen alapul, hogy az ország a jövőben nagyobb arányú kereskedelem folytatására lesz képes, mint a múltban.

Ahhoz, hogy valamilyen végösszeghez jussunk, nincsen különösebb jelentősége annak, vajon a jóvátételi fizetések készpénzben (pontosabban idegen valutában) vagy részben természetben (szénben, cserzőanyagokban, fában stb.) történnek-e, amint arra a békeszerződés lehetőséget nyújt. Akárhogyan történjék is, Németország csakis meghatározott áruk exportjával tud fizetni, az pedig viszonylag részletkérdés, miként fordítható ezen export ellenértéke jóvátételi célokra.

Elveszünk a pusztá feltételezésekben, ha nem térünk

vissza bizonyos mértékig az alapelvekhez, s amikor csak tudunk, az akárcsak gyéren rendelkezésünkre álló statisztikához. Annyi bizonyos, hogy évi jóvátételi összeget Németország az évek során csak akkor tud fizetni, ha csökkenti az importját és fokozza exportját, külföldi fizetési kötelezettségei teljesítésére ekképpen növeli kedvező mérlegét. Hosszú távon Németország áruban, és csakis áruban fizethet, függetlenül attól, hogy ezen árukat közvetlenül a szövetségeseknek szállítja-e, vagy pedig semleges országoknak adja el, s a semlegeseknél így módon létrejövő jóváírt összeget azután átadják a szövetségeseknek. Hogy milyen mértékig valósítható meg ez az eljárás, az erre vonatkozó legmegbízhatóbb becslés úgy alakítható ki, ha elemezzük Németország háború előtti kereskedelmi jövedelmét. Csakis az ilyen elemzés alapján – amelyet az ország teljes vagyontermelő-képességére vonatkozó néhány általános adattal kell kiegészíteni – kockáztatható meg ésszerű becslés arra vonatkozóan, maximálisan mennyire fokozható Németország exportja, hogy meghaladja importját.

Németország importja 1913-ban 2,690 milliárd dollár, exportja pedig 2,525 millió dollár volt, nem számítva a tranzit-, valamint az arany- és ezüstkereskedelmet. Ez pedig azt jelenti, hogy importja mintegy 165 millió dollárral haladta meg az exportját. Az 1913-mal végződő öt év átlagában a német import jelentősen nagyobb összeggel, nevezetesen 370 millió dollárral haladta meg exportját. Mindebből az következik, hogy a háború előtt Németország új külföldi beruházási mérlege a már meglévő külföldi értékpapírai kamatából, valamint hajózása, külföldi bankügyletei stb. hasznából vált nyereséssé. Mivel most megfosztották külföldi tulajdonától

és kereskedelmi flottájától, külföldi bankhálózatát és egyéb különféle külföldi bevételi forrásait pedig nagyrészt megsemmisítették, a háború előtti export-import alapján úgy tűnik, Németországnak nemcsak hogy nem lesz többlete, amiből külföldi fizetési kötelezettségeinek eleget tehetne, hanem még önmagát sem lesz képes fenntartani. Legelső feladata ezért az, hogy módosítsa a fogyasztás és a termelés arányát, s ekképpen fedezze ezt a ráfizetést. Ami további megtakarítást el tud érni az importált árucikkek felhasználásában, s az export minden további ösztönzése ez esetben a jóvátétel rendelkezésére fog állni.

Az itt következő táblázatokban külön-külön tételként soroljuk fel a német import és export kétharmadát. A felsorolt tételekre alkalmazott megfontolások feltehetően többé-kevésbé alkalmazhatók a fennmaradó egyharmadra is, amely egyes kisebb jelentőségű árucikkek-ből tevődik össze.

Német export, 1913.	Millió dollár	A teljes export szá- zalékában
Vasárúk (beleértve ónozott lemezeket stb.)	330,65	13,2
Gépek és alkatrészek (beleértve autókat)	187,75	7,5
Szén, kokszt és brikett	176,70	7,0
Gyapjúárúk (beleértve a nyers- és fésűsgyapjút, továbbá ruhaneműeket)	147,00	5,9
Pamutárú (beleértve a nyersgyapotot, fonalat és cérnát)	140,75	5,6
	982,85	39,2

Német export, 1913.	Millió dollár	A teljes export százalékában
Gabonaneműek stb. (beleértve rozst, árpát, búzát, komlót)	105,90	4,1
Bőr és bőráruk	77,35	3,0
Cukor	66,00	2,6
Papír stb.	65,50	2,6
Prémek	58,75	2,2
Villamossági cikkek (szerelvények, gépek, lámpák, kábelek)	54,40	2,2
Selyemárúk	50,50	2,0
Cserzőanyagok	48,80	1,9
Rézárúk	32,50	1,3
Játékok	25,75	1,0
Gumi és gumiárúk	21,35	0,9
Könyvek, térképek és zeneműárúk	18,55	0,8
Kálium	15,90	0,6
Üveg	15,70	0,6
Kálisó	14,55	0,6
Zongorák, orgonák és alkatrészek	13,85	0,6
Nyershorgany	13,70	0,5
Porcelán	12,65	0,5
	711,70	67,2
Egyéb fel nem sorolt áruk	829,60	32,8
Összesen	2 524,15	100,0

Német import, 1913.

	Millió dollár	A teljes import szá- zalekában
I. Nyersanyagok:		
Gyapot	151,75	5,6
Bőr és irha	124,30	4,6
Gyapjú	118,35	4,4
Réz	83,75	3,1
Szén	68,30	2,5
Fa	58,00	2,2
Vasérc	56,75	2,1
Prémek	46,75	1,7
Len és lenmag	46,65	1,7
Salétrom	42,75	1,6
Selyem	39,50	1,5
Gumi	36,50	1,4
Juta	23,50	0,9
Kőolaj	17,45	0,7
Őn	14,55	0,5
Foszforos mészkő	11,60	0,4
Kenőolaj	11,45	0,4
	951,90	35,3
II. Élelmiszer, dohány stb:		
Gabonafélék stb. (búza, árpa, korpa, rizs, tengeri, zab, rozs, lóhere)	327,55	12,2
Olajos magvak és olajpogácsa stb. beleértve pálmamagokat, korpát, kakaóbabot)	102,65	3,8
Szarvasmarha, bárányzsír, hólyag	73,10	2,8
Kávé	54,75	2,0

Német import, 1913.	Millió dollar	A teljes import szá- zalékában
Tojás	48,50	1,8
Dohány	33,50	1,2
Vaj	29,65	1,1
Ló	29,05	1,1
Gyümölcs	18,25	0,7
Hal	14,95	0,6
Szárnyas	14,00	0,5
Bor	13,35	0,5
	759,30	28,3
III. Iparcikkek		
Pamutfonal és cérna, pamutárúk	47,05	1,8
Gyapjúfonal és gyapjútermékek	37,85	1,4
Gépek	20,10	0,7
	105,00	3,9
IV. Fel nem soroltak		
	876,40	32,5
	2 692,60	100,0

A fenti táblázatokból kitűnik, hogy a legfontosabb exporttételek a következőkből tevődtek össze:

1. vasárúk, beleértve ónozott lemezeket (13,2 százalék);
2. gépek stb. (7,5) százalék;
3. szén, koks és brikett (7 százalék);
4. gyapjútermékek, beleértve a mosatlan és fésűsgyapjút (5,9 százalék);
5. Pamutárúk, beleértve a pamutszálat és fonalat, valamint nyersgyapotot (5,6 százalék).

Erre az öt tételre jutott a teljes export 39,2 százaléka. Figyeljük meg, hogy mindezek olyan áruk, amelyek piacán a háború előtt késhegyig menő verseny folyt Németország és az Egyesült Királyság között. Ha tehát az ilyen export mennyiségét a tengerentúlra vagy európai területekre igen nagy mértékben megnövelik, ez az angol exportra is óhatatlanul hasonló súlyos következményekkel jár majd. Két tételt, nevezetesen a pamut- és a gyapjúárakat illetően az exportkereskedelem megnövekedése a nyersanyagimport fokozásától függ, hiszen Németország nem termeszt gyapotot és gyakorlatilag gyapjút sem termel. Ezek az ágazatok tehát képtelenek növekedni, ha csak nem bocsátják Németország rendelkezésére azokat a pénzeszközöket, amelyek e nyersanyagok a háború előtti fogyasztási szintet meghaladó mértékű beszerzéséhez is szükségesek (ez pedig csakis a szövetségesek rovására történhet), de a tényleges növekedés még akkor sem az exportja bruttó értékében, hanem csupán a feldolgozott árucikkek exportja és az importált nyersanyag értéke közötti különbségében tükröződik. Ami a másik három tételt, nevezetesen a gépeket, a vasárakat és a szenet illeti, Németországot megfosztják exportnövelési képességétől, mivel területeket kell átengednie Lengyelországban, Felső-Sziléziában és Elzász-Lotaringiában. Mint már rávilágítottunk, ezek a területek adták a német széntermelés közel egyharmadát, sőt mi több, vasérctermelésének nem kevesebb, mint háromnegyedét, itt volt kohóinak 38 százaléka, vas- és acélöntődéinek 9,5 százaléka. Ha tehát Elzász-Lotaringia és Felső-Szilézia nem szállítja vasércét feldolgozásra a német anyaországba – ami megnöveli azon importját, amihez fizetési eszközö-

ket kell előteremtenie –, nem hogy növekedni nem fog, hanem elkerülhetetlenül vissza is fog esni az exportja.¹

A listán ezután gabonaneműek, bőráruk, cukor, papiros, szőrmék, villamossági cikkek, selyemáruk és cserzőanyagok következnek. A gabonaneműek nem képviselnek nettó exportot, értéküket jóval meghaladja ugyan-ezen áruk importjának értéke. Ami a cukrot illeti, Németország háború előtti exportjának több mint 90 százaléka az Egyesült Királyságba irányult.² E kereskedelmet ösztönözni lehetne, ha Angliában preferenciát biztosítának a német cukornak, vagy egy olyan megállapodással, amelynek értelmében a cukrot részleges jóvátételi fizetésként fogadnák el ugyanolyan alapon, ahogyan azt a szén, a cserzőanyagok stb. esetében javasolják. Némileg a német papírexportot is fokozni lehetne. A bőráruk, a selyem és a szőrmék exportja a mérleg másik oldalán jelentkező megfelelő importtól függ. A selyemáruk többnyire a francia és olasz selyemkivitellel állnak versenyben. A fennmaradó tételek egyenként igen csekélyek. Hallottam olyan javaslatot is, hogy a kárpótlást nagymértékben káliummal és más hasonlókkal le-

¹ Becslések szerint a Franciaországnak átengedett terület következtében – eltekintve Felső-Szilézia elvesztésétől – Németország háború előtti 20 millió tonnás acélöntvény-termelése 14 millió tonnára fog csökkenni, míg Franciaország kapacitása 5 millió tonnáról 11 millió tonnára növekszik.

² Németország cukorkivitele 1913-ban 1 110 073 tonna, értéke pedig 65 471 500 dollár volt, s ebből 838 583 tonnát, 45 254 000 dollár értékben az Egyesült Királyságba exportáltak. Ezek az adatok meghaladták a szokásos export értékét, mert az 1913-mal végződő öt év átlagában a teljes export értéke mintegy 50 millió dollár volt.

hetne kifizetni. Csakhogy a háború előtt a kálium a német exportkereskedelem 0,6 százalékát tette ki, teljes értéke pedig mintegy 15 millió dollár volt. Azonkívül Franciaország, miután a visszacsatolt területen káliumlelőhelyhez jutott, nemigen helyesli majd a német káliumexport jelentős bátorítását.

Az importlista vizsgálatából kitűnik, hogy annak 63,3 százaléka nyersanyagokból és élelmiszerből áll. Az első kategória legfontosabb tételeit, nevezetesen a gyapotot, a gyapjút, a rezet, az irhákat, a vasércet, a szőrméket, a selymet, a gumit és az ónt nemigen lehetne jelentősen csökkenteni anélkül, hogy az vissza ne hasson az exportkereskedelemre, sőt mit több, ha fokozni kívánjuk az exportot, még növelni is kellene ezen tételek importját. Az élelmiszerimport, nevezetesen a búzáé, az árpáé, a kávéé, a tojásé, a rizsé, a tengerié és más hasonlóké merőben más problémát jelent. Valószínűtlen, hogy egyes luxuscikkektől eltekintve, a német munkásosztály a háború előtt többet fogyasztott volna, mint amennyit a maximális munkateljesítmény szükségessé tett; feltehetően még ezt a fogyasztói szintet sem érték el. Az élelmiszerimport bármely jelentősebb csökkentése ezért visszahatna az ipari népesség munkateljesítményére, következésképpen azon exporttöbblet mennyiségére is, amelynek termelésére rászoríthatnák őket. Nemigen lehetne megkövetelni a német ipar termelékenységének jelentős növelését, ha a munkások alultápláltak. Ez azonban nem feltétlenül érvényes az árpára, a kávéra, a tojásra és a dohányra. Ha a jövőben a németekre lehetne erőszakolni egy olyan társadalmat, amelyben egyetlen német se inna sört vagy kávé, s nem dohányozna, tetemes megtakarítást lehetne elérni. Máskülönben nemigen látszik lehetőség bármiféle jelentősebb csökkentésre.

A német export és import célországok és eredet szerinti bontásban ismertetett elemzése ugyancsak lényeges. Ennek alapján megállapítható, hogy 1913-ban a német export 18 százaléka irányult a brit birodalomba, 17 százaléka Franciaországba, Olaszországba és Belgiumba, 10 százaléka Oroszországba és Romániába, s 7 százaléka az Egyesült Államokba. Ez annyit tesz, hogy a kivitelnek több mint a fele az antantországokban talált piacra. Ugyanakkor a német export 12 százaléka ment Ausztria–Magyarországra, Törökországba és Bulgáriába, 35 százaléka pedig egyéb országokba. Ha tehát a jelenlegi szövetséges hatalmak nem hajlandók ösztönözni a német termékek behozatalát, az export összmenységében csakis akkor érhető el jelentős növekedés, ha Németország elárasztja áruival a semleges országok piacait.

A német kereskedelem (1913) célországok és eredet szerint

	A német export célországai millió dollár	százalék	A német import eredete millió dollár	százalék
Nagy-Britannia	359,55	14,2	219,00	8,1
India	37,65	1,5	135,20	5,0
Egyiptom	10,85	0,4	29,60	1,1
Kanada	15,10	0,6	16,00	0,6
Ausztrália	22,10	0,9	74,00	2,8
Dél-Afrika	11,70	0,5	17,40	0,6

	A német export célországai millió dollár	százalék	A német import eredete millió dollár	százalék
A brit birodalom				
összesen	456,95	18,1	491,20	18,2
Franciaország	197,45	7,8	146,05	5,4
Belgium	137,75	5,5	86,15	3,2
Olaszország	98,35	3,9	79,40	3,0
Egyesült Államok	178,30	7,1	427,80	15,9
Oroszország	220,00	8,7	356,15	13,2
Románia	35,00	1,4	19,95	0,7
Ausztria–Magyarország	276,20	10,9	206,80	7,7
Törökország	24,60	1,0	18,40	0,7
Bulgária	7,55	0,3	2,00	–
Más országok	890,20	35,3	858,70	32,0
	2 522,35	100,0	2 692,60	100,0

A fenti elemzés alapján nagyjából következtethetünk a német exportmérleg maximális módosításának esetleges nagyságára a békeszerződés megkötése utáni körülmények között. Azon feltételezés alapján, 1/ hogy nem részesítjük Németországot kifejezetten előnyben magunkkal szemben olyan nyersanyagbeszerzések során, mint például a gyapot és a gyapjú (amelyekből korlátozottak a világ készletei), 2/ hogy Franciaország, miután megszerezte a vasérclelőhelyeket, valóban megkísérli megszerezni a kohókat és az acélipart is, 3/ hogy Németországot nem bátorítják és segítik abban, hogy alákinálja a szö-

vetségesek vas- és egyéb kereskedelmét a tengerentúli piacokon, és 4/ hogy a német árukat nem részesítik jelentős kedvezményben a brit birodalomban – az egyes tételek vizsgálatából nyilvánvaló, hogy gyakorlatilag nem sok érhető el.

Fussunk végig még egyszer a legfontosabb tételeken: 1/ Vastermékek. Tekintettel Németország erőforrás-veszteségeire, lehetetlennek tűnik egy megnövekedett nettó export, valószínű viszont a kivitel nagyarányú csökkenése. 2/ Gépek. Lehetséges némi növekedés. 3/ Szén és koks. Németország háború előtti nettó exportjának értéke 110 millió dollár volt; a szövetségesek megállapodtak abban, hogy pillanatnyilag 20 millió tonna a maximális lehetséges export, s valamikor a jövőben ezt 40 millió tonnára növelik, ami nagyon is kérdéses, sőt valójában lehetetlen. Még ha a 20 millió tonnát el is fogadjuk kiindulási pontnak, lényegében nem növekedik meg az érték (a háború előtti árakon mérve),³ míg ha ezt a mennyiséget behajtják, nyilván sokkal nagyobb értékcsökkenés következik be azon készáruk exportjában, amelyek előállításához szén szükséges. 4/ Gyapjúárak. Lehetetlen a növekedés nyersgyapjú nélkül, s figyelembe véve a nyersgyapjú szállítására támasztott egyéb igényeket, valószínűnek tűnik a csökkenés. 5/ Pamutárak. Ezekre ugyanaz vonatkozik, mint a gyapjúra. 6/ Gabonaműek. Sohasem volt, nem is lehet nettó export. 7/ Bőrárak. Ezekre ugyanaz vonatkozik, mint a gyapjúra.

Az eddigiekben megvizsgáltuk Németország háború előtti exportjának közel felét, s nem maradt egyetlen

³ Az ezen mérlegszámla mindkét oldalán szükséges árkorrekciót *en bloc* később hajtják végre.

olyan áru sem, amely az exportnak akárcsak 3 százalékát kitette volna. Milyen áruval fizessen tehát Németország? Cserzőanyagokkal? – összértékük 1913-ban 50 millió dollár volt. Játékokkal? Káliummal? – 1913. évi exportértékük 15 millió dollárt tett ki. S még ha ezeket az árukat elő lehetne is írni, vajon milyen piacokon adják el őket – figyelembe véve, hogy olyan javakról lenne szó, amelyek évi exportértékét nem 10 milliókban, hanem 100 milliókban kellene mérni.

Az import oldalon ennél jóval többre nyílik lehetőség. Az életszínvonal csökkentésével lehetővé válnék az importált árukra történő ráfordítások tetemes csökkentése. De amint már láttuk, számos nagy tételt nem lehetne csökkenteni anélkül, hogy ez ki ne hasson az export mennyiségére.

Fogadjuk el a lehető legnagyobb becslést, ami még lehetséges anélkül, hogy nevetségesnek tűnjünk, és tételezzük fel, hogy Németország idővel – erőforrásai, eszközei, piagai és termelőereje csökkenésének ellenére – képes lesz annyira fokozni exportját és csökkenteni importját, hogy végül sikerül évente összesen 500 millió dollárral (háború előtti árakon számítva) javítania kereskedelmi mérlegén. E korrekció legelőször is azt követeli meg, hogy szüntesse meg kereskedelmi mérlegének deficitjét, amely a háborút megelőző öt esztendőben átlagosan 370 millió dollárt tett ki. Feltételezzük azonban, hogy amennyiben ezt megteszi, évi 250 millió dollárnyi többletet ér el kereskedelmi mérlegében. Számításba véve a drágulást a háború előtti árakhoz képest, az eredmény 500 millió dollár lesz. Figyelembe véve a politikai, a társadalmi és az emberi, valamint a tisztán gazdasági tényezőket, kétlem, hogy egy harmincéves időszakon át

rá lehetne szorítani Németországot ezen összeg évenkénti folyósítására; mindazonáltal nem lenne esztelenség azt bizonygatni vagy remélni, hogy erre képes lenne.

Ez az összeg, figyelembe véve az 5 százalékos kamatot és az 1 százalékos tőketörlesztést, jelenlegi értéken számítva mintegy 8,5 milliárd dolláros tőke összeget képvisel.⁴

Mindezek alapján arra a végső következtetésre kell jutnom, hogy valamennyi fizetési módot tekintetbe véve (közvetlenül átruházható vagyon, átengedett tulajdon és évi sarc) minden bizonnyal maximálisan 10 milliárd dollár lenne Németország jóvátételi fizetési képessége. Valamennyi tényleges körülményt számításba véve, nem hiszem, hogy tudna ennyit fizetni. Azok, akik ezt igen kis összegnek tekintik, ne feledkezzenek meg a következő figyelemre méltó összehasonlításról. Franciaország nemzeti vagyonát 1871-ben valamivel kevesebbre becsülték, mint Németország 1913-as vagyonának a felét. Eltekintve a pénz értékében végbement változásoktól, ha Németországnak 2,5 milliárd dolláros kártérítést kellene fizetnie, ez nagyjából egybevetethető lenne a Franciaország által 1871-ben fizetett összeggel. S mivel a kárpótlás valóságos terhe nagyobb mértékben növekszik, mint mennyisége arányában, ha Németország 10 milliárd dollárt fizetne, úgy ennek sokkalta súlyosabbak len-

⁴ Ha a törlesztési alap összegét csökkenteni kívánják, és hosszú éveken át folytatják az évi törlesztést, olyannyira erősen érvényesül a kamatos kamat, hogy a jelenlegi értéket képtelenség lenne jelentősen megnövelni. Az évi 500 millió dollár *vég nélküli* fizetése – feltételezve, hogy a kamat továbbra is 5 százalék – a jelenlegi értéket mindössze 10 milliárd dollárra növelné.

nének a következményei, mint a Franciaország által 1871-ben fizetett 1 milliárd dollárnak.

Úgy látom, csak egy lehetőség van a fenti érvelés alapján elfogadott összeg megnövelésére: ha német munkásokat szállítanak az elpusztított területekre: és ott az újjáépítés szolgálatába állítják őket. Úgy hallom, valóban foglalkoznak is egy ilyen, korlátozott méretű tervvel. Az ekképpen nyerhető pótlólagos hozzájárulás azon munkások számától függ, akiket a német kormánynak sikerülne rábeszélnie erre a munkára, továbbá azoknak a számától is, akiket a belga és francia lakosság éveken keresztül megtérne. Mindenesetre roppant nehéz lenne évek hosszú során át a tényleges újjáépítés munkájában annyi importált munkaerőt foglalkoztatni, amennyinek nettó jelenlegi értéke meghaladná a (mondjuk) 1,250 milliárd dollárt; s a gyakorlatban még ez sem eredményezné a más módokon megszerezhető évi jóvátételi hozzájárulások nettó megnövelését.

A 40 milliárd, de akár a 25 milliárd dolláros fizetőképesség ezért nem tekinthető ésszerű lehetőségnek. Azoknak, akik úgy vélik, Németország évente sok millió font sterling jóvátétel fizetésére képes, meg kell mondaniuk, *milyen meghatározott árukban* szándékozzák behajtani ezt, továbbá *mely piacokon* kell majd eladni ezeket az árukat. Amíg nem fejtik ki ezt részletesebben, és következtetések alátámasztására nem tudnak előállni valamiféle kézzelfogható érveléssel, nem érdemlik meg, hogy hitelt adjunk nekik.⁵

⁵ A gazdasági kérdések helytelen hivatalos értékelésének példaként érdemes idéznünk Sir Sidney Low-nak a *The Times* 1918. december 3-i számában közölt levelét: „Láttam olyan hiteles becsléseket, amelyek Németország ásványi és kémiai erő-

Mindössze három fenntartással élek, s ami érveim meggyőző erejét illeti, egyiknek sincs közvetlen gyakorlati szempontból jelentősége.

forrásainak bruttó értékét 1250 milliárd dollárra vagy még ennél is többre teszik; egyedül a Ruhr-medence bányáinak értéke állítólag több mint 225 milliárd dollár. Mindenesetre annyi bizonyos, hogy ezeknek a természeti erőforrásoknak a tőkeértéke sokkalta nagyobb, mint valamennyi szövetséges állam teljes együttes háborús adóssága. Miért is ne térítenénk el e gazdaság egy részét megfelelő időn át jelenlegi tulajdonosaitól, s fordíthatnánk azon népek javára, amelyeket Németország megtámadott, kényszer-munkára hurcolt és megkárosított? A szövetséges kormányok joggal követelhetnék Németországtól, hogy engedje át nekik anynyi bányája és ásványi lelőhelye használatát, amennyi a legközelebbi harminc, negyven vagy ötven éven át évente, mondjuk, 500 000 000–1 000 000 000 dollárt hozna. Ekképpen elegendő kártérítést kaphatnánk Németországtól anélkül, hogy túlon túl ösztönöznénk iparcikkeit és exportkereskedelmét a mi rovásunkra.” Nem világos, hogy ha Németország nemzeti vagyona meghaladja az 1250 milliárd dollárt, miért elégszik meg Sir Sidney Low az 500 000 000–1 000 000 000 dolláros jelentéktelen évi összeggel. A levél azonban egy bizonyos gondolatmenet *reductio ad absurdum*-ának pompás példája. Jóllehet nagy lehetőségeket rejt az a számítási mód, amely a föld méhében megbúvó szénkészletek értékét ugyanannyira becsli, mint a szénhordó kosarakban levő szénét, amely egy kilencszázkilencvenkilenc évre szóló, évi 5 ezer dolláros haszonbérletet 4 995 000 dollárra becsül, egy földdarab értékét pedig (feltehetőleg) azon összes termés értékén méri, ami a megjelölt időszak végéig megterem rajta – mindez kétélű módszer. Ha Németország összes erőforrásai 1250 milliárd dollár értékűek, úgy azoknak, amelyektől Elzász-Lotaringia és Felső-Szilézia elvesztése következtében meg kell válnia, több mint elegendőeknek kell lenniük a teljes háborús költség és jóvátétel együttes kifizetésére. Egyébként Németország valamennyi fajta összes bányájának *jelenlegi* piaci értékét 1,5 milliárd dollárra becsülik, vagyis valamivel többre, mint Sir Sidney Low reményeinek egyezred részére.

Először: ha a szövetségesek öt-tíz éves időszakon át „pátyolgatnák” Németország iparát és kereskedelmét, nagy kölcsönöket folyósítanának neki, s ezen időszakban bőséges hajózási lehetőségeket, élelmiszer- és nyersanyagszállítmányokat biztosítanának számára, piacokat építenének ki neki, és tudatosan arra fordítanák valamennyi erőforrásukat és jóakarataikat, hogy Európa, sőt a világ legnagyobb ipari országává tegyék, úgy a későbbiek során lényegesen nagyobb összeget lehetne kicsikarni belőle, hiszen a németek roppant termelékenyen képesek dolgozni.

Másodszor: míg én pénzértéken végzem becsléseimet, föltételezem, hogy semmiféle forradalmi változás nem megy végbe egységnyi érték vásárlóerejében. Ha az arany értéke jelenlegi értékének a felére vagy egytizedére csökkenne, az aranyhoz kötött kifizetések igazi terhe arányosan csökkenne. Ha egy sovereign⁶ a jövőben annyit érne, mint most egy shilling, akkor Németország – arany sovereignekben mérve – természetesen nagyobb összeg fizetésére képes, mint amennyit én megjelöltem.

Harmadszor: föltételezem, hogy nincsen forradalmi változás a természet hozamában és az emberi munkához szükséges anyagokban. Nem *lehetetlen* azonban, hogy a tudomány haladásával kézzelfogható közelségünkbe kerülnek olyan módszerek és eszközök, amelyek révén életszínvonalunk egészében mérhetetlenül megnövekednék, és a termékek valamely adott mennyisége az emberi erőfeszítéseknek csupán egy részét képviselné a mainak. Ebben az esetben a „kapacitás” valamennyi szintje min-

⁶ 1 font sterling értékű aranypénz, amely 10 shillinggel egyenlő. (A szerk.)

denütt megváltozna. Persze az, hogy minden *lehetséges*, nem menti az ostoba fecsegést.

Igaz, 1870-ben senki sem láthatta előre mekkora lesz Németország teljesítőképessége 1910-ben. Nem remélhetjük, hogy egy vagy több nemzedéknél hosszabb időre hozunk törvényeket. Az ember gazdasági helyzetében végbemenő időszakonként ismétlődő változások, s az, hogy az emberi előrebecslések tévedésekre hajlamosak, feltehetően arra vezet, hogy egyik vagy másik irányban tévedni fogunk. Gondolkodó emberek lévén, a legokosabb, amit tehetünk, az, ha politikánkat a rendelkezésünkre álló bizonyítékokra alapozzuk, s azt abban az öt vagy tíz évben alkalmazzuk, amelyben feltehetően bizonyos fokú előrelátással rendelkezünk. S nem követünk el hibát, ha eltekintünk az emberi lét szélsőséges esélyeitől és azoktól a forradalmi változásoktól, amelyek a természet rendjében vagy az ember és a természet viszonyában mennek végbe. Az, hogy nincsen megfelelő ismeretünk azt illetően, milyen kifizetésekre lesz képes Németország egy hosszabb időszakon keresztül, sok éven át, nem igazolhatja azt az állítást, márpedig hallottam egyesek ellenkező értelmű kijelentéseit, hogy igenis képes 50 milliárd dollár jóvátétel fizetésére.

Miért fogadta el a világ oly hiszékenyen politikusok valótlan állításait? Ha szükséges valamiféle magyarázat, ezt a fajta hiszékenységet részben az alábbi befolyásoknak tulajdonítom.

Először is, a háború óriási kiadásai, az infláció, a valuta leértékelődése, ami az értékegység teljes instabilitásához vezetett, azt eredményezte, hogy pénzügyek tekintetében elvesztettük minden szám- és nagyságérzékelő képességünket. Amit a lehetőségek határának véltünk,

azt olyan mérhetetlenül meghaladták, s akik a múltra alapozták várakozásaikat, oly gyakran tévedtek, hogy az egyszerű ember ma már hajlandó bármit elhinni, amit a hitelesség némi látszatával mondanak neki, s minél nagyobb a szám, annál készségesebben „veszi be”.

Ám azok, akik mélyrehatóbban vizsgálják a kérdést, néha az ésszerű gondolkodás számára sokkalta valószínűbbnek tűnő tévhit áldozatai lesznek. Így például akadhat, aki következtetéseit Németország évi termelékenységének teljes növekedésére alapozza, s ezt megkülönbözteti exporttöbbletétől. Helfferich becslése szerint Németország vagyonának évi növekedése 1913-ban 2–2,125 milliárd dollár volt (amiben nem foglaltatik benne a meglévő föld és tulajdon megnövekedett pénzértéke). A háború előtt Németország 250–500 millió dollárt költött fegyverkezésre, ezt az összeget most nélkülözni tudja. Akkor hát miért ne fizetne a szövetségeseknek évi 2,5 milliárd dolláros összeget? Így foglalható össze legélesebben, legkézzelfoghatóbban ez a durva érv.

Ez az érvelés azonban két hibát tartalmaz. Mindenekelőtt Németország évi megtakarításai azt követően, amit a háborúban és a békeszerződés következtében szenvedett, nem érik el a háború előtti szintet, és ha a jövőben évről évre elveszik tőle ezt az összeget, nem is érhetik el többé hajdani szintjüket. Elzász-Lotaringia, Lengyelország és Felső-Szilézia elvesztése – termelékenység-többletben kifejezve – nem tehető évi 250 millió dollárnál kevesebbre. A feltételezések szerint Németország évente mintegy 500 millió dollár haszonra tett szert hajóiból, külföldi beruházásaiból, külföldi banktevékenysége és kapcsolatai révén, s mindettől most megfosztották. A fegyverkezéssel kapcsolatos megtakarításait jóval megha-

ladja a nyugdíjakra bejelentett évi igény, amit jelenleg 1,250 milliárd dollárra⁷ becsülnek, s ami a termelési kapacitás tényleges veszteségével jár. De még ha el is tekintünk a belső eladósodás 240 milliárd márkányi terhétől, mint ami nem a termelékenység, inkább a belső elosztás problémája, továbbra is számításba kell vennünk Németországnak a háború alatt keletkezett külföldi adósságát, nyersanyagkészleteinek kimerülését, állatállományának zsugorodását, termőtalaja termelékenységének a trágya- és munkaerőhiány nyomán előállott csökkenését és gazdagságának apadását, számos javítási és felújítási munkálatnak közel öt éven át történt elhanyagolása következtében. Németország már nem annyira gazdag, mint a háború előtt, és jövőbeli megtakarításainak ezen okokból való csökkenése – eltekintve a már korábban is figyelembe vett tényezőktől – nemigen tehető 10 százaléknál, vagyis évi 200 millió dollárnál kevesebbre.

Ezek a tényezők már eddig is 500 millió dollárnál kevesebbre csökkentették Németország évi többletét (ezt az összeget számítottuk más módon, mint maximális évi jóvátételi törlesztését). De még ha azzal próbálnának is cáfolni bennünket, hogy nem vettük figyelembe az életszínvonal és komfort csökkenését Németországban, ami ésszerűen rákényszeríthető egy legyőzött ellen-

⁷ 5 milliárd márka névértéken történő átszámítása a márka fennálló értékvesztése okán eltúlozza a tényleges nyugdíjkifizetések jelenlegi pénzbeli terhét, de minden valószínűség szerint nem túlozza el a háborúban elszenvedett emberveszteség következtében tapasztalható tényleges nemzeti termelékenységi veszteséget.

ségre,⁸ továbbra is ott az alapvető tévedés a számítás módszerében. A belföldi beruházások rendelkezésére álló évi többlet csakis úgy alakítható át külföldi export rendelkezésére álló többletté, ha mélyrehatóan megváltoztatjuk a végzett munka jellegét. Meglehet, Németországon belüli szolgáltatásokra rendelkezésre áll és eléggé hatékony a munka, mégsem talál értékesítési lehetőséget a külkereskedelemben. S ezzel visszakanyarodtunk ugyanahhoz a kérdéshez, amellyel az exportkereskedelem vizsgálatakor kellett szembenéznünk – *miféle* exportkereskedelemben talál majd a német munka nagymértékben megnövekedett piacra? A munkát csakis a hatékonyság csökkentésével és nagyarányú tőkeáfordítással lehet új csatornába terelni. Az évi többlet, amelyet a német munka a hazai tőke értéknövelésére elő tud állítani, sem elméletileg, sem gyakorlatilag nem mércéje az általa külföldön kifizetendő évi sarnak.

IV. A JÓVÁTÉTELI BIZOTTSÁG

Ez a testület olyan figyelemre méltó felépítésű és – ha egyáltalán működni fog – olyan széles körű befolyást gyakorolhat Európa életére, hogy jellegzetességei külön vizsgálatot érdemelnek.

A békeszerződés értelmében Németországra kényszerített kártérítés példa nélküli. A korábbi háborúkat kö-

⁸ Egyébként nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az életszínvonal csökkentése mindkét irányban hat egy ország termelékenység-többletére. Továbbá nincsenek tapasztalataink, hogyan reagál egy fehér emberfajta olyan körülmények között, amikor

vető elrendezések részét alkotó kicsikart pénzösszegek ugyanis két alapvető vonásban különböznek a jelenlegitől. A követelt összeget pontosan meghatározták, és egyetlen summában jelölték meg, s amíg a legyőzött fél teljesítette az évi készpénz-részletfizetéseket, semmiféle lényeges következményekkel járó beavatkozásra sem volt szükség.

De ebben az esetben, a már ismertetett okoknál fogva, a kikényszerített sarcot még nem határozták meg, s amikor majd pontosan megjelölik az összeget, kiderül, hogy az meghaladja azt, amit készpénzben ki lehet fizetni, de azt is, aminek kifizetésére egyáltalán mód van. Szükségessé vált tehát egy testület életre hívása, amely megállapítja az igénylistát, meghatározza a fizetés módozatát, és jóváhagyja a szükséges csökkentéseket és halasztásokat. Csakis úgy lehetséges, hogy ez a testület évről évre a lehető legtöbbet csikarhassa ki, ha nagy hatáskört biztosítanak neki az ellenséges országok belső gazdasági életében; ezeket az országokat ettől fogva csődbe ment vállalatokként kell majd kezelni, amelyeket a hitelezők igazgatnak a saját hasznukra. A gyakorlatban azonban a bizottság jogkörét és funkcióit még annál is jobban kibővítették, mint ami szükséges erre a célra, s a Jóvátételi Bizottságot végső döntőbíróként hozták létre szá-

már-már rabszolgasorba süllyed. Általában azonban föltételezik, hogy ha az embertől elveszik egész többlettermelését, hatékonysága és szorgalma csökkenni fog. A vállalkozó és a föltaláló nem fog kiagyalni új dolgokat, a kereskedő és a boltos nem fog megtakarítani, a munkás nem fog dolgozni, ha szorgalmuk gyümölcsét félreteszik, még hozzá nem a gyermekeik, saját öregkoruk javára, büszkeségük fokozására vagy helyzetük javítására, hanem egy idegen hódító haszonélvezetére.

mos olyan gazdasági és pénzügyi kérdésben, amelyet célszerűbbnek láttak megoldatlanul hagyni magában a békeszerződésben.¹

A Jóvátételi Bizottság jogkörét és szabályzatát túlnyomórészt a Németországgal kötött békeszerződés Jóvátétel fejezete II. függeléke és 233–241. cikkelyei határozzák meg. S ugyanezen bizottságnak a hatáskörébe tartozik majd Ausztria és Bulgária, valamint feltehetőleg Magyarország és Törökország, mihelyt ezekkel az országokkal megkötik a békeszerződéseket. Ezért *mutatis mutandis*, analóg cikkelyek találhatók az osztrák² és a bolgár békeszerződésben is.³

¹ A békekonferencia kompromisszumai és halogatása során számos olyan kérdés merült fel, amelynek esetében – ahhoz, hogy egyáltalán valamiféle döntésre jussanak – meghagytak bizonyos fokú homályt és bizonytalanságot. A konferencia egész módszere ebbe az irányba tendált – a Négyek Tanácsa nem annyira megállapodást, mint inkább szerződést kívánt. Politikai és területi kérdésekben az a tendencia nyilvánult meg, hogy a végső döntést a Népszövetségre bízzák. De pénzügyi és gazdasági kérdésekben a végső döntést rendszerint a Jóvátételi Bizottságra ruházták, jóllehet az az érdekelt felekből összetevődő végrehajtó testület.

² Az Ausztria által jóvátétel céljára fizetendő összeget teljes egészében a Jóvátételi Bizottság belátására bízták, a szerződés szövege semmiféle határozott összeget nem említ. Az osztrák kérdéseket a Jóvátételi Bizottság különleges részlege intézi majd, de ennek a részlegnek nem lesz semmiféle felhatalmazása, csakis az, amit a főbizottság esetleg ráruház.

³ Bulgáriának 450 millió dolláros kártérítést kell fizetnie fél-éves részletekben, 1920. július 1-től kezdődően. Ezeket az összegeket a Jóvátételi Bizottság megbízásából a szófiai székhelyű Szövetséges Ellenőrző Bizottság fogja behajtani. A bulgáriai Szövetséges Bizottság bizonyos tekintetben a Jóvátételi Bizottságtól független meghatalmazással és hatalommal rendelkezik,

A szövetséges főhatalmak egy-egy fődelegátussal képviseltetik magukat a bizottságban. Az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország küldöttei valamennyi tárgyaláson részt vesznek; Belgium küldötte szintén, kivéve azokat, amelyeken Japán vagy a szerb-horvát-szlovén állam küldöttei is jelen vannak; Japán delegátusa részt vesz valamennyi munkálatban, amely tengerjogi vagy specifikusan japán kérdéseket érint; a szerb-horvát-szlovén állam küldötte pedig azokon az üléseken vesz részt, amelyeken Ausztriát, Magyarországot vagy Bulgáriát érintő kérdéseket vitatnak meg. A többi szövetséges országot szavazati jog nélküli delegátusok képviselik, valahányszor igényeiket és érdekeiket vizsgálja a bizottság.

A bizottság általában a többségi szavazat elve alapján hozza meg döntéseit, kivéve bizonyos különleges eseteket, amikor is egyhangúság szükséges; ez utóbbiak közül a legfontosabbak a német adósságok törlése, a részlettörlesztések hosszú időre történő elhalasztása és a német adósságkötvények eladása. A bizottságot döntéseinek megvalósítására teljes végrehajtó hatalommal ruházták fel. Végrehajtó apparátust szervezhet meg, és a hatalmát átruházhatja annak tisztségviselőire. A bizottság és munkatársai diplomáciai kiváltságokat fognak élvezni, fizetésüket pedig Németország folyósítja, ám a németeknek semmiféle beleszólásuk nem lesz ezen fizetések megállapításába. Ahhoz, hogy a bizottság megfelelően végezhesse számos funkcióját, sok száz főnyi hatalmas,

mindazonáltal az utóbbinak a megbízottja, s fölhatalmazása van arra, hogy tanácsadással szolgáljon a Jóvátételi Bizottságnak, például a félévi részletek csökkentését illetően.

többszörös bürokratikus szervezetet kell létrehoznia. Erre a Párizsban székelő szervezetre bízzák Közép-Európa gazdaságának jövőjét.

Fő funkciói a következők:

1. A bizottság meghatározza az ellenséges hatalmak ellen benyújtott igény pontos összegét, részletesen megvizsgálván mindegyik szövetséges országnak a Jóvátétel fejezet I. függelékére alapozott igényeit. Ezzel a feladattal 1921 májusáig el kell készülnie. A német kormánynak és Németország szövetségeseinek „méltányos módon alkalmat nyújt arra, hogy meghallgassák őket, ámde semmiféle formában nem vehetnek részt a bizottság döntéseinek meghozatalában.” Ez annyit tesz, hogy a bizottság egyidejűleg érdekelt fél és bíró lesz.

2. Miután meghatározta az igényt, fizetési ütemtervet dolgoz ki, gondoskodva arról, hogy az egész összeget kamatostul harminc éven belül letörlesszék. Időnként, figyelembe véve az ütemterv lehetőségeihez mért módosítását, „megvizsgálja Németország jövedelmi forrásait és fizetőképességét... és méltányos módon alkalmat nyújt képviselőinek arra, hogy meghallgassák őket.”

„A bizottságnak időnként fel kell mérnie Németország fizetőképességét, s ennek során meg kell vizsgálnia a német adórendszert, először abból a célból, hogy a Németország által jóvátételre fizetendő összegekkel megterheljék valamennyi bevételét, még mielőtt ezeket bármiféle belföldi kölcsön adósságszolgálatára vagy kifizetésére fordítaná, másodszor pedig, hogy meggyőződjön arról, vajon a német adórendszer általában teljes egészében arányosan olyan súlyos-e, mint a bizottságban képviselt bármely hatalom adórendszere.”

3. A bizottságot 1921 májusáig fölhatalmazzák – 5

milliárd dollár kifizetésének biztosítása céljából –, hogy követelje bármely és bárhol található német tulajdon átadását, vagyis „Németország olyan részletekben és olyan módon törlesszen, aranyban, áruban, hajókban, értékpapírokban és más módon, ahogy azt a Jóvátételi Bizottság majd meghatározza.

4. A bizottság fogja eldönteni, hogy a német állampolgárok Oroszországban, Kínában, Törökországban, Ausztriában, Magyarországon és Bulgáriában, vagy korábban Németország vagy szövetségesi birtokában levő bármely területen működő közüzemi vállalataiban levő mely jogait és érdekeltségeit kell kisajátítani és átadni magának a bizottságnak; megbecsüli az így átadott érdekeltségek értékét, és szétosztja a zsákmányt.

5. A bizottság fogja meghatározni, hogy az ekképpen Németországtól elragadott erőforrások közül mennyit kell visszatéríteni Németországnak, hogy életben tartsák gazdasági szervezetét, s ezáltal lehetővé váljék jóvátételi törlesztéseinek folytatása a jövőben.⁴

6. A bizottság fellebbezési és döntőbíráskodási lehetőség nélkül felbecsüli a fegyverszüneti egyezmény és a békeszerződés értelmében átengedett tulajdon és jogok értékét, vagyis a gördülőanyagét, a kereskedelmi flottáét, a folyami hajókét, a szarvasmarhákét, a Saar-vidéki bányákét, az átengedett területen található tulajdonét, amelyet jóvá kell írni és így tovább.

⁴ A békeszerződés értelmében ez a funkciója a szövetséges és társult főhatalmak kormányai által e célra kinevezett bármely testületnek; amely nem szükségszerűen a Jóvátételi Bizottság. De feltételezhető, hogy külön erre a célra nem fognak egy további testületet életre hívni.

7. A bizottság meghatározza azon hozzájárulások mennyiségét és értékét, amelyeket a Jóvátétel fejezet különböző függelékei alapján Németországnak évről évre természetben kell teljesítenie.

8. A bizottság gondoskodik róla, hogy Németország visszaszolgáltassa az azonosítható tulajdont.

9. A bizottság kapja meg, kezeli és osztja el a Németországtól befolyó összes készpénz- vagy természetbeni törlesztést. Továbbá kibocsát és piacra visz német adósságkötvényeket.

10. A bizottság határozza meg a háború előtti államadósság azon hányadát, amelyet Schleswig, Lengyelország, Danzig és Felső-Szilézia átengedett területeinek át kell vállalniuk. Továbbá a bizottság osztja szét alkotóelemei között a hajdani osztrák–magyar birodalom államadósságát.

11. A bizottság fölszámolja az Osztrák–Magyar Bankot, valamint felügyeli a hajdani osztrák–magyar birodalom pénzrendszerének likvidálását és újjal történő felváltását.

12. A bizottság köteles beszámolni arról, hogy ha megítélése szerint Németország nem teljesíti kötelezettségeit, és javaslatokat kell tennie arra, miként kényszeríthető e kötelezettségek betartására.

13. A bizottság alárendelt intézményeken keresztül általában a németországgal azonos funkciókat fog betölteni Ausztria és Bulgária, s feltehetően Magyarország és Törökország esetében is.⁵

⁵ E könyv megírásának időpontjában még nem készültek el az ezen országokkal kötendő békeszerződések megszövegezésével. Lehetséges, hogy Törökországgal külön bizottság foglalkozik majd.

A fentieken kívül a bizottságra még számos, viszonylag kisebb jelentőségű feladatot is róttak. A fenti összegezés azonban kellőképpen rávilágít hatáskörének kiterjedésére és jelentőségére. E hatáskör fontosságát jelentősen megnöveli az, hogy a békeszerződés követelményei általában meghaladják Németország teljesítőképességét. Következésképpen, azok a klauzulák, amelyek lehetővé teszik a bizottság számára engedmények tételét – amennyiben megítélése szerint Németország helyezte ezt megköveteli –, számos részletkérdésben Németország gazdasági életének döntőbírájává emelik. A bizottságnak nemcsak Németország fizetőképességét kell megvizsgálnia, nemcsak azt kell meghatároznia (az első években) mely élelmiszerek és nyersanyagok importja szükséges, hanem arra is felhatalmazták, hogy nyomást gyakoroljon a német adórendszerre (II. függelék 12/b. cikkely)⁶ és Németország belföldi kiadásaira, azzal a céllal, hogy biztosítsák, a jóvátételi fizetések elsőbbséget élvezzenek az ország valamennyi jövedelemforrásában; továbbá a bizottságnak kell eldöntenie, milyen hatással lesznek Németország gazdasági életére a gépi berendezésekre, szarvasmarhákra stb. vonatkozó követelések, valamint a szénszállítások.

A békeszerződés 240. cikkelye értelmében Németország határozottan elismeri a bizottságot és jogkörét „abban a formában, ahogyan azt a szövetséges és társult

⁶ Véleményem szerint gyakorlatilag ez a helyzet (ha e cikkely egyáltalán jelent valamit), annak ellenére, hogy a szövetségesek válaszában ezen szándékot illetően a következő cáfolat olvasható: „A II. függelék 12/b. cikkelye nem hatalmazza föl a bizottságot arra sem, hogy előírjon vagy kikényszerítsen adókat, avagy dik-tálja Németország költségvetésének jellegét.”

kormányok majdan megalkotják”, továbbá „visszavonhatatlanul hozzájárul, hogy ezen bizottság birtokolja és gyakorolja a jelen szerződés által ráruházott hatalmat és jogkört.” Németország vállalja, hogy minden, a tárgyra vonatkozó információval ellátja a bizottságot. Végezetül a 241. cikkelyben „Németország vállalja, hogy parlamentje megszavaz, kihirdet és érvényesít minden olyan törvényt, rendeletet és rendelkezést, amely szükséges lehet ezen intézkedések teljes érvényesítéséhez.”

A Német Pénzügyi Bizottság ehhez fűzött versailles-i megjegyzései nemigen tekinthetők túlzóknak: „Ekképpen a német demokráciát éppen abban a pillanatban semmisítik meg, amikor a német nép súlyos küzdelem után neki akart fogni a demokrácia fölépítésének – s éppen azok a személyek semmisítik meg, akik a háború egész ideje alatt unos-untalan azt hangoztatták, hogy a demokráciát akarják elhozni nekünk. ...Németország immár sem nép, sem állam, hanem pusztá kereskedelmi érdekeltséggé válik, amelyet hitelezői kiszolgáltatnak egy adószedőnek, anélkül, hogy akár csak lehetőséget nyújtanának neki készségének bizonyítására, miszerint kötelezettségeinek saját akaratából hajlandó eleget tenni. A bizottság – amelynek állandó székhelye Németországon kívül lesz – összehasonlíthatatlanul nagyobb jogkörrel fog rendelkezni Németországban, mint amilyen-nel a német császár valaha is rendelkezett; uralma alatt a német népet évtizedeken át megfosztják minden jogától, megvonják tőle, sokkalta nagyobb mértékben, mint bármely néptől az abszolutizmus korában a független cselekvés, az egyéni törekvés lehetőségét gazdasági vagy akár csak erkölcsi haladása területén.”

Az ezen megjegyzésekre adott válaszukban a szövetsé-

gesek tagadták, hogy azok bármi lényegeset tartalmaznának, azoknak bármi alapjuk vagy bizonyító erejük lenne. „A német küldöttség megjegyzései – jelentették ki – annyira torz és pontatlan nézetet tükröznek a bizottságot illetően, hogy nehéz elhinni, miszerint a szerződés klauzuláit nyugodtan vagy gondosan áttanulmányozták volna. A bizottság nem az elnyomás gépezete, vagy a német szuverenitásba való beavatkozás eszköze. Semmiféle katonai erő nem áll rendelkezésére; Németország területén nincsen végrehajtó hatalma; s ellenében a küldöttség állításaival, nem irányíthatja vagy ellenőrizheti az ország oktatási vagy egyéb rendszereit. Feladata az, hogy megtudakolja, mit kell fizetni; hogy meggyőződjön róla, Németország fizetőképese-e; végül, hogy jelentést tegyen a hatalmaknak (amelyeknek a bizottsága), ha Németország nem tenne eleget kötelezettségeinek. Ha Németország a megkövetelt pénzüsszeget a maga módján teremti elő, a bizottság nem rendelheti el, hogy azt valamilyen más módon teremtsse elő; ha Németország természetbeni fizetést ajánl föl, a bizottság elfogadhatja az ilyen törlesztést, de – kivéve a magában a békeszerződésben meghatározott eseteket – nem követhet efféle fizetéseket.”

Ez nem a Jóvátételi Bizottság hatás- és jogkörének őszinte leírása, ami nyomban kitűnik, ha feltételeit összevetjük a fenti összegezéssel vagy magával a békeszerződéssel. Azt a kijelentést, hogy a bizottságnak „semmiféle katonai erő nem áll rendelkezésére”, kissé nehéz lenne alátámasztani, tekintettel a szerződés 430. cikkelyére, amely így szól: „Ha a Jóvátételi Bizottság akár a megszállás alatt, akár a fent említett tizenöt év eltelte után megállapítja, hogy Németország vonakodik a jelen

szerződés értelmében reá háruló jóvátételi kötelezettségeknek egészen vagy részben eleget tenni, a szövetséges és társult hatalmak csapatai a 429. cikkben meghatározott területeket egészen vagy részben azonnal újból meg fogják szállni.” Annak eldöntését, vajon Németország eleget tett-e kötelezettségeinek és egyáltalán lehetséges-e azoknak eleget tenni – jól figyeljünk! –, nem a Népszövetségre, hanem magára a Jóvátételi Bizottságra bízák. Ha pedig a bizottság kedvezőtlen döntést hoz, ezt „azonnal” a fegyveres erők bevetése fogja követni. Továbbá, a bizottság jogkörének leértékelése, amit a szövetségesek válaszukban megkíséreltek, abból a feltételezésből indul ki, miszerint Németország számára teljességgel nyitva áll annak lehetősége, hogy „a pénzüsszeget a maga módján teremtsse elő”, s ebben az esetben a Jóvátételi Bizottság jogkörét gyakorlatilag valóban nem alkalmazzák. Valójában azonban a Bizottság életre hívásának egyik legfőbb oka az a várakozás, hogy Németország képtelen lesz elviselni a névlegesen reá rakott terhet.

Egyes jelentések szerint Bécs népe, értesülvén arról, hogy a Jóvátételi Bizottság a közeljövőben látogatást tesz a városban, jellemző módon reményét a bizottságba vetette. Egy pénzügyi testület nyilván semmit sem vehet el tőlük, mivel nincsen semmijük, e testület célja tehát minden bizonnyal az, hogy segítsen nekik és könnyítsen rajtuk – így érvelnek a balsorsban is könnyelmű bécsiek. De meglehet, igazuk van. A Jóvátételi Bizottság nagyon közelről meg fog ismerkedni Európa problémáival, és meghatalmazásával arányosan viseli majd a felelősséget. Lehetséges, hogy ekképpen nagyon is más szerepet fog

betölteni, mint amit némely megteremtői szántak neki. Ha a Népszövetség felügyelete alá helyezik, amely az igazság, nem pedig az érdek őre, ki tudja, hogy a Jóvátételi Bizottság valamiféle gondolkodás- és célkitűzésbeli változás révén nem alakítható-e át az elnyomás és kifosztás eszközéből Európa gazdasági tanácsává, amelynek célja az élet és a boldogság helyreállítása még az ellenséges országokban is?

V. A NÉMET ELLENJAVASLATOK

A német ellenjavaslatok kissé homályosak és meglehetősen őszintétlenek is voltak. Ne feledjük, hogy a Jóvátétel fejezet azon cikkelyei, amelyek azzal foglalkoznak, miként bocsáthat ki Németország kötvényeket, a közvéleményben azt a benyomást keltették, hogy a kártérítést 25 milliárd dollárban állapították meg, vagy legalábbis ezt az összeget jelölték meg minimumként. A német küldöttség ezért abból indult ki, hogy válaszáat ezen összeg alapján fogalmazza meg, nyilvánvalóan feltételezve, hogy a szövetséges országok közvéleménye nem elégedne meg kevesebbkel, mint a 25 milliárd dollár *látszatával*. S mivel valójában nem voltak hajlandók ekkora összeget följánlani, leleményüket egy olyan formula kidolgozására összpontosították, amelyet úgy tálalhatnának a szövetséges országok közvéleményének, mintha beleegyeznének ebbe az összegbe; a valóságban azonban ennél sokkalta szerényebb összeget vettek számításba. Bárki, aki figyelmesen elolvasta az így kidolgozott formulát és ismerte a tényeket, nyomban átlátott rajta, s szerzői nemigen remélhették, hogy félrevezethetik a szövetségesek tár-

gyalóküldötteit. A német taktika tehát azt feltételezte, hogy ez utóbbiak titkon ugyanolyan megállapodásra törekednek, mint maguk a németek; e megállapodásnak némi köze van a tényekhez, és ezért, tekintettel azokra a bonyodalmakra, amelyekbe saját közvéleményeikkel szemben juttatták magukat, hajlandóak lesznek a békeszerződés megszövegezése során egy kis „paktálásra.” E föltételezés kissé más viszonyok között talán eléggé megalapozott is lett volna. Az adott körülmények között azonban ez a körmönfontosság nem vált a javukra, és sokkal jobban jártak volna, ha nyílt és őszinte becsléssel állnak elő egyrészt a hitük szerinti tartozásaik összegét, másrészt a fizetőképességüket illetően.

A németek 25 milliárd dolláros ajánlata a következőket jelentette. Először is a békeszerződésben teendő engedményektől tették függővé, miszerint biztosítanak, hogy „Németország a fegyverszüneti konvenciónak megfelelően¹ megtartja területi sértetlenségét; megtartja gyarmatbirtokait és kereskedelmi hajóit, beleértve a nagy úrtartalmúakat is; saját országában és a nagyvilágban ugyanolyan cselekvési szabadságot fog élvezni, mint valamennyi többi nép; minden háborús törvényt azonnal hatálytalanítanak és minden háború alatti beavatkozást gazdasági jogaiba és a német magántulajdonba stb. a kölcsönösség elve alapján bírálják el.” Mindez azt jelenti, az ajánlat érvénye attól függ, hogy a békeszerződés fennmaradó kikötéseinek nagy részét eltörlik. Másodszor a jóvátételi igények nem haladhatják meg a 25 milliárd dollárt, amiből 5 milliárdot 1926. május 1-ig kell ki-

¹ Bármit jelentsen is ez.

fizetni, s amennyiben teljesítik kifizetését,² ezen összeg egyetlen része után sem kell kamatot fizetni. Harmadszor ezen összegből jóvá kell írni (többek között) a következő tételeket: a) a fegyverszüneti egyezmény alapján történt valamennyi szállítmány értékét, beleértve a hadianyagot (például a német flottát); b) valamennyi vasút és állami tulajdon értékét az átengedett területeken; c) valamennyi átengedett terület *pro rata* hányadát a német államadóságban (beleértve a háborús adósságot) és a jóvátételi kifizetésekben, amelyet ezen területeknek viselniük kellett volna, ha Németország részei maradnak; végül d) Németország azon igényeinek átruházását, amelyeket a háború során a szövetségeseinek kölcsönzött összegekre támaszt.³

Az a), b), c), és d) alatt levonandó jóváírások esetleg meghaladhatják a tényleges békeszerződésben előírányzottakat, méghozzá durva becslés szerint akár 10 milliárd dollárral is, jóllehet a d) alatt beszámítandó összeget nemigen lehet kiszámítani.

Ha tehát meg akarjuk becsülni a 25 milliárd dollárnyi német ajánlat valóságos értékét a békeszerződés által meghatározott alapon, először le kell vonnunk 10 milliárd dollárt olyan ellenkövetelések fejében, amelyeket a szerződés nem irányoz elő, majd a fennmaradó részét feleznünk kell, hogy megkapjuk egy olyan részletfizetés jelenlegi értékét, amely után nem számítható kamat. Az ajánlat ezzel 7,5 milliárd dollárra csökkent, ellentétben a

² Feltételezve, hogy a tőketartozást egy harminchárom éves időszakon át egyenlően törlesztik, ennek az lesz a következménye, hogy a teher *megfelelődik* ahhoz képest, hogy a még törlesztendő tőkeösszegek után 5 százalékos kamatot kellene fizetni.

³ Tartózkodom a német javaslat további részleteinek vázolásától, mert a fenti pontok a leglényegesebbek.

40 milliárddal, amit – hozzávetőleges becslésem szerint – a békeszerződés követel Németországtól.

Önmagában véve ez nagyon jelentős ajánlat volt – ki is váltott széles körű bírálatot Németországban –, bár annak fényében, hogy a békeszerződés fennmaradó hányada nagyobb részének visszavonásától tették függővé, nemigen lehetett komolyan venni.⁴ A német küldöttség jobban tette volna, ha kevésbé kétértelmű nyelven közli, nézete szerint meddig tud elmenni.

A szövetségesek ezen ellenjavaslatra adott végső válaszában van egy fontos rendelkezés, amelyet eddig nem érintettem, de amellyel e helyütt célszerűnek látszik foglalkozni. Nagyjából arról van szó, hogy a Jóvátétel fejezet eredeti szövegezésében semmiféle engedményt nem irányoztak elő, ám a szövetségesek elismerték a Németországra hárított teher *meghatározatlanságának* hátrányos jellegét, és olyan módszert javasoltak, amellyel a jóvátételi igények végső, teljes összegét egy 1921. május 1-nél korábbi időpontban lehetne meghatározni. Ezért megígérték, hogy a békeszerződés aláírásától számított négy hónapon belül bármikor (vagyis 1919 október végéig) Németországnak jogában áll följánlania egy globális összeget a szerződés által meghatározott teljes tartozása rendezésére, majd ezt követően két hónapon belül (vagyis 1919 vége előtt) a szövetségesek

⁴ Emiatt szigorúan véve nem is hasonlítható össze az ezen fejezet egy korábbi részében közölt becslésemmel Németország fizetőképességét illetően, mivel ez a becslés azon alapul, milyen lesz Németország helyzete, ha a békeszerződés többi része is érvénybe lép.

„a lehetőségek szerint válaszolnak minden esetleges javaslatra.”

Ezt az ajánlatot három feltételhez kötötték. „Először, a német hatóságoktól elvárják, hogy mielőtt ilyen javaslatokat tesznek, tanácskoznak a közvetlenül érintett hatalmak képviselőivel. Másodszor, ezeknek a javaslatoknak egyértelműeknek, pontosaknak és világosaknak kell lenniük. Harmadszor, vitathatatlanul véglegesként kell elfogadniuk a kategóriákat és a jóvátételi rendelkezéseket.”

Az így megfogalmazott ajánlat nyilvánvalóan nem latolgatja azt, hogy újból felvesse Németország fizetőképességének kérdését. Csupán a békeszerződés alapján meghatározott jóvátételi igények teljes összegének megállapításával foglalkozik, lett légyen az (például) 35 milliárd, 40 milliárd vagy 50 milliárd dollár. „A kérdések – fűzi hozzá ehhez a szövetségesek válasza – pusztán meztelen tényekre szorítkoznak, nevezetesen, hogy mennyi a fizetési kötelezettségek összege, s ezért csak arra alkalmasak, hogy ekként foglalkozzanak velük.”

Ha az ígért tárgyalásokat valóban ezen irányelvek alapján kívánják folytatni, azok valószínűleg eredménytelenül zárulnak majd. Nemigen lesz könnyebb egy meg egyezésen alapuló összegig eljutni 1919 vége előtt, mint a békekonferencia idején; s nem javítja Németország helyzetét, ha teljes bizonyossággal megtudja, hogy ki kell fizetnie azt a hatalmas összeget, amelynek mindennemű számítás alapján a szerződés értelmében járó jóvátételnek ki kell kerekednie. E tárgyalások mindazonáltal lehetőséget nyújtanak a jóvátételi fizetések egész kérdés-komplexumának újbóli felvetésére, jóllehet nemigen remélhető, hogy ilyen korai időpontban a szövetséges

országok közvéleményének a hangulata már eléggé megváltozott.⁵

Nem zárhatom le ezt a kérdést úgy, mintha igazságos kezelése teljes egészében vagy a saját ígéreteinkből, vagy gazdasági tényektől függne. Annak a politikának, amely egy nemzedékre szolgáskorba döntené Németországot, lealázná sok millió ember életét és egy egész nemzetet megfosztana a boldogságtól, visszataszítónak és gyűlöletesnek kellene lennie – gyűlöletesnek és visszataszítónak, még akkor is, ha megvalósítható, még akkor is, ha meggazdagodnánk rajta, még akkor is, ha nem vetné el Európa egész civilizált élete hanyatlásának a magvát. Egyesek az igazság nevében hirdetik ezt a politikát. Az emberiség történelmének nagy eseményei, a nemzetek bonyolult és sokrétű sorsának kibogozása fényében azonban az igazság nem ilyen egyszerű. S még ha volna is, egyetlen nemzetet sem jogosít fel a vallás vagy a természetes erkölcs, hogy ellenségei gyermekeit büntesse szülei vagy uralkodói vétkeiért.

⁵ Mivel a szövetségesek késlekednek a békeszerződés ratifikálásával, a Jóvátételi Bizottság formálisan még nem alakult meg 1919. október végéig. Tudomásom szerint semmi sem történt a fenti ajánlat valóra váltása érdekében. Ám tekintettel a körülményekre, talán meghosszabbítják a határidőt.

A békeszerződés utáni Európa

E fejezet óhatatlanul borúlátó lesz. A békeszerződés nem tartalmaz semmiféle rendelkezést Európa gazdasági újjáépítésére – semmit, ami a legyőzött központi hatalmakat jó szomszédokká tenné, semmit, ami stabilizálná Európa új államait, semmit, ami helyreállítaná Oroszországot. De nem mozdítja elő semmiféle formában a szövetségesek közötti gazdasági szolidaritást szolgáló megegyezést sem. Párizsban nem állapodtak meg semmiben Franciaország és Olaszország szétzilált pénzügyi helyzetének helyreállítását illetően, sem abban, hogy módosítsák az Óvilág és az Újvilág rendszereit.

A Négyek Tanácsa nem fordított figyelmet ezekre a kérdésekre, mert más problémák kötötték le a figyelmét: Clemenceau-t az foglalkoztatta, miként lehetne szétzúzni az ellenség gazdasági életét, Lloyd George-ot az, hogy olyan egyezményt érjen el és vihessen haza, ami legalább egy hétig kiállja a próbát, az elnököt pedig az, hogy semmi olyat ne tegyen, ami ne lenne igazságos vagy jogos. Sajátos tény, hogy a szemük láttára éhező és felbomló Európa gazdasági problémája volt az egyetlen kérdés, ami iránt nem lehetett fölkelteni a Négyek érdeklődését. A gazdasági kérdések közül leginkább a jóvátétel foglalkoztatta őket, és ezt teológiai, politikai, választási fogási problémaként és minden más elképzelhető szempont szerint oldották meg, csak azon államok

gazdasági jövőjét hagyták figyelmen kívül, amelyek sorsával foglalkoztak.

A következőkben nem foglalkozom Párizssal, a békekonferenciával és a békeszerződéssel, hanem röviden szemügyre veszem Európa jelenlegi helyzetét, amilyenné a háború és a békeszerződés formálta. A továbbiakban nem szándékozom különbséget tenni a háború elkerülhetetlen következményei és a béke elkerülhető sorscsapásai között.

A helyzet legfontosabb tényei – ahogy én látom őket –, egyszerűen megfogalmazhatók. Európa a világtörténelem legsűrűbb népességtömörülése. Ez a népesség megszokta a viszonylag magas életszínvonalat, s egyes rétegei még ma is további javulásra, nem pedig életszínvonalcsökkenésre számítanak. Más világrészekhez képest Európa nem önellátó, kiváltképpen élelmezni nem tudja magát. A kontinensen belül nem egyenlően oszlik meg a népesség, nagy része viszonylag kevés számú, sűrűn lakott ipari központokba tömörül. A háború előtt ez a népesség biztosította a maga számára – jóllehet szinte semmi többlete nem maradt – a megélhetést, egy kényes és roppant bonyolult szervezet révén, amelynek alapjául a szén, a vas és a szállítás, valamint a más világrészekből importált szakadatlan élelmiszer- és nyersanyagszállítmányok szolgáltak. E szervezet szétrombolásával és a szállítmányok áramlásának megszakításával e népesség egy részét megfosztják megélhetési lehetőségétől. A fölösleges népesség elől elzárják a kivándorlás útját, hiszen évekbe telne, amíg ezeket az embereket átszállítanák a tengeren túlra, még akkor is – márpedig nem ez a helyzet –, ha akadnának országok, amelyek hajlandók befogadni őket. Azzal a veszéllyel kell tehát szembenéznünk, hogy

az európai népesség életszínvonala gyors ütemben csökkeni fog, egészen addig a pontig, amikor egyesek szó szerint éhezni fognak (ez már be is következett Oroszországban és hozzávetőlegesen Ausztriában). Az emberek nem fognak mindig némán meghalni. Az éhezés ugyanis, amely egyesekből eltompultságot és tehetetlen kétségbeesést vált ki, más vérmérsékletűeket az ideges labilitás hisztériájába és az őrült kétségbeesésbe hajszol. S ez utóbbiak nyomorúságukban esetleg megdöntik a szervezet maradványait, sőt magát a civilizációt is elsüllyeszthetik, amikor kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek az egyén mindent háttérbe szorító szükségleteinek kielégítésére. Ez az a veszedelem, amelynek láttán most össze kell hangolnunk minden erőforrásunkat, bátorságunkat és idealizmusunkat.

1919. május 13-án Brockdorff-Rantzau gróf benyújtotta a Német Gazdasági Bizottság jelentését a szövetséges és társult hatalmak békekonferenciájának. A jelentés tanulmány a békeszerződés feltételeinek hatásáról Németország lakosságának helyzetére. „A legutóbbi két nemzedék életében – állapította meg a jelentés – Németország mezőgazdasági államból ipari állammá alakult át. Amíg mezőgazdasági állam volt, élelmezni tudta 40 millió lakosát. Ipari államként biztosítani tudta 67 milliónyi lakosságának a megélhetését; 1913-ban az élelmiszerimport kerekített adatok szerint 12 millió tonnára rúgott. A háború előtt Németországban 15 millió ember számára nyújtott megélhetést a külkereskedelem, a hajózás és a külföldi nyersanyagok közvetlen vagy közvetett fölhasználása.” A jelentés, miután áttekinti a békeszerződés tárgyba vágó legfontosabb előírásait, így folytatódik: „Termékei ezen leapasztását követően,

a gyarmatai, kereskedelmi flottája és külföldi beruházásai elvesztése nyomán bekövetkezett gazdasági válság után Németország nem lesz abban a helyzetben, hogy megfelelő mennyiségű nyersanyagot importáljon külföldről. A német ipar igen nagy hányada ezért óhatatlanul pusztulásra lesz ítélve. Az élelmiszerimport jelentős megnövelése éppen akkor válik majd szükségessé, amikor ezen igény kielégítésének a lehetősége nagymértékben csökken. Németország tehát nagyon rövid időn belül képtelen lesz kenyeret és munkát adni sokmilliónyi lakosának, akitől megtagadják, hogy a hajózásból és a kereskedelemből keresse meg mindennapi betevő falatát. Ezeknek az embereknek ki kellene vándorolniuk, csak hogy ez gyakorlatilag lehetetlen, már csak azért is, mert sok ország, s éppen a legfontosabbak, szembeszegülnek majd mindennemű német bevándorlással. Vagyis, ha megvalósítanák a békeszerződés feltételeit, ez logikus módon azzal járna, hogy Németországban sok millió ember e politika áldozatául esne. S ez a katasztrófa rövid időn belül bekövetkezne, hiszen a népesség egészsége megroppant a háború alatt a blokád következtében, valamint a fegyverszünet idején, amikor a blokád tovább súlyosbította az éhínséget. Semmiféle segély – bármilyen nagy legyen is, bármilyen hosszú ideig folyósítanak is – nem tudná meggátolni ezt a *tömeges* halált.” „Nem tudjuk, sőt kételkedünk benne – folytatódik a jelentés –, vajon a szövetséges és társult hatalmak küldöttei föl ismerik-e azokat a következményeket, amelyek elkerülhetetlenül bekövetkeznek, ha Németországot, ezt a nagyon sűrűn lakott ipari államot, amely szorosan összefonódott a világ gazdasági rendszerével, s amely kénytelen hatalmas mennyiségű nyersanyagot és élelmiszert

importálni, egyszeriben visszalökik fejlődése azon szakaszába, amely megfelel fél évszázaddal korábbi gazdasági helyzetének és lélekszámának. Akik aláírják ezt a szerződést, sok millió német férfi, nő és gyermek halálos ítéletét fogják aláírni.”

Nem találok megfelelő választ ezekre a szavakra. S ez a vádirat legalább annyira igaz az osztrák rendezésre is, mint a németre. Ezzel az alapvető problémával kell szembenéznünk, amely előtt jelentéktelenné törpülnek a területi kiigazítások és az európai hatalmi egyensúly kérdései. A történelmi múlt néhány katasztrófáját, amely évszázadokra visszavetette az emberiség haladását, azon reakciók okozták, amelyek – természeti csapások vagy emberi cselekedetek következtében – véget vetettek az átmenetileg kedvező feltételeknek, melyek lehetővé tették a népesség megnövekedését azon a létszámon túlmenően, amelyről a kedvező körülmények megszűnte után már nem lehetett gondoskodni.

A pillanatnyi helyzet jellemző vonásai három kategóriába csoportosíthatók: először, Európa belső termelékenységének jelenlegi abszolút csökkenése; másodszor, a szállítás és a csere összeomlása, amelyek révén a termékeket oda lehetett továbbítani, ahol a legnagyobb szükség volt rájuk; harmadszor, Európa képtelen beszerezni a tengerentúlról szokásos szükségleteit.

A termelékenység csökkenésének mértéke nem egykönnyen becsülhető meg, s ezt talán el is túlozzák. De a *prima facie* bizonyítékok lehangolóak, és ez a tényező Hoover jól átgondolt figyelmeztetéseinek a lényege. Számos ok idézte elő ezt a fejleményt: erőszakos és tartós zűrzavar, például Oroszországban és Magyarországon; új kormányok megalakulása, s ezek tapasztalatlansága

a gazdasági kapcsolatok újjászervezésében, mint például Lengyelországban és Csehszlovákiában; szerte a kontinensen a termelékeny munkaerőben bekövetkezett veszteségek a háborús emberáldozatok vagy a mozgósítás fennmaradása következtében; a hatékonyság csökkenése a központi hatalmak birodalmaiban a tartós alultápláltság nyomán; a talajkimerülés, mivel a háborús években nem végezték el a szokásos műtrágyázást; a munkásosztály nyugtalansága életük alapvető gazdasági kérdéseit illetően. De mindenekelőtt (Hoover idézve) az emberek képtelenek erőfeszítésre, mert a lakosság nagy rétegei fizikailag kimerültek a nélkülözések és a háború szellemi és testi megerőltetései következtében.” Sokan ilyen vagy olyan okoknál fogva teljes egészében munkanélküliekké váltak. Hoover szerint az európai munkaközvetítő irodák körében 1919 júliusában végzett felmérés kimutatta, hogy 15 millió család részesül valamilyen formában munkanélküli-segélyben, amit nagyrészt az állandó infláció révén folyósítanak nekik. Németországban ezenkívül még fokozza az elrettentő hatást mind a munkások, mind a tőke szemében (amennyiben a jóvátételi feltételeket szó szerint veszik), hogy bármit, amit esetleg a pusztá létfenntartási szinten túl megtermelnek, hosszú éveken át el fognak kobozni tőlük.

A rendelkezésünkre álló tényszerű adatok talán nem sokkal egészíthetik ki a hanyatlásról rajzolt általános képet. Emlékeztetni kívánom azonban az olvasót néhány adatra. Becslések szerint Európa széntermelése egészében véve 30 százalékkal csökkent, márpedig Európa iparának nagy része, közlekedési és szállító hálózata teljes egészében a szénre épül. Míg a háború előtt Németország

megtermelte a lakosai által elfogyasztott élelmiszer 85 százalékát, a talaj termőképessége ma 40 százalékkal, az állatállomány felhasználhatósága 55 százalékkal csökkent.¹ A korábban nagy exportálható többlettel rendelkező európai országok közül Oroszország – részint összeroppant szállítóhálózata, részint összezsugorodott termelése következtében – maga is éhínség elébe néz. Magyarországot, eltekintve más nehézségektől, a románok nyomban az aratás után kifosztották. Ausztria még a naptári év vége előtt föléli egész 1919. évi termését. A fenti számok szinte túlságosan is döbbeneteseek, egyszerűen képtelenek vagyunk felfogni őket – ha nem tükröznének ennyire kétségbeejtő helyzetet, talán hihetőbbek lennének.

De még akkor is, ha elő lehet teremteni a szénét és be lehet takarítani a termést, az európai vasúthálózat összeomlása meggátolja elszállításukat; s még amikor a termékeket elő lehet is állítani, az európai valutarendszer összeomlása megakadályozza eladásukat. Vázoltam már hogy a háború és a fegyverszünet által elrendelt átengedések milyen károkat okoztak a német szállítási rendszerben. Ám Németország helyzete – figyelembe véve gyártás útján történő pótlási képességét – feltehetően még így sem olyan súlyos, mint egynémely szomszédjáié. Oroszországban (amelyre vonatkozóan azonban nagyon kevés a pontos vagy helytálló értesülésünk) a gördülőanyag állapota – úgy hírlik – egészében véve kétségbeejtő, s ez a gazdasági zűrzavar egyik legfontosabb tényezője. Lengyelországban, Romániában és Magyarorszá-

¹ Starling professzor: *Jelentés a németországi élelmiszerhelyzetről.* (Cmd. 280.).

gon sem sokkal jobb a helyzet. A korszerű ipari tevékenység azonban lényegében a hatékony szállítási lehetőségektől függ, s az a népesség, amely ezen eszközök segítségével szerezte meg a létfenntartáshoz legszükségesebbeket, a továbbiakban nem élhet meg nélkülük. A valutarendszer összeomlása és az, hogy megingott a bizalom a pénz vásárlóerejében, csak fokozza mindezeket a bajokat, amelyekre a külkereskedelem kapcsán kissé részletesebben kell kitérnünk.

Ezek szerint milyen képet alkothatunk Európáról? A falusi lakosság fenn tudja tartani magát saját mezőgazdasági termeléséből, de immár a városok számára termelt megszokott többlet nélkül, továbbá (az importált anyagok hiánya, következésképpen a városok kereskedelmi forgalomban levő iparcikkei választékának és mennyiségének hiánya következtében) megszűntek a szokásos ösztönzők az élelmiszernek más árukért cserében történő piacra vitelére; az ipari népesség az élelmiszerhiány következtében képtelen megőrizni fizikai erejét, az anyaghiany miatt képtelen megkeresni a mindennapra valót, következésképpen nem tudja külföldi importtal pótolni a hazai termelési csökkenését. Hoover szerint azonban „megközelítő becslés alapján arra következtethetünk, hogy Európa népessége legalább 100 millióval több, mint amely import nélkül ellátható, azért az export megtermeléséből és elosztásából kell megélnie”.

A külkereskedelem örök termelés-csere körforgása újbóli életre keltésének problémája miatt kénytelen vagyok kitérőt tenni, hogy szemügyre vegyem Európa valuta-helyzetét.

Lenin állítólag kijelentette, hogy a tőkés rendszer megsemmisítésének legjobb módja a pénz lezüllesztése.

Tartós inflációs folyamat révén a kormányok titkon és észrevétlenül elkobozhatják állampolgáraik vagyonának jelentős részét. E módszer alkalmazásával nemcsak elkoboznak, hanem *önkéntesen* koboznak el, s míg ez a folyamat azzal jár, hogy sokan elszegényednek, egyesek gyakorlatilag meggazdagodnak rajta. A gazdagság ezen önkényes átrendezésének látványa nemcsak a biztonságra, hanem a gazdagság fennálló elosztásának méltányosságába vetett hitre is csapást mér. Azok, akik számára ez a rendszer érdemeiken, sőt várakozásukon és vágyaikon túlmenő óriási haszonnal jár, „nyerészedők” lesznek, akik a polgárság – akárcsak a proletariátus – gyűlöletének céltáblájává válnak, hiszen a burzsoáziát is elszegényítette az inflációs politika. Az infláció súlyosbodásával és a pénz reálértékének havonkénti szélsőséges ingadozásával az adósok és a hitelezők közötti minden állandó kapcsolat – amely végső soron a kapitalizmus alapja – olyan mértékben szétzilálódik, hogy szinte már értelmetlenné válik, a vagyonszerzés folyamata pedig hazardírozássá, lottózássá züllik.

Leninnek minden bizonnyal igaza volt. A társadalom fennálló alapja megdöntésének nincsen ravaszabb vagy biztosabb eszköze, mint a pénz lezüllesztése. E folyamat a rombolás mögé sorakoztatja fel a gazdasági törvények összes rejtett erejét, méghozzá oly módon, hogy azt még minden milliomodik ember sem képes fölismerni.

A háború kései szakaszaiban valamennyi hadviselő kormány – szükségből vagy hozzá nem értésből – azt tette, amit egy bolsevik tudatos tervezés alapján tehetett volna. De még most is, amikor már véget ért a háború, a legtöbb kormány gyengeségéből következően ugyanezt a helytelen gyakorlatot folytatja. Sőt mi több, számos

európai kormány pillanatnyilag nemcsak meggondolatlan módszereket alkalmaz, hanem gyöngé is, s ezért arra törekszik, hogy a „nyerészkedők” néven közismertté vált osztályra hárítsa át a tömegek felháborodását, amit e kormányok bűnös módszereinek kézzelfoghatóbb következményei váltanak ki. Ezek a „nyerészkedők” nagyjából a tőkés vállalkozói osztálya, vagyis az egész tőkés társadalom tevékeny és konstruktív eleme; ők azok, akik a gyors áremelések időszakában óhatatlanul meggazdagodnak, akár kívánják ezt vagy vágyódnak rá, akár nem. Ha az árak szakadatlanul emelkednek, minden kereskedő, aki raktárkészletet gyűjtött vagy tulajdonnal és üzemmel bír, elkerülhetetlenül profithoz jut. Az európai kormányok tehát azzal, hogy a gyűlöletet ezen osztály ellen irányítják, egy lépéssel tovább viszik azt a végzetes folyamatot, amelyet Lenin ravasz elméje tudatosan kigondolt. A nyerészkedők az emelkedő áraknak nem az okai, hanem a következményei. Azzal, hogy a tömegeknek a vállalkozók osztályával szemben táplált gyűlöletét összekötik a társadalmi biztonságra mért csapással – a társadalmi közmegegyezés erőszakos és önkényes megzavarásával, valamint a gazdagság kialakult egyensúlyának fölborításával az infláció elkerülhetetlen következményeként –, ezek a kormányok gyors ütemben lehetetlenné teszik a tizenkilencedik század társadalmi és gazdasági rendjének további fenntartását. Csakhogy semmiféle tervük nincsen, mivel is váltsák fel azt.

Európában tehát a következő látvány tárul eléink: a tizenkilencedik század ipari diadalai nyomán kiemelkedett és alig néhány esztendeje még mindenható urainknak tűnő nagytőkés osztály hallatlanul meggyengült. Ezen osztály tagjainak rettegése és személyi elbátortala-

nodása napjainkban már olyan arányokat öltött, a társadalmi helyükbe és a társadalmi szervezet számára nélkülözhetetlen szerepükbe vetett hitük annyira megrendült, hogy immár a megfélemlítés könnyű prédáivá válnak. Más volt a helyzet huszonöt éve Angliában, amint más napjainkban az Egyesült Államokban is. Akkoriban a tőkések magabiztosak voltak, hittek a maguk társadalmi értékében, további létük helyénvalóságában, abban, hogy teljes mértékben élvezhetik gazdaságukat és korlátlanul érvényesíthetik hatalmukat. Ma remegnek minden sértő megjegyzés hallatán – elég, ha németbarátnak, nemzetközi bankároknak vagy nyereszkesedőknek nevezik őket, s máris hajlandók bármi váltságdíjat fizetni, csak ne beszéljenek róluk olyan durván. Eltűrik, hogy tönkrementek és teljességgel megsemmisítsék őket saját eszközeik, az általuk életre hívott kormányok és az a sajtó, amelynek ők a tulajdonosai. Meglehet, történelmi igazság, hogy minden társadalmi rend csakis önkeze által pusztul el. Nyugat-Európa komplexebb világában az immanens akarat esetleg finomabban valósíthatja meg a céljait, és egy Klotz vagy egy George révén ugyanannyira elkerülhetetlenül valóra válthatja a forradalmat, mint Oroszország vérszomjas filozófusainak – számunkra túlságosan kíméletlen és tudatos – intellektualizmusa.

Az európai valutarendszerek inflációs politikája példátlan méreteket ölt. A különböző hadviselő kormányok – képtelenek vagy túlságosan bátoratlanok vagy túlon túl rövidlátóak lévén, hogy kölcsönök vagy adók révén tegyenek szert a számukra szükséges jövedelemforrásokra – a mérlegegyensúly kedvéért beindították a bankóprést. Oroszországban és Ausztria–Magyarorszá-

gon ez a folyamat eljutott már odáig, hogy a pénz külkereskedelmi célra gyakorlatilag értéktelenné vált. A lengyel márka mintegy három centért kapható, az osztrák korona nem egészen két centért, eladni viszont semmi áron sem lehet. A német márka még négy centet sem ér a tőzsdéken. Kelet- és Délkelet-Európa többi országának a többségében majdnem ugyanilyen rossz a helyzet, Olaszország valutája névleges értékének alig valamivel több, mint a felére zuhant, jóllehet ott még mindig bizonyos fokú szabályozás érvényesül; a francia valuta piaca továbbra is bizonytalan; s még a font sterling jelenlegi értéke is jelentősen csökkent, ami károsan hat jövőbeni kilátásaira.

Míg azonban mindezen pénznemek értéke külföldön igen ingatag, sohasem veszítették el teljes egészükben – még Oroszországban sem – belföldi vásárlóerejüket. Valamennyi ország állampolgáraiban oly mélyen gyökerezik az állam törvényes fizetőeszközebe vetett bizalom, hogy meg vannak győződve róla, el kell jönnie a napnak, amikor korábbi értékének legalábbis egy részét visszanyeri. Úgy képzelik, hogy az érték a pénznek mint olyannak belső sajátossága, és nem fogják fel, hogy az igazi gazdagság, amit ez a pénz képviselhetett, egyszer s mindenkorra szertefoszlott. Ezt az érzést támasztják alá azok a különféle törvényi szabályozások, amelyekkel a kormányok megkísérlik ellenőrizni a belföldi árakat, ekképpen törekedve fenntartani törvényes fizetőeszközük némi vásárlóerejét. A törvény ereje tehát, egyes árufajtákat illetően, fenntart egy bizonyos mérvű közvetlen vásárlóerőt, míg az érzelmek és a szokás hatalma fenntartja, kiváltképpen a parasztok körében,

a hajlandóságot a valójában értéktelen papíros tárolására.

A pénz hamis értékének feltételezésében – az árszabályozásban testet öltő törvény ereje révén – azonban ott rejlik a végső gazdasági hanyatlás csírája, s hamarosan kiapadnak a kínálat végső forrásai is. Ha valaki rákényszerül, hogy munkája gyümölcsét papírra cserélje el, amelyet, mint tapasztalat hamarosan megtanítja rá, nem használhat fel arra, hogy megvásárolja rajta, amit kíván, olyan áron, ami a saját termékeiért kapott árhoz fogható, megtartja termékét magának, szívességgként szétosztja barátai és szomszédai között, vagy pedig csökkenti az előállításához szükséges erőfeszítéseit. Az a rendszer, amely kikényszeríti az áruknak nem az egymáshoz viszonyított valós értékükön történő cseréjét, lazítja a termelést, s ez végső soron a közvetlen termék-cserével járó pocsékolásra és eredménytelenségre vezet. Ha viszont egy kormány eláll a szabályozástól és szabad folyást enged a dolgoknak, a létszükségleti cikkek hamarosan csakis a gazdagok által megfizethető árszintet érnek el, a pénz értéktelensége nyilvánvalóvá válik, s nem lehet tovább eltitkolni, hogy becsapják az embereket.

Még ennél is kedvezőtlenebb az a hatás, amit az infláció gyógymódjaként alkalmazott árszabályozás és a nyereszkeszők elleni hajsza gyakorol a külkereskedelemre. Bárhogyan alakuljon is a helyzet odahaza, a valutának külföldön hamarosan be kell állnia valós értékszintjére, és ennek eredményeként megszűnik a belföldi és külföldi árak normális alkalmazkodása. Az importált áruk ára, a folyó átváltási árfolyamon számítva, jóval meghaladja a helyi árat, így azután sok létszükségleti cikket egyáltalán nem importálnak a magánvállalatok, behozataluk-

ról a kormánynak kell gondoskodnia; de mivel ezeket az árukat önköltségi áron alul kell eladnia, még mélyebbre süllyed a fizetéseképtelenség ingoványába. Az Európában immár csaknem általánossá vált kenyérszubszenció e jelenség legkirívóbb példája.

Napjainkban az európai országok két jól megkülönböztethető csoportba sorolhatók azt illetően, hogyan nyilvánul meg náluk a valójában mindenütt azonos baj. Az egyik csoportba tartoznak azok, amelyeket a blokád elvágott a nemzetközi kapcsolatoktól, a másikba meg azok, amelyeknek az importját szövetségeseik erőforrásaiból fedezték. Az első csoport jellegzetes példájaként Németországot, a második csoporténak Franciaországot és Olaszországot vizsgálom meg.

Németország bankjegyforgalma mintegy tízszerese a háború előttinek.² Aranyalapon számítva a márka értéke mintegy egynyolcada a korábbi értékének. Mivel az aranyalapon számított világpiaci árak több mint megduplázódtak, a márkaáraknak Németországban a háború előtti árszint tizenhat-hússzorosának kellene lenniük, ha megfelelőképpen és arányosan a Németországon kívüli árakhoz igazodnának.³ Csakhogy nem ez történik. Jóllehet a német árak igen nagymértékben növekednek, feltehetően még mindig nem haladják meg átlagosan több mint ötszörösen a régi szintjüket, legalábbis, ami a legfontosabb árucikkeket illeti; elképzelhetetlen, hogy tovább emelkedjenek, hacsak egyidejűleg és hasonlóképpen erőteljesen nem igazítják hozzájuk a munkabérek szintjét. A fennálló összehangolatlanság – más

² Ha a *Darlehenkassenscheine*-ket is beleszámítjuk, akkor valamivel több.

³ Hasonlóképpen az áraknak Ausztriában is el kellene érniük régebbi szintjük húsz-harmincszorosát.

akadályoktól eltekintve – kétféle módon gátolja az importkereskedelem újjáélesztését, márpedig ez az ország gazdasági újjáépítésének lényeges előfeltétele. Először is az importált áruk ára meghaladja a népesség nagy tömegeinek a vásárlóerejét,⁴ és így a blokád megszüntetését követően az egyébként várható importözön kereskedelmileg nem vált lehetővé.⁵ Másodszor egy kereskedő vagy egy gyáros számára kockázatos vállalkozás külföldi hiteltől anyagot beszerezni, amelyért – azt követően, hogy behozta vagy legyártotta – teljesen bizonytalan és esetleg realizálhatatlan értékű márkavalutát kap majd. A kereskedelem újjáélesztésének útjában álló ez utóbbi akadály fölött gyakran elsiklanak, jóllehet némi figyelmet érdemel. Jelenleg nem mondható meg, mennyit ér majd a márka valutában három vagy hat hónap, vagy egy év múlva, s a valutapiac sem képes megbízható adat közlésére. Előfordulhat tehát, hogy egy, a jövőbeli hitelképességét és jó hírnevét szem előtt tartó német kereskedőnek, akinek mondjuk rövid lejáratú hitelt ajánlanak fel font sterlingben vagy dollárban, esetleg kételyei támadnak és vonakodik ezt elfogadni. Font sterlinggel és

⁴ A fegyverszünet idején az egyik legmeghökkenőbb és legjellegzetesebb nehézség, amellyel a szövetséges hatóságoknak Németország megszállt területei igazgatása során meg kellett küzdeniük, abból fakadt, hogy még akkor is, amikor élelmiszert hoztak az országba, a lakosság nem tudta megfizetni annak önköltségét sem.

⁵ Elméletileg a belföldi árak túlzottan alacsony szintjének ösztönöznie kellene az exportot, tehát öngyógyító hatással járna. Csakhogy Németországban, de még inkább Lengyelországban és Ausztriában kevés vagy éppenséggel semmi sincsen, amit exportálni lehetne. Az importnak *meg kell előznie* az exportot.

dollárral fog tartozni, termékét azonban márkáért fogja eladni, s amikor eljön az ideje, nagyon is kérdéses lesz, vajon be tudja-e váltani márkáját erre a pénznemre, amelyben adósságát vissza kell fizetnie. Az üzlet elveszti eredeti jellegét, csupán valutaspekulációvá válik, melynek során az ingadozások teljességgel elmoszák a normális kereskedelmi profit emlékét.

A kereskedelem újjáélesztésének útjában tehát három különálló akadály tornyosul: a belső árak és a nemzetközi árak összehangtalansága; hiányzik a külföldi egyéni hitel, amellyel megvásárolhatók lennének a működő tőke biztosításához és a csere körforgásának újraindításához szükséges nyersanyagok; végül a zűrzavaros valuta-rendszer, miáltal kockázatosná vagy éppenséggel lehetetlenné válnak a hitelügyletek, nem is szólva a szokványos kereskedelmi kockázatról.

Franciaországban a bankjegyforgalom több mint hat-szorosa a háború előtti szintnek. A frank aranyalapon számított árfolyama valamivel kevesebb, mint a korábbi értékének kétharmada, vagyis a frank értéke nem zuhant a megnövekedett pénzmennyiséggel arányosan.⁶ Franciaország e látszólag jóval előnyösebb helyzetét annak köszönheti, hogy egészen a legutóbbi időig importjának igen nagy hányadát nem fizette ki, hanem az angol és az amerikai kormányok kölcsöneiből fedezte. Ez lehetővé tette, hogy egyensúlyhiány jöjjön létre az export és az import között, ami igen súlyos tényezővé válik napjaink-

⁶ Figyelembe véve az arany csökkent értékét, a frank árfolyamának a korábbi érték 40 százalékával kevesebbnek kell lennie – a tényleges adat mintegy 60 százalék –, ha az árfolyamesés arányban állna a megnövekedett pénzmennyiséggel.

ban, amikor a külső segítséget fokozatosan leépítik. Franciaország belgazdasága és a bankjegyforgalomhoz, valamint az idegen valutákhoz viszonyított árszínvonala jelenleg azon alapul, hogy az import túlsúlyban van az exporthoz képest, s ez semmiképpen sem folytatódhat. Nehéz azonban megmondani, miképpen lehetne javítani ezen az állapoton, hacsak nem csökkentik Franciaországban a fogyasztás színvonalát, márpedig ez, még ha csak ideiglenesen valósítják is meg, rendkívül nagy elégedetlenséget szül majd.⁷

Nem sokban tér el ettől Olaszország helyzete. Itt a bankjegyforgalom a háború előtti szintnek öt-hatszorosa, a líra aranyalapon számított árfolyama pedig mintegy a fele a korábbi értékének. Vagyis az árfolyam alkalmazkodása a bankjegyforgalomhoz Olaszországban előrehaladottabb, mint Franciaországban. Másrészt viszont Olaszország „láthatatlan” bevételeit (a kivándorlók át-

⁷ Az alábbi táblázatból kitűnik, milyen messze van Franciaország nemzetközi kereskedelme az egyensúlyi helyzettől:

Havi átlag	Import ezer dollár	Export ezer dollár	Az import többlete ezer dollár
1913	140 355	114 670	25 685
1914	106 705	81 145	25 560
1918	331 915	69 055	262 860
1919. jan.-márc.	387 140	66 670	320 470
1919. ápr.-jún.	421 410	83 895	337 515
1919. júl.	467 565	123 675	343 890

Ezeket az adatokat megközelítőleg névértéken számították át, ámde ezt nagyjából kiegyenlíti az, hogy az 1918-as és az 1919-es kereskedelmet az 1917. évi hivatalos árfolyam alapján értékelték. A francia import feltehetőleg nem folytatódhat még megközelítőleg sem ilyen arányokban, és az erre a helyzetre alapozott látszat-jólét félrevezető.

utalásaiból és a turisták költekezéséből) súlyos csapások érték; Ausztria fölbomlása fontos piactól fosztotta meg; sajátos függősége a külföldi hajózástól és a legkülönbözőbb importált nyersanyagoktól pedig különösen sebezhetővé teszi a világpiaci árak emelkedésével szemben. Mindezen oknál fogva súlyos a helyzete, és importjának túlsúlya ugyanolyan komoly tünet, mint Franciaország esetében.⁸

A meglevő inflációt és a külkereskedelem összehangolatlanságát mind Franciaországban, mind Olaszországban súlyosbítja ezen országok kormányainak sajnálatosan kedvezőtlen költségvetési helyzete.

Franciaország hírhedt arról, hogy a kormány képtelen hatékony adóztatásra. A háború előtt a teljes francia és angol költségvetés, valamint az átlagosan egy főre jutó adóteher nagyjából egyenlő volt; Franciaországban azonban a megnövekedett kiadások fedezésére semmiféle lényeges erőfeszítés nem történt. Becslések szerint „Nagy-Britanniában a háború alatt az adók az egy főre jutó 95 frankról 265 frankra növekedtek, míg Franciaországban 90 frankról alig 103 frankra nőttek”. Franciaországban az 1919. június 30-ával végződő pénzügyi évre megszavazott adók a becslések szerinti normális *post-*

⁸ Olaszország esetében az adatok így alakulnak:

Havi átlag	Import ezer dollár	Export ezer dollár	Az import többlete ezer dollár
1913	60 760	41 860	18 900
1914	48 720	36 840	11 880
1918	235 025	41 390	193 635
1919. jan.-már.	229 240	38 085	191 155
1919. ápr.-jún.	331 035	69 250	261 785
1919. júl.-aug.	223 535	84 515	139 020

bellum kiadásoknak nem egészen a felét tették ki. A jövőben a normális költségvetés nem maradhat el a 4,4 milliárd dollártól (22 milliárd frank), sőt még meg is haladhatja ezt az összeget; csak hogy még az 1919/1920-as pénzügyi évre becsült adóbevételek is csak alig a felét fedezik ennek az összegnek. A francia pénzügyminisztériumnak semmiféle terve vagy politikája nincsen ennek az óriási hiánynak a felszámolására, kivéve, hogy olyan arányú bevételekre számít Németországtól, amelyekről még maguk a francia hivatalnokok is tudják, hogy minden alapot nélkülöznek. Időközben hadianyag és főlegessé vált amerikai raktárkészletek eladásával segítenek magukon, sőt attól sem riadnak vissza még 1919 második felében sem, hogy a deficitet a Francia Bank további bankjegykibocsátásával fedezzék.⁹

Olaszország költségvetési helyzete talán valamivel kedvezőbb Franciaországénál. Az olasz állami pénzgazdálkodás a háború egész ideje alatt vállalkozóbb szellemű volt, mint a francia, s jóval nagyobb erőfeszítéseket tettek az adóztatásra és a háború költségeinek fedezésére. Mindazonáltal Nitti miniszterelnök az általános választás (1919. október) előestéjén a választókhoz intézett levelében szükségesnek tartotta az alábbi kétségbeesett hangvételű helyzetelemzés közzétételét: 1/ Az állami kiadások a bevételeknek mintegy a háromszorosát teszik ki. 2/ Valamennyi állami iparvállalat, beleértve a vasutat, a táviró- és a telefonszolgálatot, veszteségesen működik.

⁹ A Francia Bank pillanatnyilag rendelkezésemre álló utolsó két kimutatása szerint (1919. október 2. és 9.) az adott héten a bankjegykibocsátás növekedése 93 750 000 dollárra, illetve 94 125 000 dollárra rúgott.

Jóllehet az emberek drágán vásárolják a kenyeret, ez az ár is évente mintegy egymilliárd veszteséget okoz a kormánynak. 3/ A jelenlegi export, becslések szerint, csupán egynegyede-egyötöde az importnak. 4/ Az államadósság havonta egymilliárd lírával növekedik. 5/ Az egyhavi katonai kiadások még mindig nagyobbak, mint a háború első esztendejében.

Míg Franciaország és Olaszország költségvetési helyzete így alakult, a hadviselő Európa többi államaié még elkeserítőbb képet mutat. Németországban a birodalom, a szövetségi államok és a községek összes kiadását 1919–1920-ban 25 milliárd márkára teszik, s ebből alig 10 milliárdot fedeznek a már korábban is rendszeresített adók. S akkor nem vettük figyelembe a kártérítésként fizetendő összegeket. Oroszországban, Lengyelországban, Magyarországon vagy Ausztriában komolyan költségvetésről még csak beszélni sem lehet.¹⁰

Az inflációs tendencia fent ismertetett veszélye tehát nem csupán a háború következménye, minekutána a békével megkezdődik a gyógyulás folyamata. Folytatódó tünet, és egyelőre semmi kilátás sincsen arra, hogy felszámolják.

Mindezek a hatások együttvéve nemcsak meggátolják, hogy Európa haladéktalanul elegendő exportmennyisé-

¹⁰ Bilinski 1919. október 3-án tartotta meg pénzügyi beszámolóját a lengyel országgyűlésen. A legközelebbi kilenc hónap kiadásait az elmúlt kilenc hónap kiadásainak több mint kétszeresére becsülte, s míg az első szakaszban bevételek a kiadásoknak egyötödét tették ki, a soron következő hónapokra a kiadások egyenylcadának megfelelő bevételeket irányzott elő. A *Times* varsoói tudósítójának jelentése szerint „Bilinski hangvétele általában derűlátó volt, s úgy tűnt, elégedettséggel tölti is el hallgatóságát”!

get kínáljon a feltétlenül szükséges importálandó áruk ellentételezésére, hanem károsan befolyásolják hitelképességét is annak a működő tőkének a megszerzésére, ami szükséges lenne a csere körfolyamatának újbóli beindítására. Továbbá azzal, hogy a gazdasági törvény erőit még inkább kilendítik az egyensúlyi állapotból, ahelyett, hogy közelítenék hozzá, elősegítik a jelenlegi viszonyok tartósítását, s nem mozdítják elő belőlük a kilábalást. Gyöngé termelékenységgű, munkanélküliségtől sújtott, belső viszályok és nemzetközi gyűlölködések, harcok, éhezés, fosztogatás és hazudozás által megosztott, felbomlófélben levő Európa áll előttünk. Vajon mi kezeskedne egy kevésbé komor színekkel festett képért?

E könyvben kevés figyelmet fordítottam Oroszországra, Magyarországra és Ausztriára.¹¹ Ezekben az országokban annyira nyomorúságosak az életkörülmények, annyira előrehaladott a társadalom fölbomlása, hogy az nem igényel elemzést. Ezek az országok már a jelenben tapasztalják azt, ami Európa többi része szá-

¹¹ Az Osztrák Köztársaságra kényszerített békeszerződés feltételei teljesen figyelmen kívül hagyják ezen állam kétségbeejtő helyzetének valós tényeit. A bécsi *Arbeiter Zeitung* 1919. június 4-i száma így kommentálta ezeket a feltételeket: „Egy békeszerződés lényege még sohasem árulta el oly durván a szándékokat, amelyek állítólag irányelvül szolgáltak kidolgozásához, mint a jelen szerződés... amelyben minden egyes rendelkezést a könyörtelenség és az irgalmatlanság itat át, amelyben fikarcnyi emberi együttérzés sem fedezhető fel, amely arcucsapását jelenti minden emberi köteléknek, amely maga az emberiség, a szenvedő és meggyötört emberek elleni büntetés.” Alaposan ismerem az osztrák békeszerződést, s jelen voltam néhány feltételének megszövegezésekor, de nehezen tudnám megcáfolni ezen érzelmi kitörés jogszerűségét.

mára csak az előrejelzés birodalmába tartozik. Mindazonáltal hatalmas területről és nagy lélekszámú népeségről van szó, s a helyzet szembeszökő példája annak, mennyi szenvedést bír el az ember és meddig folytatódhat egy társadalom hanyatlása. Mindenekfölött pedig jelzésértékű számunkra, hogy a végső katasztrófa során a test nyavalyája miként vált át a lélek nyavalyájává. A gazdasági nélkülözés lassú szakaszokban hódít tért, és amíg az emberek türelmesen elviselik, a külvilág jószerint ügyet sem vet rá. A fizikai teljesítőképesség és a betegséggel szembeni ellenállóképesség lassan csökken,¹² de az élet

¹² Az elmúlt hónapok jelentései a központi hatalmak országainak egészségügyi viszonyairól minden képzeletet felülmúlóan iszonyatosak, s már-már érzélgősséggel vádolnak bennünket, amikor idézzük őket. Senki sem vitatja azonban, hogy általános igazságokat mondanak ki. Az alábbiakban három idézetet közlök, hogy az olvasó ne feledkezhesék meg róluk: „A háború utolsó éveiben egyedül Ausztriában legkevesebb 35 ezer ember, s csupán Bécsben 12 ezer ember halt meg tuberkulózisban. Ma legalább 350–400 ezer tuberkulózis miatt kezelésre szoruló emberrel kell számolnunk... Az alultápláltság következtében fejletlen izomzatú, fejletlen izületű és fejletlen agyú, vérszegény nemzedék nő fel.” (*Neue Freie Presse*, 1919. május 31.) A holland, svéd és norvég orvosegyetemek által a németországi viszonyok megvizsgálására kiküldött orvosbizottság 1919 áprilisában így számolt be a svéd sajtóban: „A tuberkulózis, kiváltképp a gyermekek körében, ijesztően terjed, és általában rosszindulatú. Hasonlóképpen az angolkór is komolyabb formában és szélesebb körben jelentkezik. Semmit sem tehetünk ezen betegségek ellen; nincsen tej a tüdővésesek számára, nincsen csukamájolaj az angolkórban szenvedők részére. ...A tuberkulózis szinte példátlan vonásokat mutat, amilyeneket eddig csupán kivételes esetekből ismertünk. A betegség egyidejűleg támadja meg az egész testet, s ebben a formájában gyakorlatilag gyógyíthatatlan...

valahogyan folytatódik, amíg végül el nem érik az emberi tűrőképesség határát, és a kétségbeesés és örület válik a tömegek tanácsadójává, fölrázza őket a válságot megelőző tompultságukból. Az ember megrázza magát, és lehullanak a szokás béklyói. Az eszmék hatalma mindenekfölött való, s az ember hallgat a remény, az ábránd vagy a bosszú bármely utasítására, amely az éter hullámain eljut hozzá. Most, amikor e sorokat írom, úgy tűnik, az orosz bolsevizmus lángjai – legalábbis pillanat-

...A tuberkulózis manapság szinte mindig végzetes a felnőttek körében. Az összes kórházi eset 90 százaléka tuberkulotikusok közül kerül ki. Mit sem tehetünk ellene az élelmiszerhiány miatt. ...A legszörnyűbb formában, például mirigy-tuberkulózis formájában jelenik meg, amely azután gennyes bomlásba megy át.” A következő idézet a *Vossische Zeitung* 1919. június 5-i számából származik egy olyan szerző tollából, aki elkísérte az Érchegységbe a Hoover-missziót: „Ellátogattam nagy vidéki körzetekbe, ahol a gyermekek 90 százaléka angolkóros volt, s ahol a hároméves gyerekek még éppen csak elkezdenek járni.... Tartsanak velem egy érchegységi iskolába. Úgy vélhetnénk, hogy csöppségek óvodájában járunk. De nem, ezek hét- és nyolcéves gyermekek. Parányi arcocskák, nagy, tompa szemek, amelyek fölé hatalmas, duzzadt, angolkóros homlok borul, kis karjuk csont és bőr, a kifordult ízületű, görbe lábak fölött pedig ott az éhség okozta ödémát jellemző puffedt, hegyes has... »Nézze csak ezt a gyereket – magyarázta az ügyeletes orvos. – Hihetetlen mennyiségű kenyeret fogyasztott el, mégsem kapott erőre. Rájöttem, hogy minden kenyeret, amit kapott, a szalmazsákjába rejtett. Az éhségtől való rettegés oly mélyen gyökerezett ebben a gyerekben, hogy kuporgatta a kenyeret, ahelyett, hogy megette volna: a tévútra került állati ösztön az éhségtől való rettegést rosszabbnak tüntette fel az éhség által előidézett tényleges görcsöknél.« „Mégis nyilván sokan vannak, akik úgy vélik, az igazság megköveteli, ezek az emberi lények negyven-ötven éves korukig sarcot fizessenek az angol adófizető helyzetének könnyítésére.

nyilag – ellobbantak, Közép- és Kelet-Európa népei pedig iszonyú kábultság állapotában vannak. A nemrégiben betakarított termés elhárítja a legszörnyűbb nélkülözést, Párizsban pedig kikiáltották a békét. Csakhogy közeleg a tél. Az embereknek nincs mire várniuk, nem táplálhatnak semmiféle reményt. Alig lesz tüzelő, amivel enyhíteni lehetne a tél megpróbáltatásait, vagy amivel melengetni lehetne az éhező városlakók testét.

De ki a megmondhatója, mennyit lehet még elviselni, vagy az emberek mely irányban próbálnak majd végül is elmenekülni balsorsuk elől?

Javallatok

Nagy kérdésekben nehéz megtartani a valósághű távlatokat. Bíráltam a Párizsban folyó munkát, és komor színekben ecseteltem Európa helyzetét és kilátásait. Ez a kérdés egyik, s meggyőződésem szerint igaz aspektusa. Az ilyen bonyolult és összetett jelenség esetében azonban az előrebecslések nem mind mutatnak egy irányba; elkövethetjük azt a hibát, hogy arra számítunk, a következők túl gyorsan, túlságosan is elkerülhetetlenül mutatkoznak majd meg annak alapján, ami talán nem öleli fel *valamennyi* releváns okot. Magának a távlatnak a homályossága egymaga is azt eredményezi, hogy kételkedjünk pontosságában; képzeletünket nem annyira ösztönzi, inkább tompítja a jövő túlföntül kesergő leírása, elménk visszariad attól, amiről úgy érzi, „túl rossz, hogy igaz legyen”. Mielőtt azonban az olvasót túlságosan megrendítenék e magától értetődő megjegyzések, s mielőtt elvezetném – ami a jelen fejezet szándéka – a javult gyógy módok és javító enyhítések, valamint a bolder tendenciák felfedezése felé, hadd billentse helyre gondolatai mérlegét azzal, hogy eszébe idéz két kontraszt – Angliát és Oroszországot: az egyik túlságosan is bátoríthatja derűlátását, a másiknak azonban emlékeztetnie kell arra, hogy továbbra is bekövetkezhetnek katasztrófák, és hogy a modern társadalom nem immunis a legsúlyosabb bajokkal szemben.

Könyvem fejezeteiben általában nem Anglia helyzetét és problémáit tartottam szem előtt. Az én szóhasznála-

tomban „Európa” rendszerint úgy értelmezendő, hogy nem öleli fel a brit szigeteket. Anglia átalakulófélben van, súlyos gazdasági problémák gyötrik. Meglehet, társadalmi és ipari szerkezete nagy változások küszöbén áll. Akadhatnak közöttünk, akik üdvözlik ezt a kilátást, mások viszont sajnálkoznak fölötte. Bárhogyan legyen is, merőben más jellegűek, mint amelyek Európát fenyegetik. Nem észlelem Angliában a katasztrófa lehetőségének legcsekélyebb jelét, vagy egy mélyreható társadalmi meg-rázkódtatás komoly lehetőségét sem. Igaz, a háború elszegényített bennünket, de nem komoly mértékben; megítélésem szerint az ország tényleges nemzeti vagyona 1919-ben legalább annyi, mint 1900-ban volt. Kereskedelmi mérlegünk kedvezőtlen, de nem annyira, hogy kiigazításának óhatatlanul szét kellene zilálnia gazdasági életünket.¹ Költségvetésünk hiánya nagy, de nem megy túl azon, amit az államférfiúi szilárdság és bölcsesség ne hidalhatna át. Meglehet, a munkanap rövidülése valamennyire csök-

¹ Az Egyesült Királyságra vonatkozó adatok a következők:

Havi átlag	Nettó import ezer dollár	Export ezer dollár	Az import többlete ezer dollár
1913	274 650	218 850	55 800
1914	250 485	179 465	71 020
1919. jan.-márc.	547 890	245 610	302 280
1919. ápr.-jún.	557 015	312 315	244 700
1919. júl.-szept.	679 635	344 315	335 320

Ez a többlet azonban távolról sem olyan jelentős, mint amilyen-nek látszik; a kereskedelmi flotta jelenlegi jelentős teherrakomány-jövedelmével ugyanis az Egyesült Királyság különböző „láthatatlan” exporttétellei feltehetően még meg is haladják a háború előttieket, és átlagosan legalább havi 225 millió dollárra rúghatnak.

kentette termelékenységünket. De talán nem túlzott remény, hogy ez csupán átmeneti jellemző, s aki ismeri az angol munkást, nem kételkedhet abban, hogy ha úgy tetszik neki, s ha rokonszenvez életkörülményeivel, elfogadhatónak tartja azokat és elégedett velük, akkor a rövidebb munkanap alatt legalább annyit meg tud termelni, mint a korábbi hosszabb munkanapok alatt. Anglia számára a legsúlyosabb problémák a háborúban éleződtek ki, de eredetüket illetően sokkal alapvetőbbek. A tizenkilencedik század erői befutották pályájukat és kimerültek. Annak a nemzedéknek a gazdasági hajtóerői és eszményei már nem elégítenek ki bennünket: új utat kell keresnünk, ismét végig kell szenvednünk a *malaise*-t és végül egy új ipari szülés fájdalmait. Ez az egyik eleme a kérdésnek. A másik – amellyel a II. fejezetben részletesen foglalkoztam – az élelmiszer reálköltségének növekedése és a természet csökkenő reagálása a világ népességének minden további növekedésére; ez a tendencia kiváltképpen a legnagyobb ipari országokra lesz káros hatással, hiszen ők függenek leginkább az élelmiszer-importtól.

Ezekből a százados problémáktól azonban egyetlen kor sem mentes. Merőben más jellegűek, mint amelyek Közép-Európa népeit sújthatják. Azok az olvasók, akik főként a számukra ismerős angol problémákat tartják szem előtt, hajlamosak optimizmusba ringatni magukat; azok még inkább, akik közvetlen amerikai környezetben élnek, pedig figyelmüket Oroszországra, Törökországra, Magyarországra vagy Ausztriára kell fordítaniuk, ahol jelenleg mindennapos tapasztalat alapján élük meg a legszörnyűbb anyagi bajokat, amelyeket az ember csak elviselhet – az éhséget, a hideget, a betegséget, a háborút,

az öldöklést és a zűrzavart –, ha meg akarják érteni azon sorscsapások jellegét, amelyek további térhódítása ellen minden bizonnyal kötelességünk gyógyírt keresni, ha ugyan egyáltalán létezik ilyen.

Mi hát akkor a teendő? A jelen fejezet puhatólózó javaslati elégtelennek tűnhetnek az olvasó számára. Csakhogy Párizsban a fegyverszünetet követő hat hónap alatt elszalasztották az alkalmat, és bármit tegyünk is most, nem hozhatja helyre az ezen idő alatt okozott kárt. Elkerülhetetlenné vált a társadalmat fenyegető nagy nyomor és kockázat. Számunkra már csak az a lehetőség kínálkozik, hogy amennyire hatalmunkban áll, visszafordítsuk a napi események alapjául szolgáló döntő fontosságú gazdasági tendenciákat, hogy elősegítsék a jólét és a rend helyreállítását, ahelyett, hogy még mélyebbre vezessenek bennünket a balsors ingoványába.

Legelőször is meg kell szabadulnunk Párizs légkörétől és módszereitől. Azok, akik irányították a konferenciát, talán meghajolnak a közvélemény kitörései előtt, de sohasem vezetnek ki bennünket a nehézségeinkből. Nemigen föltételezhető, hogy a Négyek Tanácsa, még ha akarna is, megindulhatna visszafelé az úton. Európa jelenleg fennálló kormányainak leváltása ezért szinte nélkülözhetetlen előfeltétel.

Javaslom tehát, hogy mindazok, akik meggyőződése szerint a versailles-i békeszerződés tarthatatlan, vitassák meg a következő pontokból álló programot:

1. A békeszerződés revíziója
2. A szövetségesek közötti eladósodás rendezése
3. Nemzetközi kölcsön- és valutareform
4. Közép-Európa viszonya Oroszországhoz

1. A BÉKESZERZŐDÉS REVÍZIÓJA

Nyílik-e alkotmányos lehetőségünk a békeszerződés megváltoztatására? Wilson elnök és Smuts tábornok, akik úgy vélik, a Népszövetség egyességokmányának tető alá hozása többet nyom a latban, mint a békeszerződés többi részének sok káros eleme, azt fejtegetik, hogy a Népszövetségben kell bízunk, az majd meghozza Európa számára az elviselhetőbb élet fokozatos kialakulását. „Vannak területi rendezések – írta a békeszerződés aláírása alkalmával közzétett nyilatkozatában Smuts tábornok –, amelyek majd revízióra szorulnak. A szerződésben olyan garanciákat rögzítettünk, amelyekből – valamennyiünk reménye szerint – hamarosan megállapíthatjuk, nem állnak összhangban korábbi ellenségeink új, békés magatartásával és fegyvertelen állapotával. A szerződés megtorlásokat helyez kilátásba, amelyek többségét nyugodtabb kedélyállapotban majd szívesen átadunk az enyészetnek. A békeszerződés olyan kártérítéseket ír elő, amelyek nem léptethetők életbe anélkül, hogy súlyos kárt ne okoznának Európa ipari újjáélesztésének, s amelyek elviselhetőbbé tétele és mérséklése valamennyiünk érdekében fog állni. ...Meggyőződésem, hogy a Népszövetségnek sikerül megmutatnia a kiutat Európának az ezen háború nyomán előállott pusztulásból.” Amikor Wilson elnök 1919 július elején betérjesztette a békeszerződést a szenátusnak, tájékoztatta a szenátorokat arról, hogy a Népszövetség nélkül „teljes egészében összeomolhat annak a feladatnak a teljesítése, hogy hosszú időn át ellenőrizték a jóvátételt, amelynek kifizetését Németországnak vállalnia kell a következő

nemzedékben;¹ ám a békeszerződés által előírt azon adminisztratív rendelkezések és korlátozások felülbírálása és revíziója, amelyekről kiderült, hogy esetleg nem hozhatnak tartós előnyt, vagy talán nem lennének teljesen igazságosak, ha túl sokáig tartanak érvényben őket, ez esetben megvalósíthatatlannak bizonyulna”.

Vajon jogosan reménykedhetünk-e abban, hogy mind-ezen előnyök megszületnek a Népszövetség működése nyomán, mert két legfőbb szülőatyja ekképpen buzdít bennünket bizalomra? Az erre vonatkozó utalás az egyességokmány XIX. cikkelyében található meg:

„A Közgyűlés időnként felhívja a Szövetség tagjait az alkalmazhatatlanná vált szerződéseknek és olyan nemzetközi állapotoknak újabb megvizsgálására, amelyeknek fennmaradása a világbékét veszélyeztethetné.”

Sajnálatos módon azonban az V. cikkely úgy rendelkezik, hogy „hacsak a jelen egységokmány vagy a jelen szerződés rendelkezései kifejezetten másként nem intézkednek, a Közgyűlésnek vagy a Tanácsnak bármely ülésén a határozatokat az ülésen képviselt szövetségi tagok egyhangú hozzájárulásával kell hozni”. Vajon ami a békeszerződés bármely feltételének korai felülbírálását illeti, nem fokozza-e le ez a kikötés a Népszövetséget pusztán időfecsérlő testületté? Ha a békeszerződés valamenyny szerződő fele egyhangúlag arra a véleményre jut,

¹ Wilson elnök tévedett, amikor azt állította, hogy a jóvátételi kifizetések ellenőrzését a Népszövetségre bízták. Amint az V. fejezetben rámutattam, a Népszövetség igénybe vehető a békeszerződés legtöbb tartós gazdasági és területi rendelkezésével kapcsolatban, de más az eset a jóvátételt illetően, amelynek problémáit és módosításait illetően a Jóvátételi Bizottságnak van legfőbb döntési joga, ami ellen a Népszövetséghez nincsen fellebbezés.

hogy a szerződést valamely adott értelemben módosítani kell, nincsen szükség Népszövetségre vagy egyességharmányra az ügy elintézésére. Még ha a Népszövetség Közgyűlése egységesen azonos nézetet vall is, csupán „ajánlhatja” az adott kérdésben érintett tagoknak a rendelkezések felülbírálatát.

De a Népszövetség, állítják a hívei, a világ közvéleményére gyakorolt befolyása révén fog működni, és a többség véleménye gyakorlatilag döntő súllyal esik majd latba, jóllehet alkotmányosan nincsen kötelező ereje. Fohászkodjunk, hogy valóban így történjék. Csakhogy a képzett európai diplomaták kezében a Népszövetség az akadékoskodás és halogatás páratlan eszközévé válhat. A békeszerződések revízióját elsősorban nem a gyakran összeülő Tanácsra, hanem a Közgyűlésre bízják, amely ritkábban fog összeülni, és amely – amint azt bárki, aki tapasztalatokat szerzett a szövetségesek közti nagy konferenciákon, jól tudja – óhatatlanul lomha, többnyelvű vitatársasággá válik, ahol még a legnagyobb elszántság és a legkiválóbb irányítás is teljes kudarcot vallhat a döntéshozatalban a *status quo* mellett kardoskodó ellenzékkel szemben. Valójában két katasztrofális szégyenfoltja van az egyességharmánynak – az V. cikkely, amely előírja az egyhangúságot, s a sokat bírált X. cikkely, amelynek értelmében „a Szövetség tagjai kötelezik magukat arra, hogy a Szövetség valamennyi tagjának területi épségét és jelenlegi politikai függetlenségét tiszteletben tartják és minden külső támadással szemben megóvják”. E két cikkely együttesen nagymértékben hozzájárul a Népszövetségre vonatkozó azon koncepció megsemmisítéséhez, miszerint az a haladás eszköze, és már a kezdet kezdetétől szinte végzetesen elfogulttá teszi a

status quo fenntartása javára. Ezen cikkelyek miatt békélt meg a Népszövetséggel néhány kezdeti ellenzője, akik most azt remélik, hogy újabb Szent Szövetséggé formálják át ellenségeik gazdasági csődjének és az erőviszonyoknak saját érdekükben való állandósítására, amelyekről azt tartják, hogy ők hozták létre azokat a békeszerződéssel.

Míg azonban helytelen és ostoba lenne az „idealizmus” érdekében eltitkolni önmagunk elől a szerződések revíziója különleges kérdésében fennálló valóságos nehézségeket, semmi okunk sincsen leszólni a Népszövetséget, amelyet a világ bölcsessége még a béke hatalmas eszközévé formálhat át, és amely a XI–XVII. cikkelyekkel² már jelentős és jótékony vívmányokat ért el. Egyetérték tehát azzal, hogy a békeszerződés revíziójára irányuló legelső erőfeszítésünket a Népszövetség keretében, nem pedig valamely más módon kell megtennünk, remélvén, hogy a közvélemény ereje, és ha szükséges, pénzügyi nyomás és pénzügyi ösztönzők elégnak bizonyulhatnak ahhoz, hogy visszatartsanak egy csökönyös kisebbséget vétőjoga alkalmazásától. Bízunk kell abban, hogy az új kormányok – amelyek létrejöttét a legfontosabb szövetséges országokban premisszának tekintem – sokkalta nagyobb bölcsességet és több nagylelkűséget tanúsítanak majd elődeiknél.

² Ezek a cikkelyek, amelyek biztosítékokat nyújtanak a Népszövetség tagjai, valamint a tagok és nem tagok közötti háború kitörése ellen, az egyezségokmány megbízható vívmányai. E cikkelyek következtében lényegesen valószínűtlenebbé válik egy, az 1914-eshez hasonló háború a szervezett nagyhatalmak között. Már csak ennek is rokonszen vessé kellene tennie a Népszövetséget minden ember számára.

A IV. és az V. fejezetben láttuk, hogy a békeszerződés számos részletkérdésben kifogásolható. Nem kívánok itt sem részletekbe bocsátkozni, sem megkísérelni azt, hogy cikkelyről cikkelyre revideáljam a békeszerződést. Az Európa gazdasági életéhez szükséges három nagy változtatásra szorítkozom, amely a jóvátétellel, a szén-¹nel és vassal, valamint a tarifákkal kapcsolatos.

Jóvátétel. Ha a jóvátétel fejében követelt összeg kisebb, mint amelyre a szövetségesek jogosultak kötelezettségeik szigorú értelmezése alapján, fölösleges részletezni a jóvátétel által tartalmazott tételeket vagy meghallgatni az összetételéről folytatott vitákat. Javaslom tehát a következő rendezést:

1/ A Németország által jóvátétel és a megszálló hadseregek költségei fejében fizetendő összeget 10 milliárd dollárban lehetne meghatározni.

2/ A békeszerződés értelmében átadandó kereskedelmi hajók és tenger alatti kábelek, a fegyverszünet értelmében átadandó hadianyag, az átengedett területeken található állami tulajdon, az ezen területekkel szemben államadósság fejében támasztott igények, valamint a Németország által volt szövetségeseivel szemben támasztott igények összegét globálisan 2,5 milliárdnak kellene számítani, és semmiféle kísérletet nem volna szabad tenni arra, hogy tételről tételre haladva felbecsüljük ezeket.

3/ A 7,5 milliárd dolláros szaldó után nem volna szabad a visszafizetéstől függően kamatot számítani, s az összeget Németország 1923-mal kezdődően, harminc éven át évi 250 millió dolláros részletekben fizesse vissza.

4/ A Jóvátételi Bizottságot fel kell oszlatni, vagy ha maradnak még kötelezettségei, a Népszövetségtől függő

testületté kell válnia, és tagjai közé fel kell venni Németország és a semleges országok képviselőit.

5/ Németországra kellene bízni, hogy a számára legmegfelelőbb módon törlessze az évi részleteket, s mindennemű ellene emelt panaszt, amiért nem teljesítette kötelezettségeit, a Népszövetséghez kellene benyújtani. Ez azt jelenti, megszűnik a külföldi német tulajdon további kisajátítása, ami alól kivétel az a mennyiség, amennyi szükséges a magántermészetű német kötelezettségek teljesítésére a már fölszámolt vagy a szövetséges országokban, és az Egyesült Államokban közgyámok és az ellenséges tulajdon gondnokai kezében levő ilyen tulajdonból. Kiváltképpen pedig visszavonják a 260. cikelyt (amely előírja a német érdekeltségek kisajátítását közüzemi vállalatoknál).

6/ Semmiféle kísérletet nem volna szabad tenni jóvátételi fizetések kicsikarására Ausztriától.

Szén és vas. A szövetségeseeknek az V. függelék szerinti szénre szóló opcióját fel kell adni, de fenn kell tartani Németország azon kötelezettségét, hogy pótolnia kell Franciaországnak a bányái szétrombolása nyomán bekövetkezett szénkiesését. Vagyis Németországnak vállalnia kell, hogy „egy tíz évnél nem hosszabb időtartamon át Franciaországnak évente annyi szenet kell szállítania, ami egyenlő a Nord és a Pas de Calais háborús cselekmények következtében elpusztult szénbányái háború előtti évi termelése és ugyanezen terület ugyanezen bányáinak a szóban forgó évek alatti termelése különbözetével. E szállítások nem haladják meg az első öt év bármelyikében a 20 millió tonnát, a rákövetkező öt év bármelyikében pedig a 8 millió tonnát.” Ezt a kötelezettséget mindazonáltal törölni kell, ha a népszavazást kö-

vető végső rendezés keretében Felső-Szilézia szénvidékeit elveszik Németországtól.

7/ A Saar-vidékre vonatkozó rendezést fenn kellene tartani, kivéve, hogy egyrészt Németországnak ne írják javára a bányákat, másrészt tíz év múltán minden pénzbeli ellenszolgáltatás és feltétel nélkül kapja vissza mind a bányákat, mind a területet. Mindennek azonban az lenne a feltétele, hogy Franciaország ugyanezen időtartamra megállapodást kössön, vállalva, hogy Lotaringiából legkevesebb feleannyi vasércet szállít Németországnak, mint amennyit magából Lotaringiából szállítottak a német anyaországba a háború előtt, cserébe pedig Németország kötelezné magát, hogy annyi szenet szállít Lotaringiába, amennyit korábban Lotaringiába szállítottak a német anyaországból (levonva ebből a Saar-vidék termelését).

8/ A Felső-Sziléziára vonatkozó rendezést fenn kellene tartani, vagyis népszavazást kell tartani, és a végső döntés meghozatalakor a szövetséges és társult főhatalmak „figyelembe fogják venni a lakosságnak szavazataiban megnyilvánuló kívánságait, valamint az adott helységek földrajzi és gazdasági viszonyait.” A szövetségeseknek azonban ki kellene jelenteniük, hogy megítélésük szerint a „gazdasági viszonyok” szükségessé teszik a szénvidékek Németországhoz tartozását, hacsak a lakosság nem nyilvánít ezzel ellentétes határozott kívánságot.

9/ A szövetségesek által már létrehozott Szénbizottságnak a Népszövetség szervévé kellene válnia és ki kellene bővíteni Németország, valamint a többi közép- és kelet-európai állam, továbbá az északi semleges országok és Svájc képviselőivel. A bizottság csupán tanácsadási jogkörrel rendelkezzen, de ez terjedjen ki Németországra,

Lengyelország/ és a volt osztrák–magyar birodalmat alkotó területek/ szénkészleteinek, valamint az Egyesült Királyság exportálható többletének elosztására. A bizottságban képviselt valamennyi államnak kötelezettséget kellene vállalnia, hogy a lehető legteljesebb információkat szolgáltatja a bizottságnak, és elfogadja e bizottság iránymutatását, amennyire ezt szuverenitása és létérdekei megengedik.

Vámtarifák. A Népszövetség védnöksége alatt szabad kereskedelmi uniót kellene létrehozniuk azon országoknak, amelyek kötelezettséget vállalnak, hogy nem alkalmaznak semmiféle protekcionista vámtarifákat³ az unió többi tagjainak termékeivel szemben. Németország, Lengyelország, a régebben az osztrák–magyar és a török birodalmat alkotó új államok, valamint a nemzetközi megbízás alapján kormányzott területek kötelesek lennének tíz évig ezen unió tagjai maradni; ezt követően a tagság önkéntes lenne. Más államok tagsága kezdettől fogva önkéntes lenne, de az Egyesült Királyság legalábbis remélhetően kezdettől fogva az unió tagja lenne.

³ Célszerű lenne a „protekcionista vámtarifa” fogalmát úgy meghatározni, mint amely megengedi a/ bizonyos importok teljes tiltását; b/ fényűzést korlátozó vagy jövedelmi vámmilletékek kiszabását belföldön nem termelt árukra; c/ olyan vámmilletékek kiszabását, amelyek nem haladják meg több mint 5 százalékkal a belföldön termelt hasonló árukra kivetett kiegyenlítő vámokat; d/ az exportilletékeket. Továbbá különleges kivételek engedhetők meg az unióba belépett országok többségi szavazata alapján. Engedélyezni lehet a valamely országnak az unióhoz történt csatlakozását megelőző öt évben már érvényben levő vámmilletékek fokozatos, egyenlő részletekben történő megszüntetését az unióhoz való csatlakozást követő öt év alatt.

Azzal, hogy a jóvátételi fizetések jóval Németország fizetőképességének határain belül határozzuk meg, lehetővé tesszük a remény és a vállalkozókedv megújulását az ország területén, elkerüljük az örökös súrlódásokat és a teljesíthetetlen békeszerződési rendelkezésekből adódó megengedhetetlen nyomásgyakorlás lehetőségét, végül fölöslegessé tesszük a Jóvátételi Bizottság tűrhetetlen hatáskörét.

A közvetlenül vagy közvetve a szénre vonatkozó rendelkezések mérséklésével és a vasérc cseréjével módot nyújtunk Németország ipari életének folytatására, s korlátot szabhatunk a termelékenység csökkenésének, ami máskülönben elkerülhetetlen lenne, mivel a politikai határok megbolygatják a vas és az acélipar természetes elhelyezkedését.

A javasolt szabad kereskedelmi unió révén részben helyre lehetne hozni a szervezetben és a gazdasági hatékonyságban bekövetkezett veszteséget, ami máskülönben óhatatlanul bekövetkezik a mohó/féltékenykedő, éretlen és gazdaságilag nem teljes egységeket alkotó nacionalista államok között mostanság megvont szám-talan új politikai határ következtében. Gazdasági határok mindaddig tűrhetőek, amíg kevés számú nagy bi-rodalomhoz hatalmas területek tartoznak; tűrhetetlenek lesznek azonban, mihamarabon Németország, Ausztria-Magyarország, Oroszország és Törökország birodalmait fölosztották mintegy húsz független ország között. Egy szabad kereskedelmi unió/amely felölelné egész Közép-, Kelet- és Délkelet-Európát, Szibériát, Törökországot és (remélhetőleg) az Egyesült Királyságot, Egyiptomot és Indiát, jegy maga is téhetne annyit a béke és a jólét érdekében, mint maga a Népszövetség. Joggal várható,

hogy Belgium, Hollandia, Skandinávia és Svájc hamarosan szintén csatlakozna. S Franciaország meg Olaszország minden barátja nyilván csak azt kívánhatná, hogy e két ország is találja meg a csatlakozáshoz vezető utat.

Föltételezem, hogy e terv bírálói között akadnának, akik azzal érvelnének, hogy az efféle megállapodás hatásában bizonyos fokig azzal járna, hogy valóra válna Németország korábbi „Mitteleurópa” álma. Ha más országok annyira ostobák lennének, hogy kívül maradnának az unión és átengednék Németországnak az unió valamennyi előnyét, úgy lehetne némi igazság ezen érvelésben. Ám egy gazdasági rendszertől, amelyhez a csatlakozás lehetősége mindenki számára nyitva áll, és amely senkinek sem biztosítana különleges kiváltságokat, minden bizonnyal teljességgel távol áll egy, az az ellenvetésekben említett, kizárásra és diszkriminációra alapozott, privilegizált és nyíltan imperialista terv. Az ilyesféle bírálatokkal szembeni magatartásunkat a nemzetközi kapcsolatok és a világbéke jövőjére történő egész erkölcsi és érzelmi reagálásunknak kell meghatároznia. Ha azt a nézetet valljuk, hogy legalább egy eljövendő nemzedék idejére Németországnak még egy kevéske jólét sem engedélyezhető, hogy míg a közelmúltbeli szövetségeseink a megvilágosodás angyalai, közelmúltbeli ellenségeink, a németek, osztrákok, magyarok és a többiek viszont a Sátán fajzatai, hogy Németországot évről évre szegénységben kell tartani, gyermekeit éheztetni kell és nyomorba taszítani, s hogy ezen országot ellenségeknek kell gyűrűbe fognia – akkor el kell utasítanunk a jelen fejezet valamennyi javaslatát, kiváltképpen azokat, amelyek segíthetnek Németországnak abban, hogy részben visszanyerje régebbi anyagi

jólétét és megélhetési lehetőséget találjon városai ipari népessége számára. Am ha a nyugat-európai demokráciák elfogadják a nemzetek és azok kölcsönös viszonyát illető ezen nézetet, az Egyesült Államok pedig finanszírozza ezen felfogás megvalósítását, úgy az ég irgalmazzon nekünk. Ha tudatosan Közép-Európa nyomorba döntésére törekszünk, akkor – merem állítani – nem marad majd el a bosszú sem. Akkor nagyon sokáig semmi sem odázhatja el a reakció erői és a forradalom kétségbeesett megrázkódtatásai közötti polgárháborút, amelynek fényében eltörpülnének az utóbbi évek német háborújának borzalmai, s amely, bárki legyen is a győztes, szét fogja rombolni nemzedékünk civilizációját és haladását. Jóllehet az eredmény csalódást okoz nekünk, cselekvésünket nem derűs reményekre kell-e alapoznunk, azt vallván, hogy egy ország jóléte és boldogsága elősegíti másokét is, hogy az emberiség szolidaritása nem ábránd, és hogy a nemzetek még mindig megengedhetik maguknak, hogy más nemzetek tagjait embertársaiként kezeljék?

Az általam a fentiekben javasolt változtatások jelentősen előmozdíthatják, hogy Európa ipari népességei továbbra is megkereshessék azt, ami megélhetésükhöz szükséges. Egymagukban azonban erre képtelenek lennének. Kiváltképpen Franciaország lenne vesztes papíron (csak papíron, hiszen sohasem érheti el jelenlegi követeléseinek teljesítését); kínos helyzetéből utat kell mutatni neki más irányban való szabadulásra. A továbbiakban ezért javaslataim elsősorban Amerika és szövetségesei egymással szembeni igényeinek módosítására vonatkoznak, másodszor pedig arra, miként lehetne Európának elegendő hitelt nyújtani forgótőkekészletének regenerálására.

2. A SZÖVETSÉGESEK KÖZÖTTI ELADÓSODÁS RENDEZÉSE

A jóvátételi feltételek módosításának latolgatása során csak Németországgal kapcsolatban vizsgáltam meg e kérdést. A pártatlanság azonban megköveteli, hogy az összeg ilyen nagy mérvű csökkentése együttjárjon a szövetségesek közötti szétosztásának felülbírálásával is. Azok a nyilatkozatok, amelyeket államférfiaink minden háború alatti megnyilvánulásukon tettek, valamint más megfontolások is feltétlenül megkövetelik, hogy az ellenség inváziója által elpusztított területek a kártalanítás során elsőbbséget élvezzenek. Miközben állításaink szerint ez volt az egyik végcél, amelyért küzdöttünk, sohasem soroltuk háborús céljaink közé a különélési pótlék behajtását. Javasolom ezért, hogy tetteinkkel bizonyítsuk komolyságunkat és szavahihetőségünket, vagyis Nagy-Britannia mondjon le Belgium, Szerbia és Franciaország javára /mindennemű készpénz követeléséről. Ekképpen a Németország által teljesített egész jóvátétel tekintetében elsőbbséget élvezne azoknak az anyagi károknak a helyrehozása, amelyek az ellenség tényleges támadásától legtöbbet szenvedett országokban és tartományokban keletkeztek. Úgy vélem, hogy az ekképpen rendelkezésre álló 7,5 milliárd dolláros összeg elegendő lenne a helyreállítás tényleges költségeinek teljes fedezésére. Továbbá Nagy-Britannia csakis saját készpénz-kártalanítási követeléseiről való lemondása árán kérheti tiszta lelkiismerettel a békeszerződés revízióját, és moshatja tisztára becsületét a hűszegés foltjától, amelyért elsősorban ő felelős, azon politika eredményeképpen, amelyre az 1918-as általános választás kötelezte képviselőit.

Ha ekképpen tisztáznánk a jóvátétel problémáját, indokoltabban és a siker több reményével lehetne előállni két másik pénzügyi javaslattal – mindkettővel az Egyesült Államok nagylelkűségére apellálnánk.

Az első javasolná a szövetségesek közti háborús célokat szolgált eladósodás (vagyis a szövetséges és társult országok kormányai közti eladósodás) teljes törlését. Ez a javaslat, amely már fölmerült egyes körökben, nézetem szerint elengedhetetlenül szükséges a világ jövődjének jóléte számára. Az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok, a két leginkább érintett hatalom részéről a messze tekintő államférfiúi bölcsesség lépése lenne, ha elfogadnánk ezt a javaslatot. A következő táblázatból hozzátétőlegesen kitűnik, milyen pénzösszegekről van szó:⁴

⁴ A táblázatban szereplő számadatok részben becslésen alapulnak, s feltehetően nem teljesen pontosak, ami a részleteket illeti; mindazonáltal érvelésünk számára elég pontosan ismertetik a hozzátétőleges adatokat. Az angol számadatokat az 1919. október 23-i Fehér Könyvből (Cmd. 377) vettük. Minden tényleges rendezéskor módosítások válnának szükségessé bizonyos aranykölcsönök és még egyebek tekintetében is; a magam részéről csak azzal foglalkozom, ami az általános elvekből következik. Az Egyesült Államok és Franciaország által nyújtott összegek, amelyek dollárban, illetve frankban szerepeltek, nagyjából névértéken kerültek átszámításra. A végösszegben nem szerepelnek az Egyesült Királyság által az Egyesült Államok piacán fölvelt kölcsönök, továbbá a Franciaország által az Egyesült Királyságban vagy az Egyesült Államokban, valamint a Bank of Englandtól fölvelt kölcsönök.

Kölcsönt felvevő
országok

Kölcsönt nyújtó országok

	Egyesült Államok millió dollár	Egyesült Királyság millió dollár	Franciaország millió dollár	Összesen millió dollár
Egyesült Királyság	4 210	–	–	4 210
Franciaország	2 750	2 540	–	5 290
Olaszország	1 625	2 335	175	4 135
Oroszország	190	2 840*	800	3 830
Belgium	400	490**	450	1 340
Szerbia és Jugoszlávia	100	100**	100	300
Más szövetséges országok	175	395	250	820
Összesen	9 450***	8 700	1 775	19 925

* Figyelmen kívül hagyva a bolsevik forradalom óta keletkezett adósság utáni kamatot.

** Az ezen országoknak nyújtott előlegek után nem számítottak kamatot.

*** Az Egyesült Államok által nyújtott összes kölcsön a mai napig erősen megközelíti a 10 milliárd dollárt, de még nem kaptam meg az utolsó részleteket.

A szövetségesek közti eladósodás teljes összege tehát – föltételezve, hogy a valamely szövetséges által nyújtott kölcsönt nem egyenlíti ki egy másik szövetségesnek nyújtott kölcsön – megközelíti a 20 milliárd dollárt. Az Egyesült Államok kizárólag kölcsönnyújtó. Az Egyesült Királyság mintegy kétszer annyit kölcsönzött, mint

amennyi kölcsönt kapott. Franciaország körülbelül háromszor annyi kölcsönt vett fel, mint amennyi kölcsönt nyújtott. A többi szövetséges ország kizárólag kölcsönfelvevő volt.

Ha az összes fenti szövetségesek közti adósságot kölcsönösen elengednék, a nettó eredmény papíron (vagyis feltételezve, hogy minden kölcsön „jó”) az lenne, hogy az Egyesült Államok mintegy 10 milliárd dollárról, az Egyesült Királyság pedig mintegy 4,5 milliárd dollárról mondana le. Franciaország mintegy 3,5 milliárd dollárt, Olaszország pedig körülbelül 4 milliárd dollárt nyerne. Ezek a számadatok azonban túlbecsülik az Egyesült Királyság veszteségét és Franciaország nyereségét; az ezen országok által nyújtott kölcsönök nagy része ugyanis Oroszországnak jutott, s ezeket még a legjobb akarattal sem lehet „jó”-nak minősíteni. Ha az Egyesült Királyság által a szövetségeseknek nyújtott kölcsönöket teljes értékű 50 százalékaival számítjuk (ez önkényes, bár célszerű föltételezés, amit a pénzügyminiszter több ízben is olyanogyan helytállónak minősített, mint bármely más föltételezést egy hozzávetőleges nemzetgazdasági mérleg számára), a művelet Anglia számára nem járna sem veszteséggel, sem nyereséggel. De bármilyen módon számítsuk is a nettó eredményt papíron, a helyzet felszámolásával járó szorongástól való megkönnyebbülés igen nagy lenne. Éppen ezért a javaslat az Egyesült Államoktól kér nagylelkű magatartást.

Mivel igen behatóan ismerem az angol, az amerikai és a többi szövetséges kincstár közötti háború alatti kapcsolatokat, úgy vélem, Európa **joggal** kérhet ennyi nagylelkűséget, föltéve, hogy becsületes kísérletet tesz más irányban arra, hogy ne folytasson gazdasági vagy

más jellegű háborúkat, hanem az egész világrész gazdasági újjáépítésére törekedjék. Az Egyesült Államok pénzügyi áldozatai – gazdagságához képest – mérhetetlenül kisebbek voltak, mint az európai államokéi. S ez nem is nagyon lehetett másként. Végére is európai viszálykodásról volt szó, és az Egyesült Államok kormánya nem igazolhatta volna állampolgárai előtt, hogy úgy, mint az európaiak, egész nemzeti erejét beveti a konfliktusba. Az Egyesült Államok, hadba lépését követően, bőkezű és korlátlan pénzügyi segítséget nyújtott; e segítség nélkül a szövetségesek nem győzhettek volna a háborúban, nem is szólva arról, milyen döntő befolyással volt a háború kimenetelére az amerikai csapatok megérkezése.⁵ Európa sem feledheti el soha milyen rendkívül nagy támogatást kapott 1919 első hat hónapjában Hoover és az Amerikai Segély Bizottság közbenjárására. Az érdek nélküli jóindulat nemes munkáját példátlanul odaadóan, nagy hozzáértéssel valósították meg – s ezért nem kértek, de nem is kaptak köszönetet. Európa hálátlan kormányai sokkalta többel tartoznak Hoover és amerikai munkatársai csoportja államférfiúi bölcsességének és éleslátásának, mint amennyit eddig elismertek

⁵ Az 1916. nyár végétől az Egyesült Államok hadba lépéséig (1917. április) eltelt hat hónap Pénzügyi története még megírásra vár. Nagyon kevesen – kivéve az angol Pénzügyminisztérium féltucatnyi hivatalnokát, akik naponta szembesültek azon idők iszonyú szorongásaival és képtelen pénzügyi követelményeivel – képesek fölmérni, milyen állhatatosságra és bátorságra volt szükség, és hamarosan milyen merőben reménytelenné vált volna a feladat az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumának a segítségével. 1917 áprilisától kezdve merőben más jellegűek voltak a pénzügyi problémák, mint az előző hónapokban.

vagy valaha is elismernek majd. Az Amerikai Segély Bizottság, s csakis ez, azokban a hónapokban helyesen mérte föl Európa helyzetét, és valóban emberi módon viszonyult a problémához. A bizottság erőfeszítései, megfeszített munkája és az elnök által rendelkezésre bocsátott amerikai erőforrások (s az elnöknek gyakorta az európai akadémikuskodást leküzdve kellett politikáját megvalósítania) nemcsak hallatlan arányú emberi szenvedéstől mentették meg az Óvilágot, hanem elhárították az európai rendszer nagyarányú összeomlását is.⁶

Csak hogy amikor így beszélünk az amerikai pénzügyi támogatásról, hallgatólagosan föltételezzük – s azt hiszem, Amerika is ezt föltételezte, amikor folyósította a pénzt –, hogy mindez nem beruházás jellegű. Ha Európa visszafizeti a 10 milliárd dollár értékű pénzügyi támogatást, amelyet az Egyesült Államoktól kapott, még hozzá 5 százalékos kamattal, akkor a dolognak merőben más színezete lesz. Ha Amerika kölcsöneit ennek fényében vizsgáljuk, viszonylagos pénzügyi áldozatai valóban elenyészőek.

A viszonylagos áldozatokkal kapcsolatos viták nagyon természetlenek, sőt ostobák; a világon semmi sem indo-

⁶ Hoover volt az egyetlen, aki megnövekedett presztízzsel került ki a párizsi tűzpróbából. Ez a komplex személyiség, aki rendszerint úgy festett, mint egy kimerült titán (vagy ahogy mások mondhatnák, mint egy elcsigázott ökölvívó), tekintetét szakadatlanul Európa valóságos és legfontosabb tényeire függesztette, s olyankor, ha részt vett a párizsi tanácskozásokon, a realitásnak, az ismereteknek, a nagyvonalúságnak és az érdeknélküliségnek pontosan azt a légkörét hozta el, amely – ha mindezek más körökben is fellelhetők lettek volna – meghozhatta volna nekünk a jó békét.

kolja ugyanis, miért kellene a viszonylagos áldozatoknak feltétlenül egyenlőeknek lenniük – hiszen oly sok releváns megfontolás teljesen eltérő a két esetben. Az itt következő két-három tényt tehát nem azért említem meg, mintha azt kívánnám érzékeltetni, hogy azok valamiféle ellenállhatatlan érvként szegezhetők szembe az amerikaiakkal, csupán azt szeretném megmutatni, hogy egy angol, a maga önző szemszögéből nem igyekszik kibújni országa nevében a reá háruló áldozat alól, amikor az alábbi javaslatot teszi:

1/ Azokat az összegeket, amelyeket az angol Pénzügyminisztérium az amerikai pénzügyminisztériumtól kölcsönzött az Egyesült Államok hadba lépése után, nagyjából ellensúlyozták azok az összegek, amelyeket Anglia kölcsönzött más szövetségeseinek *ugyanezen időszak alatt* (vagyis nem számítanak bele ebbe az Egyesült Államok hadba lépést megelőzően kölcsönzött összegek). Ezek szerint Anglia Egyesült Államokkal szembeni szinte teljes eladósodása nem saját szükségletei fedezésére jött létre, hanem azért, hogy támogathassa a többi szövetségeseiket, amelyek különböző okoknál fogva nem voltak abban a helyzetben, hogy közvetlenül az Egyesült Államoktól részesüljenek támogatásban.⁷ 2/ Az Egyesült Királyság mintegy 5 milliárd dollár értékű külföldi értékpapírját adta el, továbbá körülbelül 6 milliárd dolláros külföldi adósságba verte magát.

⁷ Még az Egyesült Államok hadba lépését követően is, az egyesült államokbeli orosz kiadások zömét, valamint ezen kormány összes külföldi kiadását az angol Pénzügyminisztériumnak kellett állnia.

Az Egyesült Államok, nemhogy eladott volna, hanem több mint 5 milliárd dollár értékben vásárolt vissza, és gyakorlatilag semmiféle külföldi adósságot nem csinált. 3/ Az Egyesült Királyság lakossága mintegy fele, jövedelme körülbelül egyharmada Amerikáénak, fölhalmozott gazdagsága pedig fele-harmada az Egyesült Államokénak. Az Egyesült Királyság pénzügyi kapacitása ezért az Egyesült Államokénak mintegy két-ötödére tehető. E számadat alapján a következő összehasonlítást tehetjük: ha minden esetben kizárjuk a szövetségeseknek nyújtott kölcsönöket (ami helyes, abból a feltételezésből kiindulva, hogy ezeket a kölcsönöket vissza kell fizetni), az Egyesült Királyság háborús kiadásai mintegy háromszorosan haladták meg az Egyesült Államok hasonló ráfordításait, vagy ha a kapacitáshoz mérjük, mintegy hét- vagy nyolcszorosai voltak az amerikai hadikiadásoknak.

Most, hogy a lehető legrövidebben végeztem ezzel a kérdéssel, a nemrégiben lezajlott háború hadviselő felei közötti jövőbeli kapcsolatok tágabban értelmezett kérdéseire fordítom figyelmemet – a jelen javaslatot tehát legfőképpen ezek alapján kell megítélni.

Az itt javasolt rendezés megghiúsulása esetén a háború azzal ért volna véget, hogy létrejött az egyik szövetséges által a másiknak fizetendő súlyos hadisarcok hálózata. Ennek a sarcnak a teljes összege valószínűleg meghaladta volna az ellenség által fizetendő összeget, s a háború azzal a tűrhetetlen eredménnyel zárulna, hogy a szövetségesek egymásnak fizetnek kártérítést, ahelyett, hogy az ellenséggel fizettetnék meg azt.

A szövetségesek közti eladósodás kérdése ezért szorosan összefügg azzal, hogy az európai szövetségesek

közvéleménye nagyon is élesen reagál a kártérítések kérdésére; ez a közhangulat nem alapul semmiféle olyan ésszerű számításon, vajon Németország voltaképpen mennyit is képes fizetni, hanem annak az elviselhetetlen pénzügyi helyzetnek nagyon is indokolt érzékelésén, amelybe ezek az országok jutnak, ha Németország nem fizet. Szélsőséges példaként vegyük Olaszországot. Ha Olaszországtól ésszerűen elvárható 4 milliárd dollár kifizetése, akkor Németország valóban mérhetetlenül nagyobb összeg fizetésére képes, s ezt ki is kellene fizetnie. Vagy ha úgy döntenek (ahogyan valóban dönteniük is kell), hogy Ausztria szinte semmit se fizessen, vajon nem képtelen következtetés-e, hogy Olaszországra megsemmisítő sarcot vessenek ki, míg Ausztria megmenekül ennek fizetésétől? Vagy fogalmazzunk kissé másképpen: miként várható el Olaszországtól, hogy kötelezze magát e hatalmas összeg kifizetésére, amikor Csehszlovákia keveset, vagy éppenséggel semmit sem fizet? A skála túlsó végén található az Egyesült Királyság. Angliának eltérő a pénzügyi helyzete, hiszen ha bennünket szólítanak föl 4 milliárd dollár fizetésére, az merőben más javaslat, mintha Olaszországtól követelnék ugyanezt. Az ezzel kapcsolatos érzelmek azonban nagyjából azonosak. Ha bele kell nyugodnunk, hogy nem kapunk teljes kártérítést Németországtól, elkeseredetten fogunk tiltakozni az ellen, hogy kifizessük ezt az összeget az Egyesült Államoknak. Azt állítjuk majd, nekünk meg kell elégednünk azzal, hogy követeléseket támasztunk Németország, Franciaország, Olaszország és Oroszország csődvagyonával szemben, míg az Egyesült Államok elsőbbségi jelzalogot biztosított magának velünk szemben. Franciaország esete legalább ennyire nyomasztó. Éppen

hogy csak érvényesíteni tudja Németországgal szemben az elpusztított vidéki körzeteiért járó kártérítést. A győztes Franciaországnak mégis négyszer annyit kell fizetnie barátainak és szövetségeseinek, mint amennyit kártérítésként kellett kifizetnie 1870-es vereségét követően Németországnak. Bismarck eljárása irgalmasnak mondható egy-egy szövetséges vagy társult hataloméhoz képest. A szövetségesek közti eladósodás rendezése ezért elengedhetetlen feltétel a szövetséges országok népei számára, amelyek elszomorodottan és kétségbeesetten néznek szembe az ellenségtől járó kártérítés kilátásának elkerülhetetlen igazságával.

Meglehet, túlzás azt állítani, hogy az európai szövetségesek képtelenek kifizetni az ezen adósságok után tőlük járó tőke- és kamattörlesztéseket, ám ha erre rákényszerítenék őket, az feltétlenül megroppantó teherként nehezedne rájuk. Várható tehát, hogy szakadatlanul törekedni fognak a fizetések alóli kibújásra, s ezek a kísérletek hosszú időre szüntelen súrlódások és neheztelek forrásává válnak majd. Egyetlen adós nemzet sem szíveli hitelezőjét, és értelmetlen lenne jóindulatot várni Franciaországtól, Olaszországtól és Oroszországtól hazánk vagy Amerika iránt, ha eljövendő fejlődését hosszú esztendőkre megbénítja a nekünk fizetendő évi sarc. Jelentős indítékot kapnak arra, hogy másutt keressenek barátokat, és a békés kapcsolatok bármely jövőbeli megszakadása mindenkor azzal az óriási előnnyel jár majd, hogy megmenekednek a külső adósságok visszafizetésétől. Ha viszont ezeket a súlyos adósságokat elengedik, ez ösztönözheti a közelmúltban szövetségben álló országok szolidaritását és igaz barátságát.

A nagy háborús adósságok fennállása mindenütt fe-

nyeleti a pénzügyi stabilitást. Nincs európai ország, amelyben a fizetés megtagadása hamarosan nem válhat jelentős politikai kérdéssé. A belső adósság esetében azonban mindkét oldalon érdekelt felek állnak szemben egymással, s itt már a gazdagság belső elosztásáról van szó. A külső adósságokkal más a helyzet, s a hitelező országok hamarosan arra ébredhetnek, hogy érdekük kényszerűen összefonódik az adós országok valamely adott jellegű kormányának vagy gazdasági szervezetének fenntartásával. Összekuszált szövetségek vagy ligák jelentéktelen problémát képeznek a készpénztartozás összekuszálódásához képest.

Az olvasót azonban a javaslattal kapcsolatos állásfoglalásában végső soron csakis az befolyásolhatja, nézete szerint milyen helye lesz a jövőben a világ haladásában azoknak a hatalmas papírgubancoknak, amelyeket örököltünk a háborús pénzügyektől mind odahaza, mind külföldön. A háború azzal végződött, hogy mindenki mindenkinek hatalmas összegekkel tartozik. Németország nagy összeggel tartozik a szövetségeseknek; a szövetségesek nagy összeggel tartoznak Nagy-Britanniának; s Nagy-Britannia nagy összeggel tartozik az Egyesült Államoknak. Az állam minden országban nagy összeggel tartozik a hadikölcsönkötvények tulajdonosainak, ugyanakkor ez utóbbiak és más adófizetők szintén nagy összeggel tartoznak az államnak. Az egész helyzet fantasztikusan mesterkélt, megtévesztő és rengeteg vesződséggel jár. Sohasem fogunk elmozdulni erről a pont-
ról, ha nem tudjuk lerázni magunkról ezeket a papirosbéklyókat. Annyira szükségessé vált egy óriási máglya rakása, hogy ha nem sikerül ezt rendezetten és nyugodt légkörben megtennünk, amelynek során senkit sem ér sú-

lyos igazságtalanság, akkor – ha végül is bekövetkezik – olyan tűzvész kerekedhet belőle, ami sok egyebet is megsemmisíthet. Ami a belső adósságot illeti, azok közé tartozom, akik azt vallják, hogy az adósság fölszámolása céljából kivetett vagyondézsmá valamennyi európai hadviselő államban a megalapozott pénzügyi politika abszolút előfeltétele. A kormányok közötti hatalmas eladósodás folytatódása azonban sajátos veszélyekkel is jár.

A tizenkilencedik század közepe előtt egyetlen ország sem fizetett jelentősebb összeget egyetlen idegen országnak, kivéve olyan hadisarcot, amelyet fegyveres erők általi tényleges megszállása során csikartak ki tőle, és amit hajdanán távol élő fejedelmek kaptak a feudalizmus törvényeinek megfelelően. Igaz, az európai kapitalizmusnak az a kényszerítő szükséglete, hogy piacot találjon az Újvilágban, az elmúlt ötven esztendő során – bár még most is viszonylag szerény méretekben – arra vezetett, hogy Argentína és más, hasonló országok évente bizonyos összeggel tartoznak Angliának és más, hasonló országoknak. Ez a rendszer azonban törékeny, és eddig csak azért maradt fenn, mert a fizető országokra háruló teher mindeddig nem bizonyult túlságosan nyomasztónak, mivel ingatlanvagyonban ölt testet és az általános tulajdonrendszerrel kapcsolatos, s mivel a már kölcsönként folyósított összegek nem túlon túl nagyok azokhoz képest, amelyek felvételében még reménykednek. A bankárok már hozzászórtak ehhez a rendszerhez, és úgy vélik, a társadalom fennálló rendjének szükséges alkotóeleme. Hajlamosak tehát – analógia alapján – annak föltételezésére, hogy egy, a kormányok közötti hasonló rendszer, jóval nagyobb és határozottan nyomasztó arányokban, amely nem ingatlanvagyonban ölt testet és ke-

vésbé szoros a kapcsolata a tulajdonrendszerrel, természetes, ésszerű és megfelel az emberi természetnek.

Kétlem, hogy ez a világszemlélet helytálló. A kapitalizmus még odahaza sem áll nagyon biztos lábakon, jóllehet helyileg sokan rokonszenveznek vele, tényleges része a termelés napi folyamatának, s nagyjából tőle függ a társadalom jelenlegi szervezete. Bárhogyan legyen is, vajon Európa elégedetlen népei hajlandóak lesznek-e úgy rendezni életüket, hogy napi termékük jelentős hányadát egy olyan külföldi kifizetés rendelkezésére bocsássák, amelynek ésszerűsége – lett légyen egy Európa és Amerika, vagy Németország és Európa többi része közötti elszámolásról szó – nem feltétlenül következik igazságérzetünkől vagy kötelességtudatunkból?

Egyrészt Európának hosszú távon nem Amerika adományaira, hanem saját napi munkájára kell támaszkodnia, másrészt viszont nem fog ina szakadtából dolgozni, csak azért, hogy napi munkájának gyümölcsét külföldre szállítsák. Röviden: úgy hiszem, ezen sarcok közül egyiket sem fogják – még legjobb esetben sem – néhány rövidke évnél hosszabb ideig fizetni. E sarcok ugyanis sem az emberi természetnek, sem a kor szellemének nem felelnek meg.

Ha ezen gondolkodásmódban bármiféle meggyőző erő rejlik, a célszerűség összhangba kerül a nagylelkűséggel, és a nemzetek közötti közvetlen barátságot leginkább elősegítő politika nem fog összeütközésbe kerülni a jótévő tartós érdekeivel.⁸

⁸ Jelentések szerint az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma hozzájárult a szövetséges kormányoknak az eljövendő három év alatt nyújtandó kölcsönök után járó kamat tőkésítéséhez

3. NEMZETKÖZI KÖLCSÖN- ÉS VALUTAREFORM

Rátérek egy további pénzügyi javaslatra. Európa szükségletei *nem tűrnek haladékot*. Az a kilátás, hogy az európai országok megszabadulnak a következő két nemzedék életét nyomasztó kamatfizetéstől Angliának és Amerikának (valamint, hogy Németországtól évről évre némi támogatásban részesülnek a helyreállítás költségeihez), szétosztatná a jövőt beárnyékoló szorongás sötét felhőit. Nem orvosolná azonban a közvetlen jelen bajait – azt, hogy Európa importja meghaladja exportját, a kedvezőtlen valutaárfolyamokat és a pénzpiac zűrzavaros helyzetét. Európa termelése igen nehezen indítható be újra ideiglenes jellegű külső segítség nélkül. Támogatok tehát egy valamiféle formájú nemzetközi kölcsönt, olyasmit, ami mellett Franciaország, Németország és Anglia, sőt az Egyesült Államok számos fóruma is síkraszállt. Végző soron bármilyen formában osztják is meg a visszafizetés felelősségét, a közvetlen erőforrások megtalálásának terhe túlnyomórészt óhatatlanul az Egyesült Államokra hárul.

Az ilyen természetű elgondolásokkal szemben támasztott legfőbb ellenvetések föltételezésem szerint a következők. Az Egyesült Államok húzódozik attól, hogy még

(vagyis ennek a kamatnak a kölcsöntőkéhez való hozzáadásához). Föltételezem, hogy az angol Pénzügyminisztérium is követi e példát. Ha végül is ki kell fizetni az adósságokat, a fizetési kötelezettségeknek kamatos kamatú fölhalmozódása egyre inkább rontja a helyzetet. Ám az Egyesült Államok Pénzügyminisztériuma által bölcsen följajánlott rendezés a hamarosan megmutakozó háború utáni helyzet fényében megfelelő időt biztosít az egész probléma megfontolására.

inkább belebonyolódjon (a legutóbbi tapasztalatok alapján) Európa ügyeibe, s egyelőre amúgy sincsen több fölösleges tőkéje nagyarányú exportra. Semmi sem szavatolja, hogy Európa megfelelően fogja fölhasználni a pénzügyi támogatást, vagy hogy nem fogja eltékozolni és két-három év múlva nem lesz éppen olyan helyzetben, mint ma; Klotz arra fogja fölhasználni a pénzt, hogy még egy kissé elodázza az adóztatás napját, Olaszország és Jugoszlávia egymással fognak huzakodni a bevételeken, Lengyelország arra fogja fölhasználni, hogy valamennyi szomszédjával szemben azt a katonai szerepet töltse be, amit Franciaország szán neki, Románia uralkodó osztályai pedig egymás között fogják fölosztani a zsákmányt. Egyszóval az történne, hogy Amerika elhalasztaná saját gazdasági fejlesztését és növelné saját megélhetési költségeit, csak azért, hogy Európa további egy-két éven át folytathassa az eddigi gyakorlatát és politikáját, valamint hatalmon tarthassa az elmúlt kilenc hónap államférfiit. Ami pedig Németország támogatását illeti, vajon ésszerű-e, vagy éppenséggel túrhető-e, hogy az európai szövetségesek, miután – a párizsi amerikai képviselők érvei és felhívásai ellenére – megfosztották Németországot működő tőkéjének utolsó maradványaitól is, az Egyesült Államokhoz forduljanak pénzalapokért áldozatuk oly mérvű anyagi megerősítéséért, ami lehetővé tenné számukra a harácsolás egy-két évi folytatását?

A dolgok mai állása mellett nincsen válasz ezekre az ellenvetésekre. Ha én az Egyesült Államok Pénzügyminisztériumának befolyásával rendelkeznék, egy lyukas garast sem kölcsönöznék egyetlen jelenlegi európai kormánynak sem. Nem lehet ugyanis rájuk bízni pénzalapo-

kat, mert azokat olyan politika előmozdítására fordítanák, amellyel szemben – dacára az elnök kudarcának, hogy érvényesítse az Egyesült Államok népének akár a hatalmát, akár eszményeit – feltehetően egységes a Republikánus és a Demokrata Párt. De ha az európai népek az idei télen lélekben elfordulnak – s imádkozzunk, hogy így történjék! – a hamis bálványoktól, amelyek túléltek az őket létrehozó háborút, és szívükben a most rajtuk eluralkodó gyűlölködés és nacionalizmus helyébe elültetik az európai család boldogságának és szolidaritásának eszméit és reményét, akkor a természetes jámborságnak és a fiúi szeretetnek arra kellene készítenie az amerikai népet, hogy félretéve az egyéni haszon valamennyi kisebb ellenvetését, befejezze azt a munkát, amit azzal kezdett meg, hogy megmentette Európát a szervezett erő zsarnokságától – hogy megmentette Európát saját magától. De még ha az átalakulás nem is menne végbe maradéktalanul, s minden európai országban csak néhány párt állna ki a megbékélés politikája mellett, Amerika még mindig utat mutathatna és bátoríthatná a békepártot azzal, hogy megvan a terve és a feltétele, amelynek alapján hajlandó segítséget nyújtani az élet megújításának munkájához.

Nagyon is érthető az a hangulat, amely tudomásunk szerint most igen erős az Egyesült Államok közvéleményében, miszerint szabadulni kellene az európai problémák zűrzavarától, bonyodalmaitól, erőszakosságától, költségeitől, s mindenekfölött áttekinthetetlenségétől. A jelen könyv írójánál senki sem érezheti át jobban, mennyire természetes azzal reagálni az európai államférfiak ostobaságára és makacsságára, hogy „hát csak

följetekek saját gonoszságtok levében, mi pedig majd saját utunkat követjük”:

Nem kell Európa: a kifult remény,
vérfürdő és szennyezett levegő:

Ha azonban Amerika egy pillanatra eszébe idézi, mit jelentett és még ma is mit jelent számára Európa, hogy mindenek ellenére Európa a művészet és a tudás anyja mindmáig, s lesz a jövőben is, vajon nem utasítja-e majd el ezeket a közönyre és elszigetelődésre buzdító tanácsokat, nem fog-e érdeklődést tanúsítani olyan kérdések iránt, amelyek az egész emberiség haladása és civilizációja döntő fontosságú problémáinak bizonyulhatnak?

Föltételezve tehát – már csak azért is, hogy ne adjuk fel a reményt –, hogy Amerika hajlandó lesz hozzájárulni Európa jó erői kifejlesztésének a folyamatához, és az ellenség megsemmisítése után nem fog balsorsunkra bízni bennünket, vajon milyen formát öltson segítsége?

Nem szándékozom részletekbe bocsátkozni. Egy nemzetközi kölcsönre vonatkozó minden tervezet legfontosabb irányvonalai azonban nagyjából azonosak. A segítség nyújtására képes országoknak, a semlegeseknek, az Egyesült Királyságnak és a szükséges összeg legnagyobb hányada tekintetében az Egyesült Államok külföldi beszerzési hitelek kell nyújtaniuk a kontinentális Európa valamennyi hadviselő országa számára, szövetséges és volt ellenséges országoknak egyaránt. A teljes igényelt összegnek nem kell feltétlenül akkorának lennie, ahogyan azt néha föltételezik. Meglehet, sok mindenre telne első lépésként egy 1 milliárd dolláros alapból. Ezt az összeget – még ha másmilyen precedenst teremtettek

volna is a szövetségesek közti háborús adósságok törlésével – azzal az egyértelmű szándékkal kellene kölcsönözni és kölcsönként felvenni, hogy majdan teljes egészében visszafizetik. Ennek szem előtt tartásával a kölcsön óvadéka az elérhető legkedvezőbb legyen, a végső visszafizetésre vonatkozó rendelkezések pedig a lehető legteljesebbek legyenek. Kiváltképpen mind a kamatfizetés, mind a tőke-visszafizetés tekintetében mindenemű jóvátételi követelés, szövetségesek közötti háborús adósságok, belföldi hadikölcsönök, valamint bármilyen másfajta kormányadósság elé kell rangsorolni. A jóvátételre jogosult kölcsönző országoktól meg kell követelni, hogy minden ilyen természetű befolyt összeget az új kölcsön visszafizetésére fordítsanak. Valamennyi kölcsönző országtól meg kell követelni, hogy vámilletékeiket aranyalapra helyezték, s az ebből befolyó összeget adósságtörlesztésre fordítsák.

Az ezen kölcsönből fedezett kiadásokat a kölcsönző országok általános, de nem részletes ellenőrzésének kell alávetni.

Ha az élelmiszer- és nyersanyagvásárlásra nyújtott ezen kölcsönön kívül azonos összegű, vagyis 1 milliárd dolláros garanciális alapot is létesítenének (ennek feltétlenül csak egy részét kellene készpénzben biztosítani), amelyhez a Népszövetség valamennyi tagja tehetségéhez mérten járulna hozzá, talán erre lehetne alapozni a valutarendszer általános újjászervezését.

Európát ekképpen el lehetne látni azokkal a minimális összegű likvid pénzeszközökkel, amelyek szükségesek lennének ahhoz, hogy reményei újjáéledjenek, gazdasági szervezete megújhadjon és nagy, inherens gazdagságát a munkásai jóléte érdekében kamatoztassa. Pillanatnyi-

lag értelmetlen lenne még részletesebben kidolgozni efféle terveket. A közvéleményben előbb nagy hangulatváltásra van szükség, hogy a jelen fejezet javaslatai testet ölthessenek a gyakorlati politikában, ezért a lehető legtürelmesebben ki kell várnunk, merre tartanak az események.

4. KÖZÉP-EURÓPA VISZONYA OROSZORSZÁGHOZ

Oroszországról nagyon keveset írtam ebben a könyvben. Az ottani helyzet nagy összefüggéseit nem kell külön hangsúlyoznom, a részletekről pedig jóformán semmiféle hiteles adattal nem rendelkezünk. Annak tárgyalásakor azonban, miképpen lehetne helyreállítani Európa gazdasági helyzetét, az orosz kérdésnek van néhány létfontosságú aspektusa.

Katonai szemszögből egyes körök nagyon tartanak attól, hogy végső soron Oroszország összefog majd Németországgal. Ennek bekövetkezte sokkal valószínűbbnek tűnik, ha mindkét országban reakciós mozgalmak kerekednének felül, míg Lenin és a jelenlegi, lényegében középosztályi német kormány céljainak hatékony egysege elképzelhetetlen. Másrészt ugyanazok, akik félnek egy ily összefogástól, még inkább rettegnek a bolsevizmus sikerétől, s mégis el kell ismerniük, hogy az egyetlen hatékony erő, amely Oroszországon belül küzdhet ellene, a reakciósok, Oroszországon kívül pedig a fennálló rend és törvényes hatalom erői Németországban. Az oroszországi – közvetlen vagy közvetett – beavatkozás szószólói tehát örökösen ellentétbe kerülnek önmaguk-

kal. Maguk sem tudják, mit akarnak, vagy pontosabban: azt akarják, amit kénytelenek összeegyeztethetetlennek ítélni. Többek között ezért is olyan következetlen és hallatlanul hiábavaló a politikájuk.

Ugyanez a szándékütközés nyilvánul meg Párizsban a szövetségesek Tanácsának a jelenlegi német kormánnyal szembeni magatartásában. A spartakizmus győzelme Németországban feltehetően másutt is a forradalom előjátéka lehetne: megújítaná Oroszországban a bolsevizmus erőit, és siettetné Németország és Oroszország rettegett összefogását, s bizonyára véget vetne a békeszerződés pénzügyi és gazdasági rendelkezéseire alapozott minden reménynek. Párizs ezért nem szíveli a Spartacust. Másrészt viszont a reakció győzelmét Németországban mindenki fenyegetésnek tekintené Európa biztonságára, ami veszélyeztetné a győzelem vívmányait és a békeszerződés alapjait. Továbbá egy Keleten kialakuló új katonai hatalom, amelynek szellemi hazája Brandenburg, amely egész Kelet-, Közép- és Délkelet-Európában magához vonzana minden katonai tehetséget, minden katonai kalandort, mindenkit, aki vissza-sírja a császárokat és gyűlöli a demokráciát, egy hatalom, amely földrajzilag hozzáférhetetlen a szövetségesek katonai erői számára, nagyon is létrehozhatna – legalábbis az ijedősök várakozása szerint – egy, a kozmopolita militarizmus hamujából életre kelő főnixhez hasonlatos új napóleoni hatalmat. Párizs tehát nem merészeli szeretni Brandenburgot. Az érvek ezek után a rend azon mérsékelt erőinek hatalmon tartása mellett szólnak, amelyeknek – némiképpen az egész világ meglepetésére – még mindig sikerül tartaniuk magukat a német jellem kőszikláján. Németország jelenlegi kormánya azonban

kiáll – talán minden másnál inkább – a német egység mellett; a békeszerződés aláírása mindenekfölött az az ár volt, amelyet néhány német érdemesnek ítélt megfizetni az egységért – más nem is maradt meg 1870-ből. Párizs ezért, kissé még mindig a Rajnán túli fölbomlásban reménykedve, képtelen ellenállni a kísértésnek, ha alkalom nyílik gyalázni vagy megalázni Németországot, ha alkalom nyílik csökkenteni vagy gyengíteni egy olyan kormány befolyását, amelynek további stabilitásával mindazonáltal Európa valamennyi konzervatív érdekelt-sége összefonódott.

Ugyanezen dilemma előtt áll Lengyelország, a számára Franciaország által kiosztott szerepében. Eszerint Lengyelországnak erősnek, katolikusnak, militaristának és hűségesnek kell lennie; a győzedelmes Franciaország „felséges élettársa”, de legalábbis kedvence, amely ott trónol gazdagon és fennkölten Oroszország hamvai és Németország romjai között. Románia – ha meg lehetne győzni, hogy kicsit többet adjon a látszatra – ugyanezen kelekótya elgondolás szerves alkotó eleme lenne. Csak-hogy Lengyelország, amennyiben nagy szomszédjai nem jólétben és rendezett körülmények között élnek, gazdasági képtelenség, amelynek semmiféle ipara nincsen, kivéve a pogromot. S amikor Lengyelország rádöbben, hogy Franciaország bűjtogató politikája merő szájhősködés, és hogy sem pénzzel, sem dicsőséggel nem kecsegtet, az első adandó alkalommal valaki más karjába fog hullani.

A „diplomáciai” számítgatások útján tehát nem jutunk el sehová. Jelenleg az örült álmodozás és a gyermekded intrikálás Oroszországban, Lengyelországban és a környező államokban a kedvenc időtöltése azoknak az angoloknak és franciáknak, akik a lehető legártal-

matlanabb izgalmat keresik és úgy vélik, vagy legalábbis úgy viselkednek, mintha a külpolitika és az olcsó melodráma egyazon műfaj lenne.

Nézzünk tehát valami szolidabb elgondolást. A német kormány 1919. október 30-án bejelentette, hogy továbbra is kitart az oroszországi belügyekbe való be nem avatkozás politikája mellett, nemcsak elvben, hanem azért is, mert azt vallja, hogy ez a politika gyakorlati szemszögből is indokolt". Tegyük fel, hogy mi is ugyanerre az álláspontra helyezkedünk, ha nem is elvből, hát legalábbis gyakorlati megfontolásokból. Melyek Közép-Európa Kelet-Európával való jövőbeni viszonyának alapvető gazdasági tényezői?

A háború előtt Nyugat- és Közép-Európa importált gabonaneműinek jelentős hányadát Oroszországból szerezte be. Oroszország nélkül az importáló országokban hiány lépett volna fel. 1914 óta az orosz szállítások kiesését részben a tartalékok felélésével, részben az észak-amerikai rekordtermésekből – amelyek Hoover garantáltár-politikájának az eredményei voltak –, de legfőképpen a fogyasztás megszorításából és a tömegek nélkülözéséből fedezték. 1920 után az orosz szállításokra még nagyobb szükség lesz, mint a háború előtt, hiszen Észak-Amerikában nem folytatják tovább a garantáltár-politikát, a népesség ottani normális növekedése 1914-hez képest jelentősen földuzzasztja majd a belföldi keresletet, Európa termőtalaja pedig még nem nyeri vissza addigra korábbi termőképességét. Ha nem újítják föl a kereskedelmet Oroszországban, 1920/1921-ben nyilván hiány mutatkozik majd búzában (hacsak nem lesz kivételesen kedvező az időjárás), az ára pedig igen magas lesz. A szövetségesek által a közelmúltban bejelentett Oroszország

elleni blokád tehát ostoba és rövidlátó lépés – nem annyira Oroszországot, mint önmagunkat helyezzük vesztegzár alá.

Az orosz exportkereskedelem felélesztésének folyamata mindenképpen feltétlenül lassú lesz. Úgy tartják, az orosz paraszt jelenlegi termelékenysége nem elegendő ahhoz, hogy a háború előttinek megfelelő arányú exportálható többletet takarítsanak be. Ennek nyilván számos oka van, így többek között a mezőgazdasági felszerelésekben és tartozékokban mutatkozó hiány, továbbá az, hogy hiányoznak a termelési ösztönzők, amit a városi áruhiány okoz, hiszen nincs semmi, amit a parasztok terményeikért vásárolhatnának. Végezetül, a szállítási hálózat fölbomlott, ami gátolja, sőt lehetetlenné teszi a helyi többlettermelés összegyűjtését a nagy elosztási központokba.

Semmiféle lehetőséget nem látok arra, hogy a termelékenységben bekövetkezett visszaesést záros időn belül fel lehetne számolni, kivéve, ha igénybe veszik a német vállalkozó szellem és szervezőképesség közvetítését. Angolok, franciák vagy amerikaiak már csak földrajzi és sok más oknál fogva sem vállalkozhatnak erre – semmi sem ösztönöz bennünket, és anyagi eszközeink sincsenek arra, hogy ezt a munkát megfelelő mértékben elvégezzük. Németországnak viszont megvannak a tapasztalatai, az ösztönzői és nagyrészt az anyagai is, hogy elássa az orosz parasztot azokkal az árukkal, amelyeknek színét se látta az elmúlt öt esztendőben, hogy újjászervezze a közlekedést és szállítást, valamint a termények összegyűjtését, s ekképpen a világ vérkeringésébe hozza – valamennyiünk közös előnyére – azokat a készleteket, amelyektől most katasztrofális következményekkel él vagyunk vágva.

A mi érdekünk siettetni, hogy német közvetítők és szervezők szabad utat nyithassanak minden orosz faluban a szokásos gazdasági indítékok impulzusainak. Ez a folyamat teljességgel független attól, milyen kormány van uralmon Oroszországban. Annyit azonban meg lehetős biztonsággal megjósolhatunk, hogy függetlenül attól, hogy a szovjet kormány által képviselt kommunizmus formája tartósan megfelelőnek bizonyul-e az orosz alkat számára vagy sem, a kereskedelem, az élet örömei és az egyszerű gazdasági motiváció újjáélesztése nemigen fogja elősegíteni az erőszak és a zsarnokság azon doktrínáinak szélsőséges formáit, amelyek a háború és a kétségbeesés szülöttei.

Orosz politikánk ezért ne abból álljon, hogy éljenezzük és utánozzuk a német kormány által bejelentett be nem avatkozás politikáját, hanem hagyjunk fel a nemcsak a saját tartós érdekeinket sértő, hanem egyszersmind törvénytelen blokáddal, bátorítsuk és segítsük Németországot abban, hogy mint a keleti és déli szomszédjai számára a jólétet megteremtő és megszervező tényező ismét elfoglalja helyét Európában.

Sok emberből erős előítéleteket váltanak majd ki az efféle javaslatok. Arra kérem őket, gondolják végig, mi lenne az eredménye, ha engednénk ezeknek az előítéleteknek. Ha minden részletében szembeszállunk mindazzal, aminek segítségével Németország és Oroszország visszanyerheti anyagi jólétét, mert nemzeti, faji vagy politikai gyűlölettel viseltetünk népességeik vagy kormányaik iránt, fel kell készülnünk arra, hogy szembenézzünk az efféle érzelmek következményeivel. Még ha nincs is erkölcsi szolidaritás a szinte rokon európai fajták között, létezik gazdasági szolidaritás, amit nem hagyha-

tunk figyelmen kívül. A világpiacok még ma is egységesek. Ha nem engedjük meg Németországnak, hogy kicserélje termékeit Oroszországgal, s ekképpen élélmezze magát, óhatatlanul versenyeznie kell velünk az Újvilág terményeiért. Minél sikeresebben hiúsítjuk meg a Németország és Oroszország közötti gazdasági kapcsolatokat, annál inkább leszorítjuk saját gazdasági színvonalunkat és fokozzuk saját belpolitikai nehézségeinket. Ez a kérdés legalacsonyabb szintű megvilágítása. Vannak más érvek is – még a legkorlátoltabbak sem hagyhatják figyelmen kívül ezeket –, amelyek a nagy országok gazdasági csődjének fokozása és előmozdítása politikája ellen szólnak.

Kevés jelét látom annak, hogy bárhol is hirtelen vagy drámai fejleményekkel kellene számolnunk. Meglehet, lesznek zavargások és forradalmak, de ezek jelenleg nem olyanok, hogy alapvető jelentőségűek lehetnének. A politikai zsarnokság és igazságtalanság ellen fegyver a forradalom. De vajon milyen reménnyel töltheti el a forradalom azokat a szenvedőket, akiknek gazdasági nélkülözése nem az elosztás igazságtalanságából fakad, hanem általános jellegű? Közép-Európában a forradalom elteni egyetlen garancia valójában az, hogy a forradalom még az elkeseredett embereket sem kecsegteti az életkörülmények javulásának semmiféle kilátásával. Lehetséges ezért, hogy a féléhezés hosszú, néma folyamata, az életszínvonal és a jólét fokozatos, szakadatlan csökkenése vár ránk. Ha beletörődünk abba, hogy Európa csődjé és felbomlása folytatódjék, hosszú távon mindenkire hatással lesz, de talán nem mellbevágó módon és azonnal.

Ennek van egy szerencsés oldala. Meglehet, van még

időnk felülvizsgálni útjainkat és új szemmel tekinteni a világra. A közeljövőre rányomják bélyegüket az események, és Európa sorsa a belátható jövőben már nem egy-egy ember kezében lesz. Az elkövetkező év eseményeit nem államférfiak tudatos cselekvései fogják alakítani, hanem a rejtett áramlatok, amelyek szakadatlanul ott örvénylenek a politikai történelem felszíne alatt, és amelyek kimenetelét senki sem láthatja előre. Ezeket a rejtett áramlatokat csak egyetlen módon befolyásolhatjuk: ha mozgásba hozzuk az oktatás és a képzelet nézeteket megváltoztató erőit. Az igazság érvényesítése, az ábrándok leleplezése, a gyűlölet szétosztatása, az emberek szívének és lelkének kitárulása és nevelő formálása – ezek szolgálhatnak a folyamat eszközéül.

Most, 1919 őszén, amikor ezeket írom, holt idény köszöntött ránk. Az elmúlt öt év erőfeszítései nyomán járó kimerültség, a szorongás és a szenvedések emléke most tetőzik. Átmenetileg elhomályosult az a képességünk, hogy saját anyagi jólétünk közvetlen kérdésein túlmenően érezzünk és törődjünk bármivel is. Még a saját közvetlen élményeinken kívül eső legjelentősebb események, még a legszönyöbb előérzetek sem ragadnak meg bennünket.

A szívekben még él a rémület
Bukás után: a gőgös féli azt,
Amit való rangjára sose méltat;
Elméjén álszent szokás lengeti
Még nem avult bálványok zászlait.
Az embereknek jót rendelni nem mer,
És még csak nem is sejti, mire gyáva.
A jó erőtlenség és meddő a könnye,

S az erőben nincs jóság: ez a rosszabb.
A bölcs nem tud szeretni, csak a balga,
S így fordul ki a dolgok legjava.
Van, ki gazdag s erős, s célja: igazság,
De él sok embertársa kínja közt
Érzéketlen: nem tudja, mit cselekszik.

Megrendülésünk túlmegy az elviselhetőség határán,
pihenésre van szükségünk. A most élő emberiség életében még sohasem pislákkolt ennyire halványan az emberek lelkében az egyetemesség eszméje.

Ez az oka annak, hogy az új nemzedék igaz hangja még nem szólalt meg, még nem formálódott meg a hallgató vélemény. Könyvem a jövő közvéleménye kialakulásának ajánlom.

Tartalom

Bevezetés. Írta Robert Lekachman	7
I. fejezet. Bevezető megjegyzések	43
II. fejezet. A háború előtti Európa	48
III. fejezet. A békekonferencia	64
IV. fejezet. A békeszerződés	90
V. fejezet. A jóvátétel	143
VI. fejezet. A békeszerződés utáni Európa	250
VII. fejezet. Javallatok	274

EURÓPA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

FELELŐS KIADÓ OSZTOVITS LEVENTE IGAZGATÓ

SZEDTE ÉS NYOMTA A KNER NYOMDA KFT. GYOMAENDRŐD

FELELŐS VEZETŐ SZÁSZ IMRE

KÉSZÜLT A GYOMAI KNER NYOMDA KFT.-BEN 1991-BEN

A NYOMDAI RENDELÉS TÖRZSSZÁMA 341

FELELŐS SZERKESZTŐ DEZSÉNYI KATALIN

AZ EREDETIVEL EGYBEVETETTE ÉS SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE

MADARÁSZ ALADÁR

A BORÍTÓ, A KÖTÉSTERV ÉS A TIPOGRAFIA KÁLLAY JUDIT MUNKÁJA

MŰSZAKI VEZETŐ MIKLÓSI IMRE

KÉSZÜLT 16,2 (A/5) ÍV TERJEDELEMBEN

ISBN 963 07 5349 9